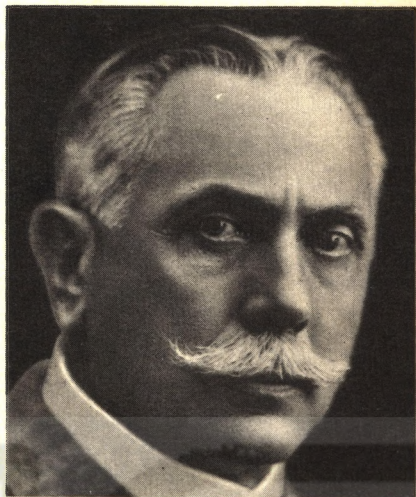

duiliu zamfirescu

911

duiliu zamfirescu
în război

Lei 4

editura minerva

« De la războaiele daco-romane pînă la cel de întregire, istoria interferează continuu literatura scriitorului. Un eveniment de talia celui din 1877 nu putea, de aceea, să nu-l solicite din plin: „Nimeni pînă astăzi n-a încercat să dea suflul entuziasmului acestei epoei trăite, — constata Duiliu Zamfirescu într-o scrisoare către N. Petrașcu, — să prindă personalitatea românească, în toate clasele, manifestată într-un moment de așa intensă viață” — a fost sarcina pe care scriitorul a simțit că trebuie să și-o asume. »

VALERIU CRISTEA

duiliu zamfirescu

Ilustrația copertei : Ion Bănulescu

Lector : CHIRA DUMITRU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar 5.II.1977. Tiraaj 116 115 ex. broșate.
Coli ed. 10,77. Coli tipar 8.25.

Comanda nr. 60 700
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
Piața Scintei nr. 1 — București
Republica Socialistă România

duiliu zamfirescu

În război

ROMAN

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI NOTE DE **MIHAI GAFIȚA**

PREFAȚĂ DE VALERIU CRISTEA

TABEL CRONOLOGIC DE AL. SĂNDULESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1977

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Pentru ediția de față, toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B.P.T.)

Textul de față reproduce ediția : Duiliu
Zamfirescu, *Opere*, vol. II, Scriitori români,
Editura Minerva, București, 1970.

DUILIU ZAMFIRESCU ȘI „ROMANUL TOTAL“

Rareori biografia unui scriitor a făcut să întârzie atât de mult ca în cazul lui Duiliu Zamfirescu dreapta judecare a operei. Omul și-a eclipsat propria literatură; personalitatea sa exterioară a pus în umbră omul. Încă de tânăr, Duiliu Zamfirescu optează pentru un stil de viață, își impune o ținută: preferă, când se află în București, să locuiască, deși în condiții deocamdată modeste, la hoteluri precum „Metropol“, frecventează cluburile, se arată decis să-și apere onoarea pe terenul de luptă (prima provocare la duel datează din 1882), ziarele îi semnalează prezența în cercul diplomaților străini, pe care, în calitate de atașat, din 1885, al Ministerului de Externe, îi însoțește adeseori în diferite împrejurări protocolare. În Italia, unde, ca secretar de Legație, va rămîne, cu două scurte întreruperi, când va fi detașat la Atena și Bruxelles, timp de aproape douăzeci de ani (între 1888 și 1906), și unde se va căsători cu fiica unui influent om de afaceri și politic italian, Duiliu Zamfirescu va duce, privind lucrurile exclusiv din afară, o norocoasă existență de perpetuă și înlesnită vilegiatură. Dispune de vile și proprietăți în diverse zone ale țării, vizitează monumente istorice și muzee, străbate golful napolitan îmbarcat pe un „facht cu pinze“, se plimbă în gondolă cu regina la Veneția, trăiește într-un mediu

închis, de diplomați — aproape toți prietenii : Petrașcu, Djuvara, Ollănescu-Ascanio îi sînt și colegi, face, înainte și după căsătorie, curte femeilor („căci am fi craii dracului prin țara soarelui“, îi scrie lui Trandafir Djuvara, ademenindu-l să vie în Italia). Pentru „deprinderea ochiului cu lucruri civilizate“ scriitorul a avut deci deopotrivă răgaz și condiții. Cariera diplomatică, lunga ședere în Italia, căsătoria care l-a propulsat în plan social și i-a asigurat, definitiv, independența materială l-au ajutat pe Duiliu Zamfirescu, înzestrat și cu acele frumoase calități native necesare susținerii unui asemenea rol, să devină personajul de elită spre care a năzuit și pentru a cărui compunere și perfecționare s-a străduit întreaga sa viață. Pentru un scriitor nu este însă întotdeauna avantajos să „compună“ și altceva decît cărți ! Personalitatea pe care Duiliu Zamfirescu și-a construit-o cu atîta migală, asemenea lui Maiorescu, dar în alt plan, a putut părea (ea și era într-o măsură astfel) ostentativă și arogantă în mediul românesc orășenesc și scriitoricesc al epocii, în care tradiția unei aristocrații de tip occidental era slabă, curentă fiind, dimpotrivă, atitudinea familiară, expansiv amicală. „Ce mai faci, mă Duilă“, i-a spus odată, întîlnindu-l, Caragiale, anihilînd dezinvolt, prin acest mod cu totul neceremonios de abordare, distanța pe care diplomatul ținea să o păstreze față de orice interlocutor. Duiliu Zamfirescu făcea, printre contemporani, impresia pe care ar fi produs-o, intrînd într-o berărie caragialiană, un personaj proustian. A atras imediat asupra sa atenția tuturor, a șocat, a iritat ; a părut, în singularitatea sa, caricatural. Personalitatea socială, rezultat al unui efort de voîntă susținut, a fost, în cazul lui Duiliu Zamfirescu, „opera“ care a impresionat cel mai puternic. Creația *de sine* a împins într-un al doilea plan creația *în sine*.

Și înainte de *Viața la țară*, și după, Duiliu Zamfirescu a scris romane slabe. Cum să ne explicăm atunci singura sa reușită *deplină* în acest gen ? (în ordinea valorii descrescînde situîndu-se *Tănase Scatiu* și *În război*). Stilistic, scriitorul e dual, romantic și realist totodată. Cele două straturi pot fi exact obser-

vate, ca într-o secțiune, în scrisorile către Duillu Ioanin. Partea sentimentală, aceea în care nefericitul îndrăgostit face prietenului său „raportu inimii mele“ alternează cu consemnarea seacă, în treacăt, a unor întâmplări legate de obligațiile sale de procuror (deplasări pe teren „pentru constatarea unei crime“, anchete). Un jurnal liric în care s-a vărsat conținutul unei rubrici de fapte diverse: crime și asasini printre suspine de amor! „Am văzut acum, cînd deschideam tremurînd scrisoarea ta, cei cinci omorîtori, despre care ți-am vorbit aduși în fiare, din ordinul meu, osteniți, suferitori, nenorociți; tocmai mă dam jos de la tribunal, cetînd sfîrșitul scrisorii tale, cînd ei, văzîndu-mă, se sculară cu un respect plin de frică, iar femeile lor mă priveau ca pe un gîde. Ah!... Mi s-a umplut inima de milă și de dezgust. Dacă aș fi putut să le dau drumu, aș fi făcut-o fără remușcare și fără temere de păcat“. În fața năpăstuiților soartei inima tînarului procuror se umple „de milă și de dezgust“; emoția principală, cea mai puternică e însă a îndrăgostitului care deschide, „tremurînd“, scrisoarea aducătoare poate de speranță a prietenului. Sensibilitate romantică și dură profesie realistă, „constatarea unui omor“ pe un fond de lamentație erotică. Contrastul biografic pare predestinat, cu rădăcini în structura adîncă a scriitorului. Un contrast poate fi constatat și în planul expresiei, ca în acest pasaj extras din scrisoarea către Duillu Ioanin începută la 18 octombrie 1880, în care notația realistă („Astă-noapte a căzut o brumă de două degete“; „Pe Dunăre se ridic încet aburii“) se împletește cu prețiozitatea poetică înnoibilatoare („Această manta de toamnă, la primele raze ale soarelui, se prefăce într-o lume de diamante“; „prin văi doarme încă trista noapte, molatică ca cugetarea unei asiatice înamorate“). În aceeași corespondență, o exclamație care ne întoarce la Bolintineanu („o iubesc cum iubește muribundul razele soarelui, cum iubește paserea libertatea“) nu exclude o bună pagină de descriere exactă, liniștită, a unui sat turcesc „așezat pe niște coaste și rîpi“, sau viceversa, dacă e să respectăm ordinea cronologică. Cele două direcții, realistă și (mai curînd decît romantică am spune) „idealistă“ sînt permanente în creația lui

Duiliu Zamfirescu. Atitudinile omului în raport cu lumea le ilustrează și ele, alternativ. Scriitorul a avut întotdeauna cultul a ceea ce este ideal, al iluziilor („Dulci iluzii, foarte trebuitoare vieții !“), al imaginii care transfigurează, purifică existența : „Primblarea pe apa liniștită a lacului, de-a lungul vilelor verzi, în scînteierea feerică a soarelui, revine în reprezentațiune parcă mai frumoasă decît chiar în realitate...” El caută pretutindeni *copia poetică* a lucrurilor. Pe de altă parte însă ochiul critic, realîst nu întîrzie niciodată a se deschide și cu tot entuziasmul idealizant pe care monumentele romane i-l provoacă observă și pereții lupanarelor de la Pompei. Duiliu Zamfirescu știe a surprinde lumea deopotrivă în nuditatea ei ca și atunci cînd ea „pare a se legăna în plasa iluziilor sale cu o nespusă înlesnire“. Biografia scriitorului a venit încă o dată în întîmpinarea predispozițiilor sale, Italia, precum și alte țări vizitate, ca Olanda, oferind căutătorului de ideal și iluzionarului, prin natura și arta lor, un cadru idilic. Realitatea se subțiază pînă la transparența unui vâl poetic, existența se confundă cu iluzia. Idilicul devine pentru Duiliu Zamfirescu o experiență *autentică* de viață, consemnată în scrisorile sale ca într-un jurnal. „Nici un loc din cîte am văzut pînă acum nu mi s-a părut așa de original — notează, reîntors la Bruxelles dintr-o vizită în Olanda, scriitorul : *de la o frontieră la alta e o idilă neîntreruptă* (s.n.), livezi și numai livezi înconjurate de apă, de enorme cantități de apă, ce se desface în ramuri, în crengi, în fire, pînă la șipote fugătoare pe sub ierburi“. Se poate spune deci că uneori ceea ce pare idealizat la Duiliu Zamfirescu este de asemeni rezultatul *observării* realității ; surprinsă însă nu în aspectele ei banale sau jenante ci dimpotrivă în cele poetice. Alteori însă, în nuvelele „romantice“, ca și în unele romane care preced și urmează *Viața la țară*, Duiliu Zamfirescu idealizează de-a binelea, excesiv, de astă dată în sensul curent al expresiei, introducînd în proza sa acea „notă dulceagă și sentimentală“ pe care și-o identifică singur în unele scrisori. Raportul dintre observarea și idealizarea (în ambele sensuri, atît ca observare cît și ca transfigurare), a realității este just numai în *Viața la țară*. Referindu-se la acest

roman în timp ce încă lucra la el, autorul îi scria lui Titu Maiorescu : „Dacă n-a fi nimic tot are să fie ceva : o icoană adevărată a cîmpului, sau poate și mai puțin decît atît : o iluzie a mea despre asta“. Dozînd, după o formulă nemişcată apoi de scriitor, proporția de „real“ și de „ideal“, *Viața la țară* este și una și alta, adică și „o icoană adevărată a cîmpului“ și o frumoasă „iluzie“. În ultimul capitol al romanului, întorcîndu-se de la Paris, Sașa îi dăruiește lui Matei „un lanț de ceasornic cu două capete“, avînd prins la unul din ele „un creion și o boabă de cristal“ : „Matei se uită la el cu mare interes, îl admiră cît putu de mult și-i făgădui să-l poarte toată viața.

— Va să zică, îți place ? întrebă ea.

— Foarte mult... Da' boaba asta de cristal ce e ?

Sașa rîdea.

Dacă ajungeai să fixezi într-un anumit mod globușorul de sticlă, se vedea portretul Sașei. De asemenea creionul avea o fereștruire, pe unde se vedea iarăși portretul ei.

— A trebuit să mă duc de trei ori la fotograf ca să-ți pot aduce lucrurile astea. E cea din urmă modă... pentru logodnici.

El se uita la fereștruirea creionului, închizînd un ochi și privînd cu celălalt chipul încîntător al Sașei, talia ei elegantă. Fără să-și dea seama, îi era mai dragă acolo, în depărtarea iluzorie a unei sticle, decît în realitatea de alături, deși chiar în realitate îi era foarte dragă ; așa cum era acolo, semăna parcă mai mult cu aceea din mintea lui, senină și nespus de dulce ; pe cîtă vreme cum era aici, era în partea ei omenească și reală.

Sașa pierdu răbdarea și-l atinse blînd peste braț.

Aceste obiecte-jucării introduc încă o dată tema dedublării real-ideal, proprie literaturii lui Duiliu Zamfirescu. Sașa se află „aici“, „în realitatea de alături“ și în același timp, sub forma chipului ei ideal, „în depărtarea iluzorie a unei sticle“. Personajul real se mișcă, rîde, își pierde răbdarea : e liber, se manifestă cum vrea ; imaginea lui ideală se află însă sub control, este captivă, zace în abisul bobului de cristal. Detenție simbolică, semnificînd puterea pe care o are aici autorul asupra propriei sale facultăți de idealizare, întemnițată magic în jucăria de

sticlă. Concentrată, dominată, redusă la ascultare în acest roman, ea nu va întârzia să se descătușeze pentru a se manifesta din nou excesiv.

„Eu, de aici, n-am nimic interesant de spus, fiindcă trăiesc o viață lăuntrică al cărui simbul este totdeauna țara, iar viața exterioară n-are importanță pentru noi”, scria Duiliu Zamfirescu unui prieten (lui Trandafir Djuvara) în octombrie 1895. *Viața la țară*, la această dată terminată și publicată în *Convorbiri literare* este fructul crescut din acest „simbul”. Pe de altă parte, idilicul ca experiență de viață dobândită de diplomat în Italia a reactivat, prin analogie, o altă experiență a idilicului, depozitată adinc în sufletul scriitorului. O experiență a idilicului aparținând copilăriei sale, petrecută, fericit, în condiții de bună stare materială și într-o atmosferă de seninătate patriarhală. O putem reconstitui citind paginile excelentei povestiri *Spre Cotești* (1904), sufletește, dacă nu și biografic, exacte.

Anticipată în unele privințe de o năvălă ca *Subprefectul* și continuată de o povestire ca *Spre Cotești*, satelit firesc al romanului, *Viața la țară* își extrage substanța, am spune, în primul rînd, din impresiile din copilărie și adolescență ale scriitorului, sedimentate într-o primă experiență a idilicului. Imaginea panoramică superbă a convoaielor de echipaje puse în mișcare de evenimentul întoarcerii din străinătate sau al plecării unui membru al clanului, secvențele vizitelor reciproce pe care și le fac tinerii, cu poezia însoțirii nocturne a oaspetelui pînă acasă, amestec de politețe și de vag erotism, tabloul nopții petrecute pe o șiră de paie, sub cerul liber, în tovărășia constelațiilor, episodul popasului la bostănărie, cu dulceața răcoroasă a harbuzului servit simplu, fără ceremonie, scena plimbării galante pe lac și a vînătorii, silueta femeilor în rochii ușoare, vaporoză, crescute ca „foile crinului din el însuși”, interioarele cu „aer bătrînesc, dar primitor și prietenos”, cu „crăci de sulfînă aruncate în firida sobei”, și, peste toate, „O pace desăvîrșită” coborînd „din înălțimile albastre ale cerului” compun acel „poem al vieții cîmpenești”, de care vorbea E. Lovinescu. Poem care umple ca o pînză freatică și romanul următor, inițial intitulat *Viața*

la oraș (apoi *Tănase Scatiu*), sub forma dorului de pământ care-l frământă pe Dinu Murguleț, acum bolnav, însingurat, spoliat și aproape sechestrat de Scatiu, și a nostalgiilor înăbușite ale Tinuței, pentru 'a răzbate la suprafață, eruptiv, măreț, în ultimul capitol al cărții (cel care l-a făcut pe G. Călinescu însuși să admită că „Duiliu Zamfirescu are adesea clipe de mare scriitor”), al evadării lui Dinu Murguleț și al goanei acestuia peste câmpul acoperit de zăpadă, a cărui întindere pare a simboliza, după anii de recluziune forțată, nemărginirea însăși, libertatea : „Bidi-viii o rupseră la fugă. După cinci minute intrau într-o curte jidovească, plină de zăpadă bătătorită. Birjarul scoase alți doi călușei, îi înhămă înaintea celorlalți și porniră.

Conu Dinu își ridicase gulerul de la blană peste cap, ascunzându-se de teamă să nu-l cunoască cineva.

Cînd fură afară din oraș și dete cu ochii de întinderea lucie a câmpului, i se păru că întinerește. De doi ani îl țineau închis ! De doi ani nu mai răsufleseră la lumina largă a șesului ! Drumul pe unde mergeau îl cunoștea din copilărie ; știa numele tuturor satelor, al tuturor popasurilor ; copacii erau desfrunziți și triști, și totuși, lui îi părură toate noi, toate frumoase“.

După terminarea primelor două romane din viitorul ciclu al Comăneștenilor, încă nelimepezit, scriitorul are un moment de ezitare. Inițial, intenționase să scrie un roman „cu Baciul Micu“, intitulat *Poetul* : „Apoi cu Baciul Micu vreau să scriu un al 3-a roman : *Poetul*“, îl informează, ca de obicei, pe Titu Maiorescu, în scrisoarea din 9/21 iunie 1895. Între această dată și luna noiembrie a aceluiași an, proiectele lui Duiliu Zamfirescu se modifică și se definitivează : „Doresc să scriu. al 3-lea roman din seria *Viața la țară și Tănase Scatiu*, notează într-o scrisoare adresată tot lui Titu Maiorescu, dar neterminată și rămasă în manuscris (*Cele mai frumoase scrisori*, B.P.T., 1974, p. 219). Se va chema, probabil, *În război*. Îmi propun două lucruri : a) Să arăt înfrurirea binefăcătoare ce a avut războiul asupra claselor conducătoare de la noi, prin aceea că a oprit pentru cîtva timp

dezvoltarea caracterului sceptic și zeflemist al acestei clase, punând-o față cu primejdia și mai cu seamă cu firea puternică a țăranilor ; b) Să încerc a dovedi cit este de nefirească și neumană instrucțiunea, curat mecanică, ce se dă soldaților noștri și cit ar fi de folositor, pentru apărarea țării, să se scoată din popor întreaga energie națională pe calea educativă". (Acest ultim punct nu va fi realizat în roman decât într-un mod cu totul episodic.) Și în noul proiect, baciului Micu îi revine, alături de Mihai Comăneșteanu, un loc de seamă. „Voi să urmez cu al 3-lea roman. Am înșurat pe Sașa și Matei, am trimis pe lumea cealaltă pe Tănase Scatiu, ne mai rămâne Mihai și baciul Micu. Aceștia au să se miște în cadrul războiului din '77". (Scrisoarea din 5/17 septembrie 1896, către Titu Maiorescu.) În forma în care va fi scrisă, pînă la urmă, cartea, baciul Micu se va mișca însă prea puțin „în cadrul războiului din '77", rezervîndu-i-se doar două apariții fugare la începutul și la sfîrșitul romanului (ultima sa apariție, tot de scurtă durată, va fi în *Indreptări*). Această treptată eliminare a personajului, pe care autorul contează din ce în ce mai puțin în economia ciclului comăneștean, după rolul important pe care îl deținuse în *Viața la țară* și cel de prim-plan pentru care era pregătit în romanul — proiect *Poetul*, constituie după părerea noastră o victorie a spiritului critic, de creator, al lui Duiliu Zamfirescu. Baciul Micu este în mod paradoxal singurul personaj convențional al unei cărți cu tendință (favorabilă) despre boieri (*Viața la țară*)! Prea idealizat, prea vădit simbolic, el nu suportă concurența celorlalți țărani din roman, din a căror mișcare de revoltă încă timidă se va naște furtuna din *Răscoala*. Dacă Duiliu Zamfirescu, cedînd primului impuls ar fi apucat să scrie *Poetul*, convenționalizînd cu siguranță într-o măsură și mai mare figura baciului Micu, ideea ciclului comăneștean s-ar fi pierdut probabil pentru totdeauna. Detronarea baciului din postura, avută o clipă în vedere, de protagonist al unui roman, a făcut posibilă continuarea istoriei Comăneștilor.

Pregătindu-se să scrie *În război*, Duiliu Zamfirescu se documentează: „Vă rog să-mi spuneți — se adresează el lui Titu Maiorescu — ce valoare istorică are cartea d-lui Th. Văcărescu, pe care ați premiat-o la Academie: *Luptele românilor*? De valoarea ei literară îmi cam dau eu seama”, conchide, mucalit în spirit tipic junimist, scriitorul, făcând desigur aluzie la acea „luptă de efecte oratorice”, „grozavă”, ce caracterizează lucrarea, altfel interesantă ca informație, a lui T. C. Văcărescu (în propria sa carte însă Duiliu Zamfirescu va ceda și el de câteva ori retorismului ironizat aici). Stringindu-și materialul necesar scrierii romanului, și începînd apoi să lucreze la el, Duiliu Zamfirescu avea deja acumulată o anumită experiență, de viață și literară, în legătură cu evenimentele de la 1877. Ecouri ale acestora înregistra chiar în cursul desfășurării lor și conștiința, solidar îndurerată, a tînărului Duiliu Zamfirescu, rătăcind „consternată prin văzduhul străveziu de toamnă, aninîndu-se de firele albe ce curgeau prin aer”: „Intrați în război încet, fără pregătire în opinia publică, fără ură împotriva turcilor (ba poate chiar cu oarecare îndărătnicie contra rușilor), prin urmare fără ca ideea războiului să fie populară — îi scria lui N. Petrașcu la 3/15 iunie 1897 — românii au dat măsura puterii lor de rezistență și mai cu seamă nota exactă a sufletului lor. Pînă la Grivița, totul a mers liniștit, serios, cu gîndul ridicat de apropierea primejdiei, cu o oarecare țintă de naivitate ironică (atît de românească!). După asalturile de la 30 august, deodată s-au înălțat sufletele, s-au limpezit sunetele confuze, ca și cum o coardă patetică ar fi vibrat pe pieptul afon al țării. Îmi aduă aminte de parastasul de la biserica Sf. Ioan din Focșani, cînd sora maiorului Șonțu intra nebună în templu; cînd mama locotenentului Botescu plîngea ghemuită într-o strană; cînd țărance văduve se boceau la ușă. Mintea mea de tînăr de 19 ani rătăcea consternată prin văzduhul străveziu de toamnă, aninîndu-se de firele albe ce curgeau prin aer, și o vagă dorință de entuziasm îndurerat mă coprindea încă de atunci, de a ajunge să scriu frumos, ca să immortalizez pe eroii putneni căzuți la Grivița.” O serie de narațiuni, de mai mică sau mai mare importanță, toate anterioare romanului *În război*, evocă, folosesc drept cadru sau cel puțin in-

terferează evenimentele din 1877. *Natalia Anisimovna*, scriită din 1880, este povestea melodramatică a unei iubiri menite a nu se împlini, născută în condițiile aspre ale războiului între tinăra văduvă a contelui rus T., în drum spre Plevna, unde se afla fratele ei, și Niculeanu, voluntar în armata română. Contactul cu războiul e mai superficial în *Dusă în lume* (1882), jurnalul unei iubiri nefericite pe care un prieten, înrolat ca voluntar, i-l încredințează, înainte de a pleca — pentru a nu se mai întoarce — spre teatrul operațiilor militare, autorului, care nu face decât să-l publice. Cartierul general al armatelor aliate, frontul se face ceva mai puternic simțite în schimbul de *Răvașe* ce formează schița epistolară din 1884 și prin care căpitanul Ioan Roneanu și Clara, fosta lui iubită, măritată cu altcineva, dar încă iubindu-se, comunică, folosindu-se de intermediari de încredere, ea de o amică, el de un amic, pentru ultima dată (căpitanul moare la „zece zile după căderea Plevnei“).

Nuvela *Locotenentul Sterie* (1886) dezvoltă, în partea ei de început, propriile amintiri ale scriitorului, evocate în scrisoarea către N. Petrașcu din 3/15 iunie 1897, citată mai sus. Parastasul ce se făcuse celor căzuți în război la biserica Sf. Ioan din Focșani, din hotărîrea primăriei orașului, la 15 zile după asaltul Griviței („în care putnenii muriseră cu duiumul“), afluența neobișnuită de lume („Niciodată tîrgul Focșani nu văzuse atîta lume mergînd să se roage“), durerea familiilor îndoliate și emoția generală reprezentată culminația unei stări de spirit a cărei evoluție scriitorul a urmărit-o atent. Excelent a surprins Duiliu Zamfirescu prefacerea sufletească a oamenilor, modificarea atitudinii lor față de război odată cu „uciderea primului soldat român“, cu intrarea în foc a armatei noastre : „Cînd se dă asaltul Griviței, la 30 august, sufletele la noi erau deja sus. Față cu fiecare om sta acum o idee, mare, albă, înfricoșată, care părea a-l aținti și a-l strînge în sforile sale diafane și în veci nesfărîmate : moartea. Era ceva curios și mîndru de observat, cum nivelul simțirilor se ridica, cum milostenia începuse să cuprindă chiar unele inimi cu totul reci și nepăsătoare ; cum glumele se făceau mai puține și mai

cu măsură. Părea că apasă ceva pe aerul ce-l respirăm, pe creștințele noastre, pe fericirea ce o aveam dintr-o altă cauză. **Totul** trăia cu o țință comună, și, dacă ai fi îndrăznit să rizi mai mult sau să-ți lungești prinzul mai peste obicei, îndată se găsea cineva care să-ți zică :

— Noi petrecem, și ăia colo mor !..“

Cu toate că prezența războiului se face atît de viu și de dramatic simțită în paginile nuvelei (într-atît încît ele sînt, credem, indispensabile celui care dorește să se situeze cu adevărat în atmosfera evenimentelor de atunci), drama locotenentului Sterie se leagă doar indirect de ambianța în care se desfășoară. Ea nu constă, după cum s-a presupus, în conflictul dintre datoria față de țară (pe care, prin moartea eroică a fratelui său mai mic, sublocotenentul, familia lui și-o împlinise) și datoria față de ai săi, al căror principal susținător rămăsese. Fire „stîngace, puțin vorbăreț, cam timid și pentru aceasta nu tocmai potrivit cu milităria, dar foarte răbdător și foarte bun“, locotenentul Dumitru Sterie fusese cel mai puțin expansiv în suferință dar și cel mai adînc lovit de moartea fratelui său, natură opusă, complementară, pentru care avusese „o dragoste de adevărat părinte“. Rămas, cînd primește tragica veste, „cu desăvîrșire mut de durere“, Dumitru „începuse să se cam dezgusteze de cazarmă“ : „O silă (s.n.) nebiruită îl stăpînea în ceea ce trebuia să facă“, „videa lumea în adevărata ei valoare, goală și indiferentă sufletului (s.n.)“. Pentru a scăpa de „uritul (s.n.) care-l apucase cu atîta putere la Focșani“ se gîndește „să ceară a fi trimis peste Dunăre“ ; însă și „acest lucru l-ar fi făcut fără mult entuziasm“. „Dumitru, prin moartea fratelui său — ne spune autorul —, se dezlipise de lume cu o parte însemnată dintr-însul (s.n.)“. Printre întîmplările scurtului interval care i-a mai rămas de trăit, personajul se strecoară ca un somnambul. Cînd primește ordinul de chemare și cînd influentul Costin îl obligă, în aprobarea unanimă a opiniei publice să-și prezinte demisia din armată (familia Sterie — se cînsidera — își dăduse obolul de sînge), Dumitru, deși jenat de situație, se lasă în voia celorlalți, comportîndu-se aproape mecanic. Acuzația de lășitate pe care, mai mult din limbuție miticistă decît din pre-

meditată răutate i-o aduce într-o sală de biliard un ofițer (culmea !) de intendență, constituie *pretextul* morții eroului (Sterie se împușcă). *Cauza* o reprezintă surparea interioară a personajului : moartea fratelui îi provoacă revelația *golului*, a *urîtului* existenței, a „zădărniceii lumii acesteia“. Locotenentul Sterie, care „se dezlipise de lume cu o parte însemnată dintr-însul“, trăiește o dramă existențială proprie în mijlocul dramei generale a războiului. El este, dacă vrem, un existențialist, avînd intuiția lipsei de sens, a absurdului lucrurilor. Și în această direcție Duiliu Zamfirescu se dovedește, mereu surprinzător, „un strălucit precursor“ (G. Călinescu).

Un episod al vieții de campanie, văzută deopotrivă în monotonia ei inevitabilă, pe care interminabile partide de cărți și discuții nu reușesc decît să o facă și mai apăsătoare, ca și în tensionarea ei subterană, desprinde nuvela *Frica* (1888). Făcînd caz, într-o noapte, la o masă de joc, de bravura sa, căpitanul Dan Bogdan încheie, pentru a și-o demonstra, un pariu cu colonelul A., cu care avusese un schimb aprins de cuvinte. Urma să se ducă imediat, singur, pe o beznă înfricoșătoare pînă la locul unde de o săptămînă zăcea neîngropat cadavrul unui soldat turc și, ca dovadă, să aducă un semn (un nasture de la tunica mortului). Comparația acestei nuvele cu *O făclie de Paște* a devenit „clasică“, și tot așa proclamarea superiorității zdrobitoare a povestirii caragialiene. Fără a voi să stabilim cu orice preț preeminența unuia sau altuia dintre texte, să observăm că a analiza frica, declanșată în condiții speciale, la un om care pare să o excludă poate fi mai interesant decît a o examina la unul căruia îi este proprie în toate împrejurările vieții. În al doilea rînd, *întîmplarea*, tipică pentru mentalitatea militară aristocrată — pariuri asemănătoare se fac și în *Război și pace* — e mai firească la Duiliu Zamfirescu decît la Caragiale, care — pentru a-l cita pe Tolstoi — vrea parcă cu tot dinadinsul să ne sperie, acumulînd prea multe elemente de teroare. Dezvăluind cu remarcabilă finețe înmugurirea treptată a sentimentului de teamă, normal, în împrejurări ca cele în care are loc expediția nocturnă, chiar la un om atît de curajos cum este, nu doar în vorbe ci și în fapte, căpitanul (el va îndeplini tot

ceea ce promisese, aducînd la întoarcere și semnul convenit — un nasture smuls din tunică „harapului“, scriitorul se dovedește mai puțin inspirat în descrierea stării de dezaxare și a halucinațiilor eroului, de după consumarea macabrei aventuri, și deloc în explicarea, dezamăgitoare, a sunetului pe care îl producea, de cîte ori era atins, cadavrul. Ceea ce ne interesează înainte de toate în acest context este optica, eliberată de orice convenționalism, a scriitorului, realismul investigației sufletești. Bravura însăși nu evită întotdeauna sentimentele ce i se opun. În *Frica* sîntem departe de viziunea înflăcărată, dar superficială și sumară, a eroismului absolut, căreia Duiliu Zamfirescu însuși îi va plăti de cîteva ori tribut.

Ca și, mai tîrziu, în cazul *Pădurii spînzuraților*, o pulbere de narațiuni de război prevestitoare anunță romanul despre 1877 al lui Duiliu Zamfirescu. În război începe cu indicarea precisă a datei calendaristice (11/23 aprilie), ca pentru a ne introduce mai bine în agitația populației Bucureștiului, scoasă, s-ar fi putut crede, pînă la ultimul om pe străzi, de precipitarea evenimentelor.

În timp ce nuvela *Locotenentul Sterie* reda, după cum am văzut, starea de spirit din toată războiului, de după asediul sîngeros al Griviței, debutul romanului evocă atmosfera din aprilie-mai, de dinaintea și de la începutul declanșării ostilităților ruso-româno-turce, „nedomirirea și neliniștea“ mulțimii, discuțiile insuflețite din saloane (înregistrate și în schița *Natalia Anisimovna*), avîntul războinic al tinerilor, dorința lor de a se bate „cu oricine și orunde“, sentimentele mai ponderate dar mai temeinice și mai adînci ce stăpînesc „masa poporului“ („Aci, zice autorul, nici mare entuziasm, nici mare frică“). Amănuntul meteorologic, neomis de autor, contribuie la reprezentarea surprinzător de concretă, de particularizată a acelor zile istorice, de surescitare generală. Luna aprilie a anului 1877 a fost o lună ploioasă, aflăm din romanul lui Duiliu Zamfirescu, și, ce ciudat, numai după ce luăm cunoștință de această caracteristică a vremii, în aparență fără prea mare importanță, ne putem „situa“

În „clipa” unică, irepetabilă, resuscitată de scriitor, o putem „vedea” cu adevărat : „A doua zi, cînd Comăneșteanu ridică perdelele Piața Teatrului era plină de apă. Cîțiva birjari rătăciți strîngeau burdufurile de la trăsuri, cu colțurile livrei lor muscălești prinse în briu” ; „Și peste toți curgea din văzduhul posomorît o ploaie înviersunată, dușmană, care desfunda drîmurile, rupea podurile, inunda cîmpiile”. De-abia învăluite în aceste mari pînze de apă, evenimentele, oamenii, lucrurile cu care ele s-au întretesut *atunci* resuscită, imaginea lor se luminează în conștiința noastră, stăruind în ea cu ceva din stabilitatea aspectelor văzute aievea. Duiliu Zamfirescu știa unele lucruri despre arta amănuntului revelator !

Romanul *În război* debutează cu întîlnirea neașteptată, din pur hazard, în ziua în care toți locuitorii Capitalei ieșiseră parcă împinși de un resort din case, dintre Mihai Comăneșteanu și „vechiul (său) prieten de școală”, Nicolae Milescu, cu care nu se mai văzuse de „zece ani” și cu care, acum, „la cotitura unei strade” se lovește „piept în piept”. Întîlnirea determină echipa de personaje a romanului, într-o mare măsură alta decît aceea la care ne așteptam. Nu numai că Mihai se va mișca „în cadrul războiului din '77” cu Milescu, prietenul regăsit (și nu cu baciul Micu, așa cum proiectase scriitorul), dar nici măcar Sașa și Matei, cuplul cel mai reușit din întreaga creație romanească a lui Duiliu Zamfirescu, nîu vor intra în formula echipei de bază, ca să spunem astfel, a romanului. Invitat de Milescu să-i facă o vizită, Mihai Comăneșteanu cunoaște în casa prietenului său pe cumnata acestuia, Anna Villara, o tînră de 21 de ani, personajul dacă nu cel mai longeviv (acesta ar fi Matei Damian, care apare în patru romane, deși doar în unul efectiv), în orice caz cu cea mai susținută prezență din întreg ciclul comăneștean. Mihai și Anna Villara, Nicu și Elena Milescu constituie cvartetul personajelor principale ale romanului. Cum ordinul de concentrare al lui Mihai, locotenent în rezervă, fusese emis pe data de 6/18 aprilie (acțiunea cărții începe, să ne reamintim, la 11/23 aprilie), și cum nu vrea să abuzeze de permisiunea care i s-a acordat de a mai rămîne cîteva zile în Capitală, el se grăbește

să o'părăsească și să-și ajungă din urmă regimentul — al 10-lea de dorobanți —, aflat deja în drum spre Dunăre. De la Giurgiu, Comăneșteanu pleacă cu trăsura la Stănești, moșia Annei, unde ea îl invitase să se stabilească și unde însăși urma să sosească, peste câteva zile, împreună cu sora ei, Elena și cu Milescu, mobilizat și el. Printr-o fericită coincidență „Batalionul lui Comăneșteanu se întindea împrejurul Stăneștilor“. Capitolele ce se petrec la Stănești, VI—XI inclusiv, dintre cele mai frumoase ale cărții, reprezintă o prelungire a *Vieții la țară* în condiții de război. Vechiul roman intră adînc, ca o amintire nostalgică, din vremuri mai bune în corpul celui nou, tulburîndu-i pînă la un punct tonalitatea. La Stănești, personajele fac plimbări, muzică, declarații de dragoste; primesc oaspeți, dau mese, admiră natura. Viața trepidantă de campanie se împletește într-un mod original cu atmosfera de conac boieresc, molcomă, poetică, visătoare. Nicu Milescu și Mihai Comăneșteanu stau îndelung la cină, apoi cel dintîi cîntă la pian și se îmbracă încet, fără grabă, ca pentru un bal, glumind cu nevasta, al doilea face cîțiva pași de flirt cu Anna, seara prin fața caselor, după care amîndoi pleacă de acasă împreună, cu trăsura, pentru a participa la o primejdioasă acțiune de noapte peste Dunăre. Cînd sosesc, în sfîrșit, „ordine urgente“, plecarea mai e puțin amînată pentru că lumea se află la masă! Cum maiorul Șonțu, care era și el de față, dorește, scuzîndu-se, să se retragă, Milescu se alarmează ca o gazdă largă la mîină și cumsecade ce este: „Înainte de a mîncă? Nu se poate!“, cerînd să se „dea — mai întîi — repede la masă“. Cu acest compromis între spiritul cazon și tabietul boieresc, „viața lor împreună la Stănești“, care, oricum, avea impresia Mihai, „se prelungea prea mult“, ia sfîrșit. Milescu, aparținînd regimentului al 8-lea de linie, se va stabili, pentru următoarea etapă a războiului, la Băilești, unde închiriază o casă instalîndu-se ca un Bimbașa Sava, cum îi reproșează cei care se folosesc în primul rînd de ea. Mihai Comăneșteanu, făcînd parte din regimentul al 10-lea de dorobanți, se află la Moțăței, în apropiere. Elena și Anna intenționează să vină și ele la Băilești. Cîteva din cele mai bune pagini ale cărții le oferă evocarea

vieții de campanie, cu exerciții de noapte, jocuri de cărți (ca în *Frica*) și discuții, cu banchetul ofițerilor ruși, desfășurat într-un „local” improvizat într-o baracă de scinduri dar la care „șampania curgea gîrlă”, banchet în cursul căruia generalul ce îl prezidează ridică paharul în cinstea armatei române și ciocnește cu Milescu, aflat la o masă din apropiere, cu beția dramatică în care prințul Galițin îl antrenează pe Milescu, cu întâlniri și despărțiri impuse de mecanismul, orb în raport cu sentimentele individului, al deplasării și intrării în dispozitiv a trupelor etc. În război nu trăiește însă numai prin scenele sale cîmpenești sau de campanie, deși acestea sînt dintre cele mai bune. Episoadele de luptă, sau de directă pregătire a ei nu puteau lipsi dintr-un roman care le anunță chiar din titlu. Evocarea zilei de 30 august (în care s-a dat asaltul Griviței), cu punerea în mișcare, din zori, a trupelor, cu trecerea lor în revistă, la orele nouă dimineața, de către Vodă, cu lungă, epuizantă așteptare a declanșării atacului, fixat pentru orele trei, cu pornirea în fine a acestuia, ocupă întregul capitol XVII. Ceea ce nu este însă prea mult, căci la Duiliu Zamfirescu, care scrie de fapt niște micro-romane (că să folosim un termen la modă) capitolele sînt de obicei scurte. Impresia generală pe care o dau episoadele de război e de comprimare, de prea grăbită derulare a evenimentelor și întîmplărilor. Într-o singură pagină, de pildă, cad maiorul Șonțu, căpitanul Valter Mărăcineanu, Milescu, Comăneșteanu și alții. Comparația cu Tolstoi (care îl obseda pe scriitor) devine astfel imposibilă, lăsînd de o parte celelalte deosebiri, dintr-un considerent pur *cantitativ*.

Citindu-l pe Duiliu Zamfirescu avem uneori sentimentul că ne aflăm în plin Vasile Alecsandri. Ceea ce poezia și mai ales un anume gen al ei, cel cetățenesc, mobilizator, admite (dar nici ea, nici el întotdeauna), proza suportă mai greu. Aici convenția șochează mai tare. Or, și în romanul lui Duiliu Zamfirescu se întîmplă ca artileria, care „tună”, să pară „o minie cerească”, ca regimentele să se ducă „cu voloasă hotărîre a sufletului *desfăcut de alte gînduri* (...) să se bată (*s.n.*)”, ca infanteriștii să alerge

„în pas gimnastic spre întărituri“. Se mai întâmplă și ca autorul să uite că l-a ironizat pe T. C. Văcărescu (pentru stilul lui) și să cadă el însuși în retorism: „Acum puteau să se și oprească ceasornicele, că în locul lor băteau inimele, băteau toate laolaltă, multe din ele ceasurile din urmă...“ S-ar zice că scriitorul suferă influența idealismului lui Mihai Comăneșteanu care, în drum spre Giurgiu, voiește să se abată pe la Călugăreni, care, în noaptea premergătoare atacului de la 30 august face o repetiție cam puerilă a vorbelor eroice și a gesturilor impetuoase de a doua zi și care, rănit, își disprețuiește tovarășul de suferință pentru slăbiciunile sale atât de omenești. Idealism care, deși cam livresc, este în cazul lui Mihai Comăneșteanu într-o măsură justificat de avîntul războinic tineresc al personajului. Cînd însă această viziune, posibilă și de acceptat atîta vreme cît rămîne a unui erou este adoptată și de autor, romanul recurge la clișeu, se convenționalizează. Din fericire, optica realistă, impunîndu-și punctul de vedere în multe din situațiile cărții, corectează viziunea schematic-festivistă. Duiliu Zamfirescu știe să observe de exemplu curiozitatea femeilor simple care își conduc bărbații ce pleacă pe front pentru „mulțimea ce foia prin gară“, vie în ciuda tristeții apăsătorului moment al despărțirii, slaba, în aparență, „preocupare de război“ surprinsă de Comăneșteanu la camarazii săi, ofițerii, tocmai la ei „care erau chemați să facă războiul pe cînd toată lumea cealaltă nu vorbea decît de asta“, sau psihologia omului înainte de, și în timpul luptei, prefacerea paradoxală a stărilor sufletești, de la paralizia fricii la explozia de cruzime — ca în cazul soldatului cuprins de „amețelă“ la trecerea Dunării dar surprins apoi de Șonțu în micul grup de ostași care, surescitați de incursiunea nocturnă și de încăierarea cu pichetul inamic, erau pe punctul de a arunca în flăcări un turc luat prizonier, ori de la „prima impresie de aiurare“ — „a omului înaintea primejdiei“, pe care asaltatorii Griviței o avuseseră la început, „văzîndu-se desfășurați în tiraliori, cu soldați printre dînșii ce duceau tot felul de năzdrăvănii: scări, fascine, saci“, la îmbărbătarea colectivă: „Acuma se uitau pe creasta dealului fără nici o sfială“. Cînd,

abia în capitolul XVI apar, în sfârșit, și numai în treacăt, și țărani (scriitorul nu și-a respectat întrutotul promisiunea de a zugrăvi „personalitatea românească” — „în toate clasele”), aceștia dovedesc, prin puținele dar sugestivele cuvinte pe care le rostesc (și căroră Duiliu Zamfirescu știe și de această dată să le înregistreze intonația particulară) că sufletul lor nu este „desfăcut”, cum pretindea scriitorul însuși, care iată, se contrazice, ci, dimpotrivă, bîntuit de „alte gînduri”, cele mai multe despre familiile pe care le-au lăsat în țară, adesea înglodate în datorii, și că hotărîrea lor de a se bate, calmă, puternică, reală, nu are nimic din voioșia convențională ce le-a fost atribuită. Tot instinctul viziunii realiste, simțul autenticului l-au decis pe Duiliu Zamfirescu să autorizeze includerea în carte, după moartea sa, a ordinului de zi al generalului Cernat, eliminat de Titu Maiorescu cu prilejul publicării romanului în *Convorbiri literare*. Textul, interesant în primul rînd desigur ca important document istoric, cuprinde în același timp și unele detalii foarte prețioase, deși foarte prozaice, pentru reprezentarea în concret a desfășurării evenimentelor: „Toți oamenii trebuie să fie bine hrăniți și să aibă cu dinșii pîine și brînză pe 2 zile și apă în bidoane. Vor avea toate cartușile cu dinșii, vor fi în tunici, fără rănii și fără mantale, chipuri albe; dorobanții vor fi în mantale.”

În război este totodată și romanul iubirilor lui Mihai Comăneșteanu. Erosul și fapta de arme bărbătească se împletesc în destinul personajului. În *Viața la țară* Mihai, în vîrstă de douăzeci de ani, era deja un pasionat vîntător. Pușca de căre eroul nu se desparte, simbolic, aproape niciodată, pușca pe care o așază lingă el, în barcă, chiar și în timpul plimbării pe lac cu Tincuța, va trebui să tragă, neapărat, și în 1877. Destinul său, de războinic al familiei, înscris în peregrinările sale vîntătorești, se profilează încă din primul roman al ciclului, ca și destinul său erotic. Iubirea lui pentru Tincuța, „copilărească”, fixează de timpuriu dar pentru totdeauna nivelul sentimentelor sale de această natură. În al doilea volum al ciclului, *Tănase Scatiu*, se colportează că Mihai ar avea „o franțuzoaică de la Paris care-l toacă”. În romanul de care ne ocupăm, o altă legătură,

cea cu Natalia. Cantă este pe punctul de a fi ruptă : „n-o mai iubea, sau cel puțin voia să n-o mai iubească“. Natalia este căsătorită, și în explicația care are loc între amănți (capitolul III), Mihai îl invocă pe bărbatul acesteia, „adevărată victimă între noi“. Apoi, în viața eroului intervine Anna Villara, cumnata lui Milescu. Sentimentele lui Mihai continuă însă să rămână confuze : „sunt neliniștit — îi mărturisește el lui Milescu. M-am lăsat farmecului de a iubi pe cumnata ta fără să știu de mai iubesc sau nu pe... cealaltă“. Mai supraviețuiește vechea iubire ? S-a născut cu adevărat iubirea cea nouă ? În general, sentimentele lui Mihai nu sînt clare nici față de Natalia, nici față de Anna. (Nici un bărbat din ciclul Comăneștenilor, în care, pare-se, doar femeile iubesc — nici măcar Matei ! — nu ajunge în dragoste la adevărata pasiune : aceea ce se delimitează de la sine prin propria ei intensitate și care își definește cu ușurință obiectul prin exclusivismul ce-i este inerent). Lucrurile se complică în această carte și datorită incertitudinii care planează asupra sentimentelor Annei : „Și cel puțin — ne spune autorul — dacă (Mihai, *n.n.*) ar fi fost încredințat că-l iubește Anna !“ Romanul dintre Mihai Comăneșteanu și Anna Villara rămîne nedecis.

Această neîmplinire în planul adînc al erosului explică în parte de ce Mihai Comăneșteanu are uneori (în noaptea de dinaintea atacului de pildă) sentimentul unui eșec existențial, al ratării. Amintindu-și atunci de Viena tinereții sale, „alte întîmplări îi răsăriră în memorie : lucruri băiețești, nimicuri. Și ce era toată viața lui dacă nu un nimic ? Legă de departe firul existenței, de cînd începuse a învăța, și-l duse pînă acum : nimic. Fusesse un adolescent gentil, un tînăr cumsecade ; iubise în dreapta și-n stînga ; chinuise pe alții și pe sine, fără să rămîie nici o urmă în economia lui sufletească. Un egosit desăvîrșit. Și cu toate astea, soarta îi fusese mamă bună : avea tot ce trebuie unui om spre a însemna ceva. Și nu însemna nimic.“ Războiul îi oferă tocmai prilejul de „a însemna ceva“. Prilej pe care eroul înțelege să-l folosească : „Am de împlinit pentru întîiași dată în viață o adevărată datorie bărbătească ; voi s-o împlinesc bine !“

Înconjurat de toate eroinele romanului, cu baciul Micu la căpătii, sosit la timp pentru a-i închide ochii, Mihai moare, rostind, cu gândul parcă întors spre următoarele două romane, cuvinte retorice.

În comparație cu *Viața la țară* și chiar cu *Tănase Scatiu*, în război marchează un anumit regres în plan literar. Înainte de toate, scriitorul nu mai reușește aici ceea ce într-o bună măsură izbutise în *Tănase Scatiu*, să preia adică vechile personaje, din punctul în care ar fi trebuit să se afle în virtutea evoluției lor firești, și să le ducă mai departe. Nu o face nici măcar în cazul celui mai indicat (alături de Mihai) să participe la război: Matei Damian, unul din eroii cel mai împliniți din *Viața la țară* și pe deasupra de profesie medic. Prezența sa în romanul despre 1877 este însă minimă. De ce a renunțat autorul la mărturia unui personaj cu care ne familiarizaserăm, la optica unui om matur, capabil de reflecție, cu ale cărui gânduri ne obișnuisem să dialogăm? Concepția lui Duiliu Zamfirescu e statică, devenirea, de obicei, îi scapă, nu-i este la îndemînă. Personajelor care trec dintr-un roman în altul le lipsește fie discontinuitatea, fie, dimpotrivă, continuitatea. Ele sînt adică, cînd reapar, sau neschimbate sau de nerecunoscut. Anna din *Îndreptări* este absolut identică Annei din romanul care-i poartă numele: nici o celulă din trupul ei, am putea spune nu s-a modificat în răstimp! Între Matei Damian din *Viața la țară* și tatăl lui Alexandru Comăneșteanu din *Îndreptări* nu există în schimb nici o legătură: ruptura e totală. O excepție fericită în această privință o constituie Dînu Murguleț din *Tănase Scatiu*, poate cel mai bun personaj al romanului ce poartă numele ciocoiului (pe care se răzbună și în acest chip!) același și totuși altul, așa cum e și firesc să fie, schimbat de boală, supărări și singurătate, și totuși tot el, conu Dinu de odinioară și de totdeauna. Matei Damian, ca și Sașa, rămîne însă încremenit, ca un fluture într-o bucată de chihlimbar, în structura poetică transparentă a *Vieții la țară*: „Totul părea așezat — citim în ultima pagină a romanului — pentru o lungă viață calmă, limpede, căreia naturile lor puțin

expansive îi dau o ușoară umbră de ideal". Din această „așezare" Matei nu se va mai ridica niciodată. Atît el cît și Sașa nu mai sînt decît doar niște palide și fugare umbre în romanul despre 1877. Omiterea lui Matei de pe lista principalelor personaje din *În război* constituie în orice caz una din surprizele ciclului. Nu apar în acest roman, ceea ce de asemenea poate mira, nici numeroșii țărani care se frămîntă și se agită în *Viața la țară* și în *Tănase Scatiu* ca într-o repetiție, în mic, a *Răscoalei* lui Rebreanu. O scurtă și neconvingătoare intrare în scenă își face doar baciul Micu, întors din satul său pentru a-l însoți pe Matei în război. În aceste condiții, scriitorul avea nevoie, pentru a-și completa echipa de personaje, de întîlnirea fortuită dintre Mihai și Milescu, evident „aranjată". „De întîmplarea aceasta se leagă apoi intrigă romanului", deci un „defect", arăta încă Ilarie Chendi, „deoarece psihologii buni nu-și întemeiază intrigile pe jocul întîmplării".

Un alt defect al cărții se referă la grupul personajelor, să le spunem, *pasive*, cum sînt colonelul Amza, soțul Victoriei Comăneșteanu, sau căpitanul Dudescu, bărbatul lui Mary, personaje pe care scriitorul nu izbutește să le angreneze în acțiune, care apar în primul capitol al cărții, spun cîteva cuvinte, polemizează între ele și apoi dispar definitiv (despre căpitanul Dudescu aflăm la sfîrșitul romanului că a căzut pe cîmpul de luptă). Întrucîtva asemănător e cazul altor două personaje, de astă dată istorice, maiorul Șonțu și căpitanul Valter Mărăcineanu. Mai degrabă portrete decît personaje, Șonțu și mai ales Mărăcineanu nu se definesc în mișcare, prin ei înșiși. Portretele lor sînt însă reușite, deși nu știm (mai ales, de data aceasta, în cazul lui Șonțu) și cît de exacte. În romanul lui Duiliu Zamfirescu maiorul face, nu fără a ne surprinde întrucîtva, elogiul războiului în sine („Războiul este sfînt. Cine n-are pentru ce se bate trebuie să-și găsească cauze. Numai popoarele puternice se bat, și numai a celor ce știu să se bată este viitorul... Tot umanitarismul modern e histerie curată") și ridică în slăvi „voința", pe care o admiră pînă și la nihilisti, deși le este un hotărît adversar: „Vream să-ți spun că dacă e vorba de teorii umanitare, singura sectă de

idealiști pentru care am respect este aceea a nihilistilor și a anarhiștilor. Sunt nebuni cît poțesteți, și aș fi gata să-i împuşc pe toți cînd mi-ar cădea în mină, însă nu din ură personală, ci din reacțiune, spre a opune o forță unei alte forțe. Dar mă-nehin lor [...] Ei aduc cu dînșii voința, care este secretul oricărei conștiinți individuale, a libertății lăuntrice, cea mai rară, cea mai grea de dobîndit din toate libertățile.“ De remarcă că ideea lui Șonțu potrivit căreia „voința este totul“ va reveni în romanele *Îndreptări* și *Anna*, cu referire la lupta românilor transilvăneni și la atitudinea față de ea a celor din „Țară“. Portretul căpitanului Mărăcineanu merită citat în întregime: „Fire răsfrîntă înăuntru, timidă, melancolică, căreia soarta îi lăsase partea grea a luptelor cu nevoia, Mărăcineanu părea că trage din îndoita sa origine germano-română o ușoară înclinare către idealism unită cu o evidentă trebuință de acțiune, două calități atît de greu de găsit împreună. Ieșit din părinți simpli, el era unul din acele rare făpturi ce fac onoare mulțimei anonime ce se numește popor, se înalță peste el și devin fala unui neam întreg. Nobil în cel mai întreg înțeles al cuvîntului, cu grije duioasă de bătrîna lui mamă, blînd eu soldații căzniți, hotărît, serios, n-avea nimic din avîntul cavaleresc al eroilor legendari, dar poate tocmai de aceea era mai simpatic, mai înțeles de timpurile noastre și mai aproape de noi.“

Încercînd să redea și în acest roman complexitatea sufletului omenesc, așa cum reușise uneori în *Viața la țară* și în *Tănase Scatiu*, scriitorul procedează acum prea vădit, am spune schematic. Pentru că lui Milescu îi cam lipsesc „petele“, autorul se decide la un moment dat să i le facă, împrumutîndu-i o malițioasă satisfacție (dealtfel trecătoare — „petele“ eroului pozitiv au și această proprietate, că dispar repede) cînd Anna, sondată în legătură cu răspunsul pe care l-ar da unei eventuale cereri în căsătorie din partea lui Mihai, rostește un „nu“, evident nedefinitiv. „Sunt atîtea colțuri în sufletele omenesti!“, exclamă un personaj al cărții; aceste „colțuri“ deja din *În război* încep însă să nu se mai vadă. O sursă a slăbiciunilor romanului este protagonistul lui însuși. Mihai Comăneșteanu nu face parte din ca-

tegoria celor mai reușite personaje ale ciclului. E mai viu, atîta vreme cît trăiește în preajma lui „maman“, a Sasei, care-i împrumută parcă din viața ei, ca și Victoriei și lui Mary. Scos din grupul și de sub protecția surorii sale, Mihai este încă din romanul *Tănase Scatiu* mult mai puțin convingător ca personaj independent. Amestec de sensibilitate romantică și donjuanism, sentimental și în același timp incapabil de o adevărată pasiune, lipsit de energie uneori, alteori prea însuflețit, cînd „moale“, cînd bătaios, personajul nu are un ax al lui, nu pare întrutotul definit. Însă tocmai el este în primul rînd chemat să illustreze tezismul autorului! Că personajul nu este pe deplin pus la punct, că el rămîne într-o măsură amorf, o dovedește el însuși, contrazicîndu-se flagrant (însă nu ca un om complex, ci ca un produs hibrid). Încordat în dorința de a lupta, el se arată dintr-o dată flasc, dezabuzat, rostind cuvinte incredibile în gura lui: „La drept vorbind, d-le maior, — se adresează Mihai lui Șonțu — am venit fiindcă m-ați chemat... Și cred că așa sînt cei mai mulți. M-oi bate și eu cînd o sosi momentul, dar vă mărturisesc că nu am nici o ură personală contra nimănui...“

Scena dintre Natalia Cantă și Anna Villară în *război*, cap. XI), scenă pe care Duiliu Zamfirescu o socotea „bună de tot“, dar de a cărei reușită G. Călinescu, pe bună dreptate, se îndoia, ni se pare interesantă numai dacă vrem să vedem în ea o întîmplare, în perspectiva următoarelor două romane, simbolică. Geloasă pe mai tinăra Anna Villară, Natalia Cantă, abandonată deja de Mihai Comăneșteanu, pe care-l iubește, intră, noaptea (scena se petrece la Stănești), în odaia fetei al cărei chip adormit îl privește intens ca pentru a-i smulge taina farmecului pe care îl răspîndește, o picătură de ceară, din lumina-rea la a cărei lumină Natalia își examinează rivala cade pe brațul acesteia, care se trezește etc. Importantă pentru noi e doar *gelozia* Nataliei, la care Anna reflectează uimită, neînțelegînd-o; tocmai ea, căreia îi va fi dat să guste, mai tîrziu, atît de des din fructul amar al acestui sentiment. Lucrurile se petrec ca

și cum, răzbunătoare, Natalia i-ar transmite Annei, atât de nepăsătoare încă și atât de increzătoare în tinerețea ei biruitoare, prin raza privirii ațintită ca într-o vrajă pe chipul adormit, *morbul geloziei*. Care nu putea găsi un teren mai prielnic decît sufletul Annei! *Indreptări* și *Anna* pot fi considerate, într-un anumit plan, ca romane ale geloziei. Ca să ne convingem de aceasta nu avem decît să le răsfoim, pe rînd. De la primele pagini ale *Indreptărilor*, Anna, acum căsătorită cu generalul Villară, o rudă depărtată, și avînd probabil cu vreo cincisprezece-douăzeci de ani mai mult decît avusese în romanul precedent face o scenă de gelozie lui Alexandru Comăneșteanu, pe care îl iubește. Fiu al Sașei și al lui Matei, deci nepot al lui Mihai Comăneșteanu, al cărui nume, potrivit dorinței eroului de la '77, îl poartă, Alexandru îmbrățișase, în memoria unchiului său, cariera armelor (îl găsim deja locotenent de artilerie), fiind un „june român boier“ care dorește să joace — după caracterizarea Annei, care i se adresează cu „d-voastră, patrioții“, „rolul de protector al literelor și fraților «ghe ghincolo»“. Principalul lui rol însă, așa cum rezultă din textul scris (și nu din intențiile autorului) este de a fi iubit de doamne, între care Anna ocupă locul de frunte. Incerte în sentimentele sale juvenile față de unchi (Mihai), eroina se rezervase deci nepotului (lui Alexandru). Surprinsă de o inabilă ordonanță a generalului, cu Alexandru ingenunchiat în fața ei, Anna nu găsește, pentru a se justifica în ochii soțului, o altă soluție decît de a căsători pe Comăneșteanu cu Mia (Porția) Lupu, fiica unei colege de școală de la Viena și a unui preot transilvănean, pe care Anna o luase sub oblăduirea ei. Alexandru ingenunchiasse pentru a-i cere mîna Miei, explică Anna generalului, obligîndu-l apoi pe locotenent să accepte, pentru a-i salva onoarea, jugul unei căsătorii nedorite. Ca și intriga romanului *În război*, și cea din *Indreptări* se dezvoltă dintr-o *întîmplare*. Situația pe care o creează aici Anna este însă din punct de vedere psihologic imposibilă. În primul rînd, Anna nu putea intra într-o asemenea panică în fața soțului ei, care avea motive să nu fie prea exigent în materie de moravuri

conjugale. În al doilea rînd, pentru o femeie care iubește cu pasiune, cum este Anna, preocuparea pentru reputație pare exagerată. În al treilea rînd, atît de geloasă pe Alexandru, ea nu îl putea arunca legat, ca să spunem astfel, în brațele unei alte femei, chiar indiferentă deocamdată eroului. În al patrulea rînd, onesta Porția, deși îl iubește pe Comăneșteanu, „nu putea primi o astfel de vînzare” (E. Lovinescu). În fine, pentru a-l cita din nou pe critic, „Alexandru Comăneșteanu nu-și putea împinge pasivitatea pînă aici”. Cu toate acestea căsătoria se contractează și imediat după aceea tinerii pleacă în Italia. Aici, ei trăiesc la început ca două cunoștințe întîmplătoare (cum și sînt de fapt), păstrînd din căsătorie numai forma, dar apoi, vizitînd împreună orașul și mai ales monumentele lui istorice, așa cum făcuse Duiliu Zamfirescu însuși (în „hotărîrea mea — după cum spunea — de a urmări pe Traian, ca un agent de poliție”), monumente care îi înalță și-i apropie sufletește, încetul cu încetul raporturile dintre ei se normalizează. Mia își exprimă dorința de a pleca fără întîrziere la țară, pentru a se ocupa în persoană de moște și a plăti datoriile soțului ei, dar, vorbîndu-i acestuia de suferințele transilvănenilor și de nepăsarea românilor din țară, ea îl înduplecă să treacă, la întoarcere, „întîi prin Transilvania”. Tinerii ajung la Sibiu, unde „Mia voia să arate lui bărbatu-său puterea poporului românesc și de aceea ținea să-l ducă pe la toate instituțiile culturale și economice, la Mitropolie, la casele de credit, la bibliotecă”. Și îl va duce, pornind „înainte, voinică și sănătoasă, silind pe bărbatu-său s-o urmeze”. De la Sibiu, pleacă apoi la Seliște, unde Mia se îmbracă în „portul nostru național”, și de aici în satul Poiana, unde asistă, dimineața, la o impresionantă slujbă religioasă la care se adunaseră nu mai puțin de 700 de săteni, iar după-amiază la o horă. Petrecerea e însă tulburată de sosirea a doi jandarmi, care arestează un preot. Călcăt pe picior de unul din jandarmi, Alexandru ridică mîna să-l lovească dar nu-și duce pînă la capăt gestul. Intenția fusese însă observată și, întors la Seliște, Comăneșteanu este el însuși arestat și dus la Alvinț. Preotul Moise Lupu so-

sește pentru a-și îmbărbăta fiica și a o trimite degrabă în țară, la moșia soțului, rostul ei fiind să pună „stavilă la risipă“.

Călătoria de nuntă prin Italia și Transilvania se transformă, în intenția autorului, într-o școală de inițiere și educație națională, de care Alexandru Comăneșteanu avea neapărată nevoie pentru a ajunge la „înțelegere“. Ideea principală a romanului e de a opune suferințele, lupta și moralitatea românilor transilvăneni indifferenței, superficialității și corupției celor „de dincolo“, pentru ca din confruntarea celor două realități să rezulte „îndreptările“. În „Țară“, conchide notarul din Seliște, „boierii se necinșesc, pentru a trăi o viață de desfriu și de trîndăvie“, „muierile se despart de bărbați... Asemenea lucruri pe aici pe la noi, oricît suntem de nevoiași, nu se întîmplă“. „Ce departe — constată la rîndul ei Mia — erau aceștia (tatăl și mama ei, unchiul și mătușa n.n.) de familiile pe cari le cunoscuse în București, de directoarea Institutului în care învățase, pururea în ceartă cu bărbatu-său! de Anna și de General, de nervozitatea fetelor din pension, care plecau de-acasă fericite ca să nu mai audă infamiile dintre părinți!“ Vizitînd Transilvania și stînd de vorbă cu românii de acolo, Alexandru are revelația „adevărului“: „e cu puțință — exclamă el, sufocat de indignare — să fim atît de lași, noi cei de dincolo, ce ne pierdem vremea în certuri păcătoase, în petreceri stupide, în ironie și scandaluri — pe cînd aici frații noștri se zbuciumă sub apăsarea celei mai infame tiranii!“ Ca și impresiile din Italia, și cele din Transilvania îl zdruncină pe Comăneșteanu — pentru a-l cita pe scriitor — „pînă în temeliiile gîndurilor lui de viitor erou (s.n.)“. „Îndreptările“ se referă în primul rînd la acest personaj, pe care autorul l-a destinat, în tradiția eroică a familiei, unor fapte mărețe. Unchiul lui Alexandru, Mihai, căzuse în lupta pentru dobîndirea independenței, bunicul lui dinspre mamă „fusesse exilat la '48“: „Comăneștenii jucaseră un rol însemnat în toate mișcările naționale“, preciza scriitorul în *Viața la țară*. Nutrind convingerea că istoria o fac în primul rînd Comăneștenii, adică reprezentanții vechii boierimii pămîntene (convîngere pe care noi nu o putem,

desigur, împărtăși), Duiliu Zamfirescu voia să creadă în el lui Alexandru sarcina eliberării Transilvaniei. Pentru ca ea să devină posibilă trebuia însă „îndreptată” mai întâi „Țara”. Scriitorul are în vedere o anumită clasă socială, nu îndeajuns de solidară în momentul scrierii romanului cu aspirațiile fraților de peste munți, o anumită mentalitate incapabilă să-și prețuiască propriile valori, după cum arată, în capitolul III, părintele Moise Lupu. *Îndreptările* se voiau înainte de toate o carte de pedagogie națională.

Conceput schematic, realizat retoric, romanul e însă în mare parte de un alb-negru simplist. În vreme ce „Țara” se zbate într-o frivolitate inconștientă, Transilvania vizitată de Alexandru e văzută ca un paradis în care Porția îl conduce ca o Beatrice a convertirii spirituale a eroului. Totul îl impresionează aci pe Comăneșteanu, de la înfățișarea mitropolitului, în fața căruia rămîne „hipnotizat”, pînă la interiorul casinei (clubului) din Poiana, care „avea un aer auster, parcă aici s-ar fi exercitat cultul unui popor eroic pentru zeul războiului”. Protopopul Marcu Stamate, unchiul Miei, „plăcu deodată lui Comăneșteanu”; ca și „stăpînul casinei” (din Seliște), care, deși „un simplu negustor”, vorbește despre lucrurile din „Țară” cu „aceeași pricepere”: „Vorba lui (...) era cumîntă și rezervată. Căuta în ochii lui Comăneșteanu, cu o pătrundere rară.” Idealizarea grupurilor etnice și sociale obține efecte contrare celor scontate. Cum să citești fără un zîmbet de neîncredere pe buze (mai ales dacă ai parcurs cîndva și ceva literatură proletcultistă) un pasaj ca acesta: „Cei dintîi tovarăși ce veniră să se închine erau *bătrînii chiaburi* (s.n.), niște bărbați de oameni, rămași parcă din expediția Argonauților, coloși cu umerii de bronz, cu pletele albe, cu fruntea netedă, ce făceau să tremure pămîntul cînd opînca se așeza pe el”. Un schematism provoacă întotdeauna, fie și peste ani, un schematism de sens opus. Personajele pozitive și cele negative formează un contrast absolut. Dacă flăcăul ce se remarcă la horă, cu părul „rotunjit mocănește”, are „umerii lați” și „brațele voinice”, „chipurile” celor „ce reprezentau forța și legalitatea” (ale jandar-

milor) sînt „roșcovane și triviale“. Ca în literatura tipic ilustrativă, un singur dor stăpînește aici pe toți. Retorismul caracterizează deopotrivă și personajele și pe autor. Invitat de Anna Villară la moșia ei, de un Crăciun, părintele Moise Lupu rostește în plină sindrofie o adevărată diatribă de salon. Dacă în efuziunile lor eroii au drept la un anume retorism, dialogul intim ar trebui să-l excludă. Cu toate astea, într-o convorbire familiară, părintele Moise îi spune Miei că vede în ea „un chip strămoșesc de-al nostru“, „mama ori sora lui Decebal“. Promisiunea de a se ocupa de moșie, pe care o face lui Alexandru, Mia ține să și-o întărească prin „cuvîntul“ ei „de adevărată fecioară de român“. Cînd, în scena finală a romanului, trenul care va duce pe Mia în țară pleacă, Moise Lupu rămîne pe peron, spune autorul, „ca un șarampoi (s.n.), pe care nimeni n-ar fi putut să-l cîntească din pămîntul Daciei“. Ca părintele pe peron, regionalismul prea frust rămîne în mijlocul acestei fraze solemne, stingher. Pierzînd, odată cu simțul proporției juste dintre real și ideal, atît de norocos întruchipată în *Viața la țară*, și simțul limbii, scriitorul cade acum nu o dată în ridicol.

Și aici, personajul pe care se reazimă romanul este neconvîngător. Alexandru e o apariție și mai palidă decît Mihai, cu care seamănă uneori pînă la confundare. Ca și unchiul său, nepotul face datorii și iscălește „polițe rușinoase“, place femeilor, e nemulțumit din cînd în cînd de viața pe care o duce și visează să se reabiliteze printr-o faptă măreață. În realitate avem de-a face cu un singur personaj, care poartă doar două nume diferite.

Romanul cunoaște însă și unele „îndreptări“ sporadice. Cîteva scene, precum aceea a vînătorii pe „dealurile Ciulniții“ acoperite de nămeți, sau a tricolorului așezat, pentru a fi ferit de prigonitori, într-un colț intangibil de biserică, și personaje — mai vii fiind portretele doctorului Tac (evident, un limbuto) și al notarului din Seliște, părinte al satului, pe care risipa de energie nu-l ferește totuși de o secretă singurătate, discret sugerată de autor, pot să placă și astăzi cititorului, să-l emoționeze. Mai reușit ni se pare și capitolul IV al cărții, evocînd escapadele generalului

Villară. Evadînd, sub pretextul unei chestiuni urgente, din mijlocul musafirilor Annei, convocați la moșia de la Făurei, generalul se reîntoarce grabnic la București unde, în aceeași zi, o vizitează pe Berta, amanta sa, ia masa la un restaurant de pe Bulevard, se întîlnește cu niște prieteni, merge la teatru. Seara, abătut și obosit, se decide „să nu mai supere pe nevastă cu nimicuri“ (căci „era numai stricat de împrejurări, zeflemist și caraghios, fără a fi rău la suflet“); acceptă deci și el o „îndreptare“, paralelă cu „îndreptările“ generale ce trebuiau să formeze, în concepția scriitorului, liniile de forță ale cărții. Acest capitol constituie nucleul din care s-a dezvoltat romanul următor, prin excelență citadin și monden.

Ceea ce nedumerește de la început în *Anna* este faptul că „îndreptările“ anterioare au rămas fără efect. Alexandru Comăneșteanu, avansat între timp la gradul de căpitan, se află aici și mai departe de imaginea sa de „viitor erou“ decît în romanul precedent. *Anna* îl întoarce pe Alexandru într-o etapă inferioară a evoluției sale, de dinaintea momentului *îndreptărilor*. Referindu-se, într-o scrisoare, la noul roman, Duiliu Zamfirescu precizează: „Ce este el? E, direct, urmare la romanul *îndreptări* (și indirect, la celelalte: *Viața la țară*, *Tănase Scatiu* și *în război*) și veriga ce va lega pe toate acestea cu oel din urmă, care *cel din urmă* va fi ce va fi, adică lupta pentru scoaterea Transilvaniei de sub jugul unguresc (...) Eroul meu de astăzi (un Comăneștean, nepot al celui mort în război) își desfășură facultățile sufletești în răsfirarea dragostei, împrăștiind în jurul lui, ca un generator de lumină, căldura simpatiei lui personale (de care am nevoie mai tîrziu, cînd va merge să răscoale Transilvania).“ Cum însă personajul „își desfășură“ — exagerat și într-o singură direcție — „facultățile sufletești“, romanul — constată însuși autorul într-o altă scrisoare — „devine o pupăială universală“. După care, încercînd să explice încă o dată ideea personajului său, scriitorul continuă: „Îmi trebuie însă un erou, care, în romanul viitor, să ia Transilvania; un ștregar, care deocamdată ia cu asalt toate hainele femelești“. Acest „deocamdată“ nu a mai fost urmat însă de altceva, personajul continuă și astăzi

„să ia cu asalt“ (poate și pentru că s-a specializat prea mult în această operație) doar „hainele femeiești“. Și aceasta, orice s-ar spune, nu pentru că autorul nu a mai avut timp să scrie urmarea (volumul VI), ci pentru că a o scrie devenise cu neputință. Mihai Comăneșteanu luptase într-un război, ca unul din zecile de mii de ostași ai independenței. Sarcina lui Alexandru era însă „să răstoale Transilvania“. Cum ar fi putut face însă personajul, concret, acest lucru, și încă de unul singur? Căci scriitorul vorbește mereu de această sarcină ca de o sarcină *personală*, care nu putea reveni decât lui Alexandru, lui și nimănui altcuiva. E vădit că eroul a fost conceput ca un supraom al ideii de reîntregire. Să-l arăți în acțiune, pas cu pas, era însă înfinit mai greu decât a-i proclama misiunea sacră, generoasă. Scriitorul a comis eroarea de a anticipa prea mult destinul lui Alexandru, de a-l prezenta, cu o exagerată insistență, ca un „viitor erou“. Ignorînd, parcă intenționat, ambițioasele proiecte pe care toți, scriitor și personaje, le leagă de el, Alexandru Comăneșteanu se manifestă însă, în *Anna*, numai în ipostaza lui de „strenghar“. (Semnele de „îndreptare“ pe care le dăduse în romanul anterior nu pot fi luate prea în serios, din moment ce rezultatul lor practic se dovedește nul.)

Tot ce face Alexandru Comăneșteanu e, literalmente, de a trece din preajma și eventual brațele unei femei în ale altuia. „Jese de la mine — se plînge, exasperată, Anna — și se duce la nevasta Colonelului; iese de la omida aceea și se duce la amica mea Berta; pleacă de la Berta și aleargă după muza astronomiei; se întoarce de la Urania la Natalia; Cantă... Toate stările sociale, toate vîrstele... E o plăcere !...“ Cineva, tot o femeie, socotește, incluzîndu-se și pe ea, că are nu mai puțin de opt amante. Romanul e suita vizitelor pe care Comăneșteanu se simte obligat să le facă tuturor doamnelor prietene: „— Ce faci tu, Alecu? — Vizite, domnule general“. Între posibilitatea afi-tora, nu e de mirare că eroul rămîne uneori „nehotărit“. Ceea ce salvează într-o oarecare măsură acest roman este pulsul vieții mondene ce se face simțit în el, o anume febră a ritmului citadin

pe care o comunică. Cartea trăiește nu atât prin personajele sale, cele mai multe și aici anemice, cât prin *agitația* lor, vizite pe care și le fac, aventuri în care se lansează, întâlniri pe stradă sau în cofetării, conversații ușoare și flirturi, dueluri fără urmări grave etc. Interesantă ca psihologie a virtuții întrucîtva obosite este scena în care Elena se contemplă în oglindă, descoperind, am putea spune, astfel, poziția simbolică a introspecției, reluată, mai târziu, de Hortensia Papadat Bengescu în seria sa subiectivă de „femei în fața oglinzii”. Iar scena urmăririi amantului infidel, care fugise cu Urania la Sinaia, de către Anna, urmărire care sfîrșește lamentabil, după un scandal ce o face ridicolă, într-o odaie rece de hotel unde, nenorocită și compromisă, Anna își așteaptă sora, pe Elena, anunțată telegrafic să vină să o ia (ca pe o ființă neajutorată ce devenise) este, pentru a-l cita pe autor, „bună de tot”.

Duiliu Zamfirescu, arată Mihai Gafița, a fost „un experimentator de disponibilități literare ale genurilor și speciilor, ale prozodiei sau seriilor psihologice, ale tehnicilor narațiunii, ale dramaticului și comicului etc. — nici una abandonată, după ce și-a dovedit capacitatea expresivă, ci parcă probată fiecare și păstrată pentru a fi eventual reluată. Însă nu mai era reluată, ci mereu schimbată cu alta”. Privind, în lumina acestor constatări, destinul de romancier al lui Duiliu Zamfirescu, judecat în primul rînd ca autor al ciclului comăneștean, putem observa că, în mod paradoxal, scriitorul a reușit mai bine atunci cînd a știut să abandoneze. Succesul îi suride cînd lucrează ca dilettant. Insistînd, încercînd să se profesionalizeze regresează, eșuează. Între *Viața la țară*, *Tănase Scatiu* și chiar *În război*, pe de o parte, și *Îndreptări* și *Anna*, pe de alta, distanța, în plan literar, e sensibilă. Ultimele două mai pot rezista doar prin frumoasele intenții ale autorului și ca părți ale unui ciclu. Integrarea într-o serie conferă unui roman drepturi pe care, luat separat, nu le-ar avea. Istoria unei familii, desfășurarea unui destin se impun prin ele însele atenției cititorului care, chiar dezamăgit esteticeste, le urmărește pentru a desprinde un sens, o concluzie.

Sentimentul singularității pe care, ostentativ, Duiliu Zamfirescu l-a afișat de atâtea ori, pare, la prima vedere, nejustificat. Cîteva fire îl atașează, ferm, tradiției, reprezentată de un Nicolae Filimon, D. Bolintineanu, V. Alecsandri... Și mai multe îi leagă opera de literatura viitorului. Unele din versurile lui Duiliu Zamfirescu premerg pe Macedonski și anticipează pe Ion Pillat. O nuvelă cum este *Conu Alecu Zăgănescu* anunță pe Brătescu Voinești. Scenele de vînătoare lacustră, din *Viața la țară*, senzația de adîncime a timpului și dacismul din *Străbunii noștri*, impresiile din Olanda „amintesc” de Sadoveanu. Țăranii deja neliniștiți din *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*, chipul dîrzului Lefter, felul în care definește scriitorul psihologia țărănească („În țăranul nostru o singură noțiune este clară și se poate ridica pînă la un adevărat motor sufletesc: posesiunea pămîntului”) reprezintă un surprinzător de exact „rezumat” al prozei lui Rebreanu, „programat”, ca să spunem astfel, de predecesorul său. Împietirea dragostei cu războiul, disocierea pe care o face între sufletul „complicat, plin de finețe, plin de cotituri” al boierilor săi și cel al țăranilor, care „nu au finețea criticei de sine” dar au „doruri”, „nevoi”, capacitate de „stăpînire”, plăcerea speculației teoretice, citadinismul din *Anna* îl „pregătesc”, în unele din notele lui caracteristice, pe Camil Petrescu. Aristocratismul, autentic sau de imitație, al mediilor evocate de scriitor, consumarea în gol, „mondenă”, a existenței prefigurează cîteva acorduri din *Concert din muzică de Bach* și din celelalte romane ale Hortensiei Papadat-Bengescu. Opera lui Duiliu Zamfirescu este strîns țesută în contextul literaturii române. Noi asociații pot confirma faptul. Oare intenția (doar în parte realizată) a scriitorului de a „dovedi cît este de nefirească și neumană instrucțiunea, curat mecanică, ce se dă soldaților noștri” nu ne evocă satira cazonă a lui Brăescu? Și oare volumul de poezii *Pe Marea Neagră*, fruct al unei iubiri tîrzii, nu ne îndreaptă gîndul spre postumele lui Blaga? Pasiunea pentru „radicale”, pe care o vădește Turică, feciorul în casă al Sașei, nu schițează emanciparea limbajului moromețian?

Cu toate acestea, în mai multe rânduri, Duiliu Zamfirescu a insistat să se delimiteze net, chiar brutal, și să se țină seama de această delimitare: „Tot văd pe d-l Negulescu că mă pune într-o supă cu Slavici și Caragiale. Eu n-am nimic comun cu acești domni“ — îi notifică scriitorul lui Titu Maiorescu, cu o demnitate vădit arogantă, neobișnuită în corespondență, cu criticul. Într-o scrisoare anterioară către același, referindu-se la autorul *Scrisorii pierdute*, Duiliu Zamfirescu precizase, cu o demnitate de această dată afectînd modestia: „talentul lui merge într-o direcție, — încercările mele într-alta“. Declarațiile de acest fel, „antipatice“ prin definiție, au fost ironizate sau blamate de aproape toată lumea, ca expresii ale unor încomprensiuni artistice și resentimente personale, ca dovezi de suficiență și pretenții de morgă. Dincolo de ceea ce, pe bună dreptate, supără în formularea lor inabilă, ele merită a fi examinate cu mai multă atenție și alăturate altor luări de poziție asemănătoare, care și ele pot scandaliza dar care, evident, exclud intervenția factorului extra-literar. Despre romanul lui Flaubert, *Doamna Bovary*, ca și despre *Roșu și negru*, „al patronului său Stendhal“, Duiliu Zamfirescu afirmă că „Sunt lucruri lipsite de interes, uscate, o deșirătură de ciorap între degetele unei babe osoase, care caută nodurile firului“. Să reținem deocamdată singura caracterizare mai precisă pe care scriitorul nostru o face celor două romane franceze, reproșîndu-le că sînt prea „uscate“, și să încercăm să vedem ce ar putea avea în comun cei patru autori, altfel atît de diferiți, pe care Duiliu Zamfirescu îi pune, pentru a-i folosi limbajul, în „supa“ antipatiei sale. Lui Duiliu Zamfirescu, care prefera, asemenea subprefectului din nuvela cu același titlu, să se refugieze „sub aripa caldă a genului (...) senin“ al lui Turgheniev, „realiști“ ca Stendhal, Flaubert, Caragiale și Slavici îi vor fi părut, prin contrast, prea seci, prea duri, prea reci. Cu atît mai mult cu cît *căldura* este calitatea cea mai des relevată în legătură cu literatura sa, atît de el însuși cît și de alții. „Acuma, sincer, eu socot că încercările mele de romane și novele, fiind inferioare în multe privințe semenelor lor de alți autori, au o singură calitate: *sunt calde* (s.n.), se citesc cu

înlesnire de la un capăt la altul", îi mărturisea, într-o scrisoare, lui Titu Maiorescu. Criticul însuși apreciasse că *Viața la țară* „are părți de o căldură (s.n.) delicată". Evocînd, într-o scrisoare către N. Petrașcu, arta „aparte, de-o puritate clasică, dar caldă" a Veneției, „cu acel ceva neted și senin", Duiliu Zamfirescu își formulează, mai mult sau mai puțin conștient, propria sa *ars poetica*. Ale cărei trăsături (puritate, clasicism, căldură, seninătate, deplină definire a formei — „cu acel ceva neted") converg către un ideal de echilibru, de plenitudine, de totalitate. În aceste condiții, eroul din *O făclie de Paște* nu putea să-i pară decît „o monstrozitate inaccesibilă formulei mele de etică literară". Sentimentul singularității, afirmat adesea polemic și cu o excesivă dorință de delimitare, nu este la Duiliu Zamfirescu un simplu donquijotism; el corespunde, în ciuda numeroaselor afinități cu scriitori care l-au precedat sau l-au urmat, unei realități, anume aceea că scriitorul a mers, mai ales în roman, conștient sau doar instinctiv, pe un drum propriu, altul decît cel al contemporanilor și al celor de după el. Ceea ce a încercat, și într-o însemnată măsură a reușit să realizeze, mai cu seamă în *Viața la țară*, Duiliu Zamfirescu a fost romanul, să-i spunem, *total*, capabil să însumeze marea diversitate de aspecte ale realității și întreaga complexitate de trăiri ale omului. O asemenea cuprindere a ambiționat scriitorul și reușita tentativei trebuie apreciată în funcție de scara reprezentărilor sale. În *Viața la țară*, de pildă, aspectul poetic, deși dominant, nu este exclusiv. Imaginea prozaică sau dură a existenței ni se dezvăluie și ea, chiar dacă nu cu tot atîta insistență, în episoade solide, convingătoare, ce nu pot fi trecute cu vederea. Să ne amintim doar de tabloul curții și gospodăriei lui Scatiu, cu coâna Prohira care supraveghează operația de „botezare" a rachiului (scriitorul știe să cadă la timp în proza cotidianului) sau de puternicul lanț de secvențe care evocă înfruntarea magistraților de către țărani, intervenția jandarmilor, chemați de Tănase, și în cele din urmă schingiuirea sălbatică a răzvrătiților. De la idilicele plimbări cu trăsura ochiul scriitorului se întoarce, atent, spre „tortura «virtelui»", a cărei descriere exactă o dă. În *Tănase Scatiu*,

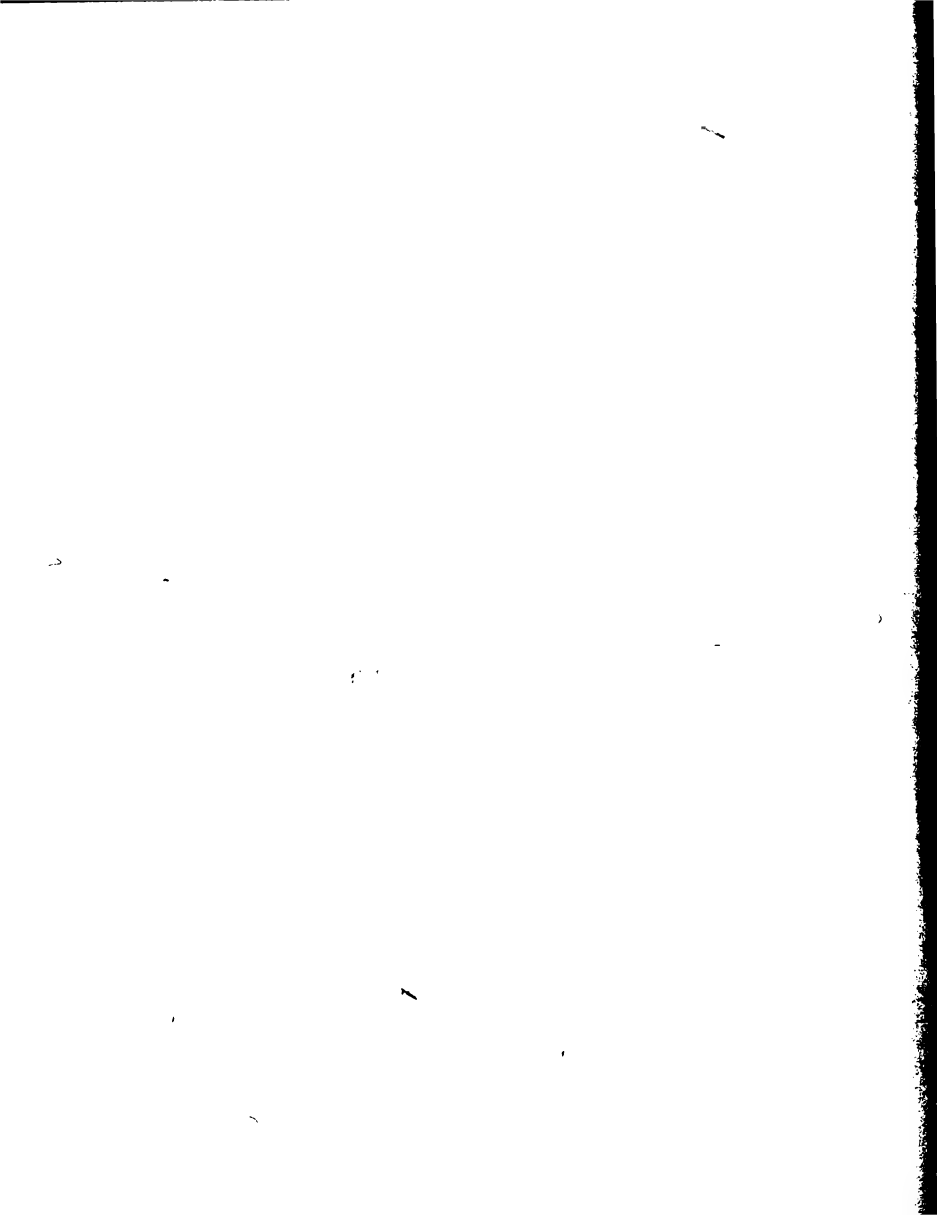
sentimentalismul de album ce caracterizează raporturile dintre Tincuța și Mihai coexistă cu o prea puțin delicată „explicație” între Costea, feciorul în casă titular, și un lacheu chemat să-l dubleze temporar, în cursul căreia cel dintâi îi aplică intrusului „o sfântă de bătaie de-l umplu de sînge”, sau cu turbarea lui Tănase, omorîndu-și cu mîna lui calul. În romanul următor, revelațiile romantico-eroice ale lui Milescu alternează în aceeași scenă cu realismul vieții cazonice etc. Aceeași grijă de a nu pierde din vedere *celălalt aspect al lucrurilor* caracterizează și evocarea personajelor. Conu Dinu Murguleț, de pildă, nu e scutit nici el de obștescul „egoism omenesc”. În misiunea de pețire a Sașei, pe care și-o asumă, el are o purtare cam stranie, încercînd mai degrabă lucrurile, încercînd să impună, nu fără o umbră de cruzime, un inutil interval de verificare unor sentimente deja definite. În împrejurarea dată, conu Dinu se comportă ca și cum ar fi puțin gelos pe fericirea lui Matei și a Sașei. Pe de altă parte, Tănase Scatiu nu este privit de autor cu aceea ostilă oarbă de care s-a vorbit. Nici lui nu-i lipsesc, în anumite situații, „licărirea de omenie”, „un rest de inexplicabilă rușine”; iar față de maică-sa are chiar „sentimente înalte”. „*Sentimente înalte*” pe care cu atît mai mult le au celelalte personaje ale scriitorului, cele pozitive, ideale. Lui Duiliu Zamfirescu i-a plăcut să surprindă „fondul de poezie” al sufletului omenesc, „natura (sa) caldă”, puterea „nețărmită de simpatie, de iubire de lumea întreagă” pe care o poate manifesta, acea „puternică notă de idealitate” ce îl poate caracteriza, mila care îl încălzește, capacitatea lui de a fi senin, de a simți fericirea: „Erau atît de fericiți amîndoi...” — spune, într-o pagină din *Viața la țară*, despre Sașa și Matei, scriitorul și propoziția, care, luată în sine, poate părea desprinsă dintr-un text de muzică ușoară, simbolizează în realitate bogăția și intensitatea vieții sufletești a personajelor lui Duiliu Zamfirescu. Elevația și frumusețea trăirilor se „fixează”, obiectivîndu-se parcă, în peisaje: „Aerul era străveziu. Cerul se vedea pînă în straturile sale albastre cele mai depărtate. Fire albe pluteau prin cer și cădeau pe virfurile roșite ale trestiiilor”. „Din toată firea se ridica un imn de viață puternică spre soare.” Lui

G. Călinescu tocmai această plenitudine interioară i se părea excesivă („orice erou din clasa boierească prea e mereu «senin, fericit, cu o puternică notă de idealitate»“ — scria el) dar dacă ne gândim la marile creații ale romanului și nuvelei românești, la Alexandru Lăpușneanu, la Dinu Păturică, la Lică Sămădău, la Leiba Zibal și la Gheorghe, la Ion, la personajele Hortensiei Papadât-Bengescu sau la ale lui Zaharia Stancu vom constata că „sentimentele înalte“ erau și mai sînt necesare eroului prozei noastre. Dăruindu-i-le, din rezervorul propriei lui experiențe lăuntrice, a cărei complexitate și bogăție publicarea corespondenței le-a confirmat în chip definitiv, dăruindu-i-le însă într-un mod mai puțin convențional și idilic decît s-a crezut, căci plinătatea sufletească autentică alternează firesc cu sentimentul atît de modern al vidului, al estompării sensului existențial, Duiliu Zamfirescu, reacționînd deopotrivă în replică și anticipat, îl înalță peste nivelul cruzimii, al dorinței de parvenire, al setei de pămînt sau al snobismului steril. „Această cam neroadă închipuire de mine — mărturisește scriitorul în scrisoarea din 30 octombrie/11 noiembrie 1897, către Titu Maiorescu —, mi-o dă nu conștiința valorii lucrărilor proprii, ci conștiința *valcrii mele sufletești* (s.n.).“ Această valoare sufletească pe care a reprezentat-o Duiliu Zamfirescu și care, deși superioară operei, s-a exprimat totuși (în parte) și în ea, a stat la baza năzuinței scriitorului de înfăptuire a *romanului total*, care să reflecte plener, armonios lumea și omul. Cel puțin o dată, Duiliu Zamfirescu a reușit să creeze, în limita talentului său, un asemenea roman: *Viața la țară*. „Intellectualitatea românească — scria Cămil Petrescu — cucerită de armonia eminesciană nu înregistrează încă armonia structurală a *Vieții la țară*, tot atît de reală și de aceeași calitate“ (e de părere autorul *Patului lui Procust*). Pentru G. Ibrăileanu, romanul e o „operă luminoasă, simpatcă și încîntătoare“; îl propune deci „spre meditare prozatorilor începători, nu ca să-l imite, ci ca să facă cunoștință cu o nobilă privire și tratare a vieții“. Direcția inaugurată de Duiliu Zamfirescu, fundamentală pentru o literatură, nu a rămas

sterilă. Ea a făcut posibilă apariția, la peste o jumătate de veac după publicarea în revistă a *Vieții la țară*, a unui alt roman total, realizat cu o mai mare forță epică și analitică și încununat de o izbândă deplină, dar fiind tot o „viață la țară”: *Moromeții*.

Punctul de vedere estetic și arta cu tendință, Maiorescu și Gherea, se reconciliază spectaculos în opera lui Duiliu Zamfirescu: „Cît despre temerea de a fi acuzat că scriu romane cu tendințe, sau cu teme, nu mă preocup — declara, într-o surprinzătoare postură de dizident, discipolul junimist. Fiecare scrie ce crede și cum poate. Dealtfel, aș vrea să știu cine s-a încercat să facă ceva serios în proză fără un scop determinat. Desfășurarea chiar a oricărui roman, a oricărei piese de teatru, este o demonstrațiune.” Adept, asemenea unora din personajele sale, al „esteticei de a fi”, cultivînd seninătatea de cuget „desăvîrșită”, comparabilă — după cum spune undeva — cu aceea a unui „budist”, autorul romanului *În război* are în același timp, împreună cu eroii lui favoriți, obsesia istoriei. În tinerețe, la Roma, urmărește pe Traian „ca un agent de poliție, peste tot pe unde — «Împăratul nostru» — a lăsat cîte un semn”. În primăvara dramatică a anului 1917, deja aproape bătrîn, se arată gata să preia misiunea pe care i-o rezervase lui Alexandru Comăneșteanu și să moară „ducînd focul revoltei pe toate pămînturile locuite de români”. De la războaiele daco-romane pînă la cel de întregire istoria interferează continuu literatura scriitorului. Un eveniment de talia celui din 1877 nu putea de aceea să nu-l solicite din plin: „Nimeni pînă astăzi n-a încercat să dea suflul entuziasmului acestei epopei trăite — constata Duiliu Zamfirescu într-o scrisoare către N. Petrașcu — să prindă personalitatea românească, în toate clasele, manifestată într-un moment de așa intensă viață” — a fost sarcina pe care scriitorul a simțit că trebuie să și-o asume.

VALERIU CRISTEA

TABEL CRONOLOGIC

- 1858 30 octombrie La Plăinești (azi Dumbrăveni), în fostul județ Rîmnîcu-Sărat, se naște Duiliu Zamfirescu, în același an cu Barbu Delavrancea (11 aprilie) și A. Vlahuță (5 septembrie).
- 1865—1873 Duiliu Zamfirescu frecventează cursurile școlii elementare și a gimnaziului în orașul Focșani.
- 1873—1876 Își continuă studiile la Liceul „Matei Basarab” din București.
- 1877 Aflîndu-se student la Facultatea de drept și frecventînd în anul I și cursurile Facultății de litere, Duiliu Zamfirescu debutează cu un ciclu de poezii romantice în revista *Ghimpele*.
- 1877—1878 Războiul pentru independență națională și eroismul ostașilor și ofițerilor români îi vor inspira scriitorului unele nuvele ca *Locotenentul Sterie* și romanul *În război*.

- 1880 Primit și prezentat cu entuziasm de Al. Macedonski, Duiliu Zamfirescu se înscrie, pentru scurtă vreme, printre colaboratorii *Literatorului*, debutind cu poema romantică *Levante și Kalavryta*. În urma absolvirii Facultății de drept, e numit supleant de ocol la Hirșova. Timpul petrecut aici va fi evocat în amintirile *Din Dobrogea și Noapte bună*. Începe colaborarea la *România liberă*, care va fi susținută cu regularitate pînă în 1884. Semnează foiletonul literar, săptămînal și unele articole politice cu pseudonimul *Don Padil*. Se declară „dușman neîmpăcat” al „naturalismului obscen”. De acum datează scrisorile adresate prietenului său Duiliu Ioanin.
- 1881 Duiliu Zamfirescu e numit procuror la Tirgoviște, funcție din care demisionează în același an.
- 1882 După o scurtă încercare de a profesa avocatura și a suplini o catedră de franceză la Focșani, scriitorul se stabilește în București, ca redactor la ziarul *România liberă*.
- 1883 Publică primul volum cuprinzînd poezii și nuvele, *Fără titlu*.
- 1884 Apare romanul *În fața vieții*, pe care îl va judeca sever G. Dobrogeanu-Gherea în articolul *Pesimismul de la Soleni*. Frecventează tot mai intens cenaclul „Junimii” și își începe colaborarea la *Convorbiri literare*. Prima nuvelă citită și apreciată de Titu Maiorescu este *Noapte bună*.
- 1885 Duiliu Zamfirescu se prezintă la concursul de atașat de legăție, în urma căruia e numit funcționar în

Ministerul Afacerilor Străine. În același timp e profesor de limba română la Liceul „Sf Gheorghe“.

1888 *mai* Scriitorul e trimis ca secretar de legăție la Roma, unde, cu o întrerupere între anii 1892—1894, cînd va fi mutat la legățiile din Atena și Bruxelles, va rămîne pînă în 1906. Aici se interesează îndeaproape de istoria Romei antice, cunoaște comorile de artă ale Italiei și se îndrăgostește de peisajul meridional al acestei țări. Traduce din poezii Leopardi și Carducci. Acum începe corespondența cu Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi și N. Petrașcu.

1892 Publică în *Convorbiri literare*, în afară de poezii, fragmente dintr-o monografie închinată lui Lev Tolstoi, față de opera căruia manifestă o prețuire și un entuziasm deosebit.

1894 Publică volumul de poezii *Alte orizonturi*.

1894—1895 Apare în *Convorbiri literare* primul roman din ciclul Comăneștenilor : *Viața la țară*.

1895 Apare volumul *Novele romane*.

1895—1896 Publică în *Convorbiri literare* romanul *Tănase Scatiu*.

1897 Apare volumul de versuri *Imnuri păgîne*.

1897—1898. În *Convorbiri literare* publică romanul *În război*.

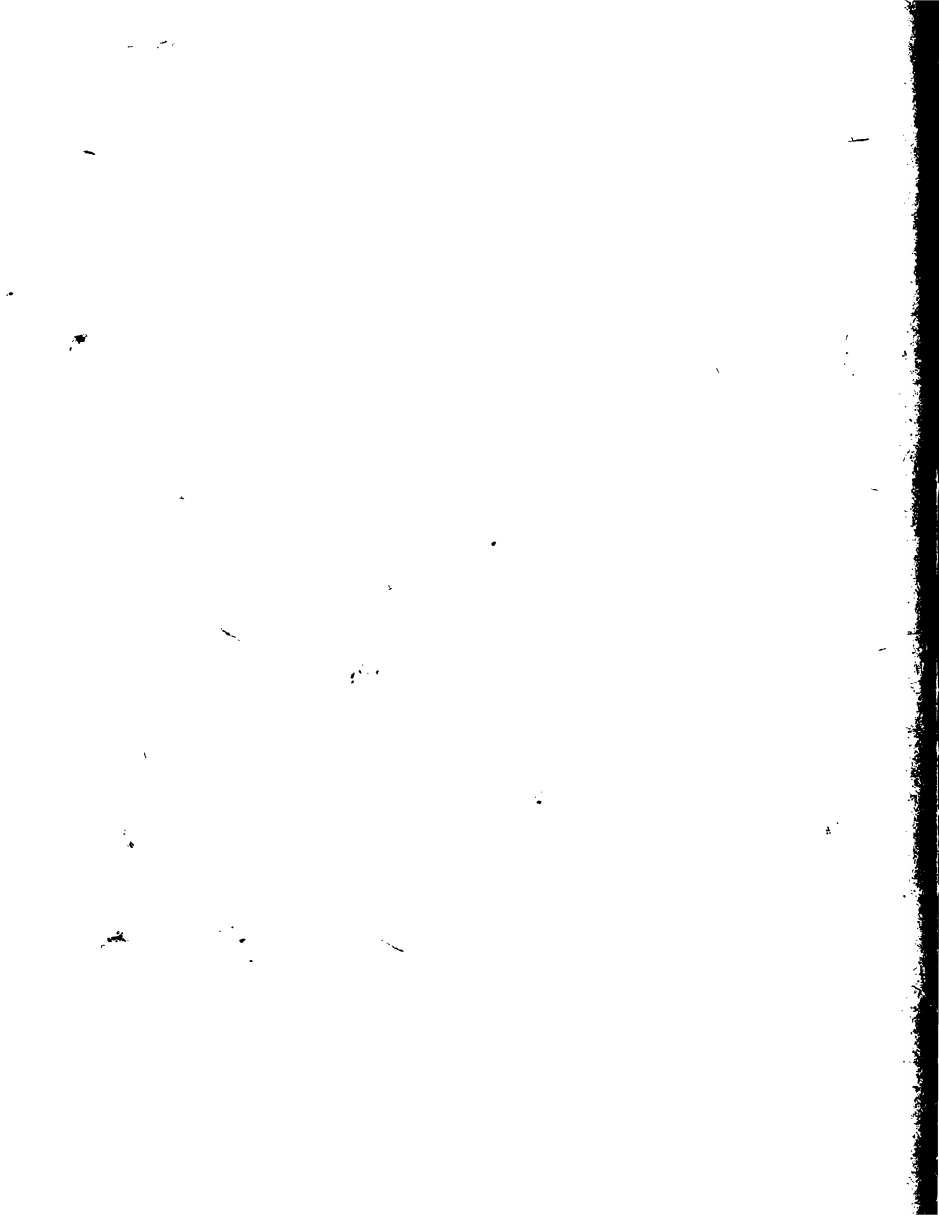
1899 Apare volumul *Poezii nouă*.

1901—1902 Publică în revista *Literatură și artă română*, condusă de N. Petrașcu, romanul *Îndreptări*. Cola-

- bora aici încă din 1896—1897, fapt care determină un început de răceală în relațiile cu Titu Maiorescu.
- 1906 Duiliu Zamfirescu se întoarce în țară, unde este numit secretar general la Ministerul Afacerilor Străine. Apare în *Convorbiri literare* romanul *Anna*.
- 1909 Scriitorul este ales membru al Academiei Române. Rostește discursul *Poporanismul în literatură*, care va produce aprinse discuții în epocă.
Este numit reprezentantul României, cu grad de ministru plenipotențiar, în Comisia Europeană a Dunării.
- 1911 Publică volumul de nuvele *Furfanțo* și romanul *Lydda*.
- 1916—1917 În urma intrării României în primul război mondial și a înfringerilor din toamna lui 1916, Duiliu Zamfirescu se refugiază la Odesa, apoi la Iași.
- 1918 Scoate la Iași ziarul *Îndreptarea*, organ al Partidului Poporului condus de generalul Averescu și la care aderă și Duiliu Zamfirescu. Ziarul avea și un supliment literar.
- 1918—1920 Angajat în politică, este ministru de externe și președinte al Camerei.
- 1919 Apare volumul de versuri *Pe Marea Neagră*.
- 1920 Apare volumul de povestiri și amintiri din cariera diplomatică : *O muză*.
- 1922 30 iunie Duiliu Zamfirescu moare la Agapia. Este înmormântat la Focșani în cimitirul sudic al orașului.

AL. SANDULESCU

ÎN RĂZBOI

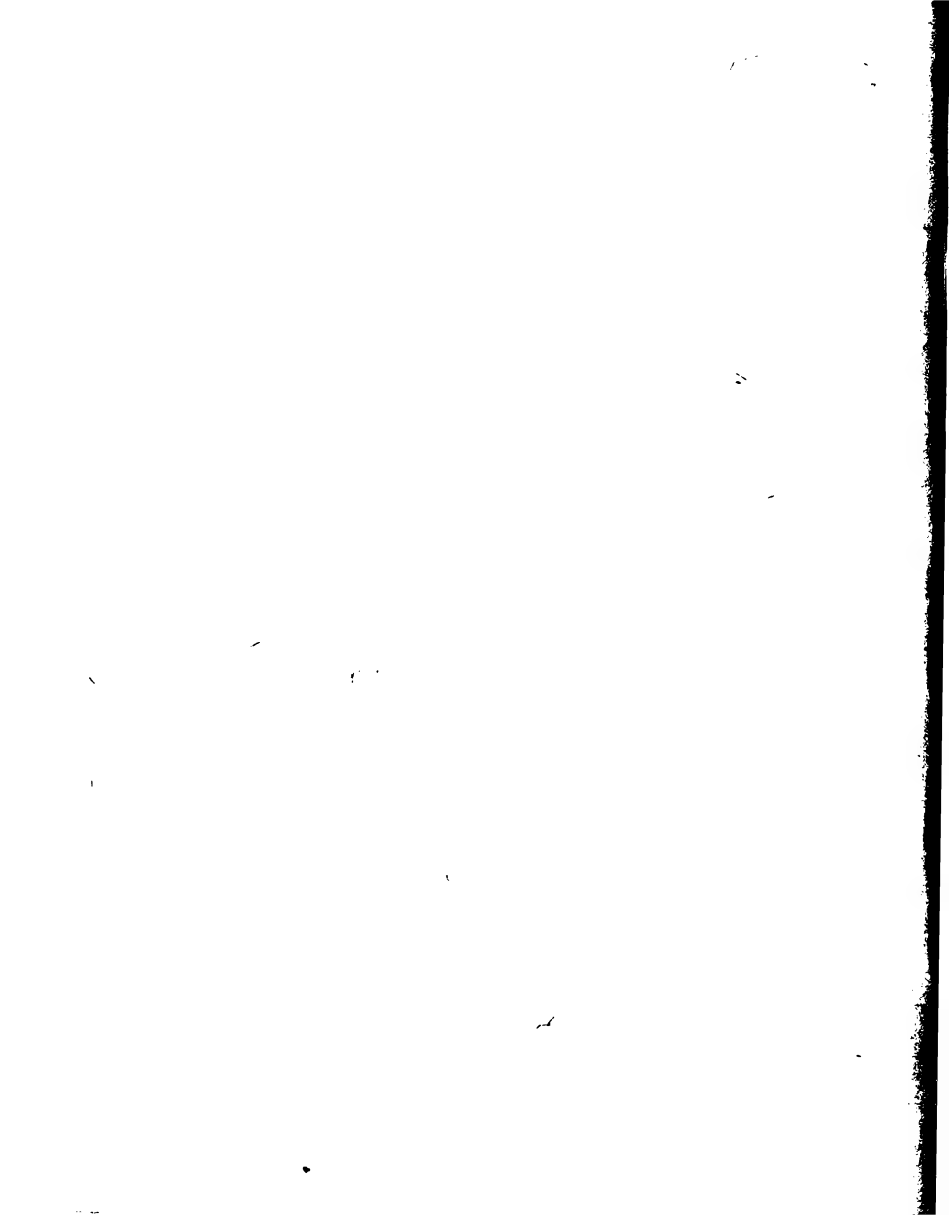
PREFAȚĂ LA EDIȚIA DE ASTĂZI

O a doua ediție a unui roman, în țara noastră, e lucru îmbucurător, dar nou — cel puțin pentru mine. Și e cu atât mai îmbucurător, cu cât lucrarea de față, pornită dintr-o simțire curată, e lipsită de farmecul decadent al romanelor moderne, în cari aberațiunea simțirilor se unește cu perversitatea gândurilor, pentru a necinști sufletul omenească.

Publicul a început să citească.

Prin gimnazii și licee, profesori tineri lucrează serios la formarea gustului elevilor, cari, cu încetul, ajung a-și da seamă de înțelesul cuvîntului artă și, în marea lor majoritate, nu se mai iau după reclame.

Cu alte cuvinte, începe să se formeze și la noi o clasă de oameni a cărei intuițiune artistică o apără de exagerațiuni și o ține la o egală depărtare de extravaganțele decadenților ca și de manierele naționaliştilor, îndrumînd-o astfel către pămîntul liber al clasicismului.

I

Ziua de 11/23 aprilie a anului 1877 era o zi ca toate celelalte, cu nouri pe o parte a cerului, cu soare pe alta, și n-ar fi avut darul să scoată pe ulițe atîta lume, dacă liniștii cetățeni ai capitalei nu ar fi fost turburați de zgomotul asurzitor al vînzătorilor de jurnale, cari, alergînd ca niște scăpați din balamuc, strigau cît le lua gura : „*România liberă*”¹ de mîine, cu trecerea rușilor!”

Din cele mai depărtate răs_pîntii, de pe Podul Calicilor² și din Dealul Spirei, din Calea Moșilor și de la Obor, de prin Schitu Măgureanu, de prin Olari, de pe la Tei, se îndrepta lumea ca în zilele de paradă, spre Podul Mogoșoaiei³. Jidani de prin Sfînta Vinere ; brașoveni, săpunari și luminărari de pe la Bărăție ; cavafi din gura pieții ; chiristegii de prin Dudescu și Antim ; olteni cu coșurile bănănăind ; sacagii aruncați ca de vînt pe hulube, — toți mînau înspre centrul orașului. La imbucăturile stradelor mici cu Podul Mogoșoaiei, stau băieții de prăvălii, veniți de departe, cu pestelcile sumecate sub jiletcă ;

mitocanii crețului, cu tocuri de o șchioapă ; casapii ambulanți, cu mieii atârnați de cobilițe ; fete de cusătorese, ieșite de la lucru fără rost ; funcționari nedomiriți, scăpați de prin ministere înainte de vreme. Toți se uitau pe Podul Mogoșoaiei cu nerăbdare, așteptînd parcă trecerea vreunui saltanat neobicinuit, fiindcă — lucru curios ! — trăsurile, foarte numeroase la ceasul acela, se răreau ca înaintea sosirii lui vodă. Lumea foia pe jos, fără treabă, și totuși preocupată ; grupuri de bărbați se formau pe tot lungul trotuarului, de la palat pînă în bulevard ; birjarii muscali, neastîmpărați, ieșeau din rîndurile lor de pe piața teatrului ⁴ și dau raite nebunești pe dinaintea publicului, filfiind din mîneci și din biciuri, ca rațele la venirea ploii.

Și același strigăt asurzitor, al vinzătorilor de jurnale, se repeta din ce în ce mai des : „*România liberă* de mîine, cu trecerea rușilor !“

Dacă ochii acestor cască-gură, veniți de prin fundul mahalalelor, nu erau mulțumiți de priveliștea stradelor, totuși pe chipurile lor se citea nedomirirea și neliniștea : „Vin rușii !“

În mișcarea naivă a căciulei ridicată pe frunte, în bleojdirea capului pe o parte, în răspunsurile silnice ce-și dau unii altora, plecînd înapoi spre mahalale, mulțimea avea înțelegerea dreaptă a unei împrejurări mari, pe care nu putea să o cîntărească bine, dar de care se simțea neliniștită : „Vin rușii !“

Trecînd prin lumea aceasta posacă, Mihai Comăneșteanu umbla repede, căutînd să iasă mai la larg, ca să se urce într-o trăsură și să ajungă la soră-sa mai curînd. În

graba lui, la cotitura unei strade, se lovi piept în piept cu un domn, căruia îi căzură ochelarii de pe nas.

— Vacs ! zise acesta, dîndu-se cu un pas înapoi și uitîndu-se urît la Comăneșteanu.

Un minut se priviră amîndoi, cu fondul de răutate ce pare a ieși citeodată în firea omenească tocmai din depărtarea sălbatică a strămoșilor, și numai în urmă își aduseră amînte să-și ceară iertare.

Erau tocmai să se despartă, cînd pîrură a se recunoaște.

— Mihai, tu ești ?

— Milescule !...

— O, mii de tunete și de vacsuri ! tu ești, mă băiatule ? Vino să te sărut...

Și fără să mai aștepte multă poftă, Milescu, roșu, vesel, bufnind pe nări de mulțumire, strînse în brațele lui puternice pe vechiul prieten de școală.

— Ce mai faci, urîtule ? Cînd ai venit din fundul codrilor ?... Am întrebat de tine pe toată lumea... Mii de tunete ! astă-seară mîncîci la mine... Nu se poate... Ai auzit, domnule ? Vin rușii. Vacs !...

Comăneșteanu se uita la el, mirat de a-l regăsi întocmai cum îl lăsase cu zece ani în urmă, vorbăreț, sănătos, cu ticurile lui, cu *mii de tunete* și de *vacsuri*, cari se amestecau fără rost în convorbire. I se păru că se întoarce deodată cu atîția ani înapoi și se simți prins de înduioșare, pentru... pentru nimeni, așa, degeaba, pentru vremea trecătoare.

— Bine, Milescule, viu cu plăcere, altă dată. Astă-seară mă așteaptă soră-mea.

— Vacs ! nu se poate : astă-seară. Te aștept și mă duc. Vin rușii. La revedere.

Milescu se repezi din nou prin lume, gata să se mai izbească de alți trecători. Comăneșteanu se urcă într-o trăsură și era să plece, când prietenul său îl ajunse de pe urmă.

— Mii de vaviloane și de tunete ! ne despărțeam, fără să-ți fi spus unde șed. Să nu-mai umbli dumneata cu vacsuri și cu fracuri, m-ai înțeles ?... Așa cum te afli. La 7 și jumătate, m-ai înțeles ?...

Și făcînd un semn din mîină, iar voi să plece.

— Milescule, da' spune unde șezi, strigă Mihai după el.

El sări din nou spre trăsură.

— Vacs ! și iar vacs ! că mă prostesc. Strada Batiștea, dragă. La revedere.

Mergînd spre Sașa, Mihai se gîndea la amicul lui, de care atîta rîsese la Paris. Deși îi venea să zîmbească și acum de felul spiritului lui Milescu, totuși se simțea fericit că-l întîlnise, și mai cu seamă că-l întîlnise așa precum îl știa, naiv, plin de ticuri, totdeauna grăbit și mai presus de toate *încurcă-treabă*. Ceea ce, în prima tinerețe, i se părea numai caraghios în caracterul prietenului său, acuma, în pragul maturității, când înțelepciunea coboară tot mai afund în oameni nota lor personală, i se părea încîntător, prin desăvîrșita sinceritate cu care se desfășura firea lui Milescu.

Ajunse la Sașa, vesel, cum nu i se întîmplase de mult ; urcă scările fluierînd și cînd intră în salon nu se putu opri de a nu zice și el „vacs !“, ca Milescu. Istorisi suro-

ri-si întâlnirea cu vechiul lui camarad de școală ; plăcerea neașteptată ce-i pricinuia revederea cu Milescu ; miile de bombe și de vacsuri ale acestuia ; în fine, invitarea la masă.

Sașa, a cărei nețărmurită iubire pentru fratele ei crescuse cu vârsta, se uita la el cu privirea caldă, fericită de a-l vedea rizînd, deși ea părea tristă.

Seninătatea gravă a Sașei se întunecase în umbra unei melancolii dureroase, ce părea că înfriurește deopotrivă pe toți dimprejur. Un moment, Mihai rămase în mijlocul camerei, uitîndu-se la cei de față : într-o clipă i se limpeziră lucrurile. Vestea războiului apropiat, îngrijea pe toți. Pentru întiași dată își dădea el seama că în caz de acțiune, toți bărbații din familia lor ar fi trebuit să ia parte la luptă. Își aruncă ochii spre Victoria și spre cumnatul său, colonelul Amza ; spre Mary și spre bărbatu-său, căpitanul Dudescu ; spre Matei, medic și deci probabil chemat la vreme de nevoie. Se gîndi și la el, locotenent în rezervă. Toți trebuiau să meargă.

Colonelul Amza, care îi lăsase totdeauna o impresie de enigmă, cu părul aproape alb, cu pielea arămie de creol, cu mustața răsucită în vînt, se uita într-un jurnal ilustrat, tihnit, grav, cu botforii de lac elegant încheiați într-un pinten de bronz, ce suna a voinicie, cu tunica strînsă pe el ca de paradă. Victoria, deși mai tînără cu 20 de ani decît bărbatu-său, părea absorbită cu desăvîrșire în personalitatea lui.

Căpitanul Dudescu era tocmai opusul colonelului Amza : spălăcit și șters la chip, slab și neîngrijit, purtînd uniforma de vîntor cu o vădită silă, vorbea repede și

nervos, fără a se gândi la efectul ce producea. O notă anti-estetică caracteriza toată ființa sa aparentă. Se vedea bine că Mary suferea de *pinuta* bărbatului ei.

Și cu toate astea, cine putea spune cu hotărîre care din amîndoi era *un om*? Poate războiul. Pînă atunci însă, Mihai vedea în însăși familia sa legea stăpînirii bărbaților frumoși și voinici asupra femeilor. Îi părea rău, deși era el însuși frumos și voinic. Îi părea rău, fiindcă simțea că era oarecare imoralitate în această lege firească, și mai cu seamă fiindcă credea că familia lui trebuia să fie în toate perfectă, fără slăbiciuni, fără asemănări vulgare cu celelalte familii. De aci, o instinctivă pornire contra lui Amza și o nejustificată simpatie pentru Dudescu.

De-ar fi putut însă să fie cu totul sincer în cercetarea sufletelor celor ce-l înconjurau și mai cu seamă în cercetarea sufletului său, ar fi trebuit să-și mărturisească că mai erau și alte pricini pentru cari colonelul Amza părea mai puțin simpatice decît căpitanul Dudescu.

În același jurnal ilustrat în care se uita colonelul, privea de aproape și o persoană străină familiei lor, Natalia Cantă, amică de copilărie a Sasei, măritată în Moldova și statornicită la moșia lor din Vrancea, Sarba, lîngă moșia lui Mihai.

Plecată pe jurnalul ilustrat, ochii ei se îndreptau spre ușa la fiecare mișcare, părăind că așteaptă pe cineva. Cînd intră Mihai, vesel, fața ei se luminează de bucurie. Apoi, încet, își trase scaunul la o parte și ascultă povestirea cu Milescu, în modul cel mai natural.

— Zău, Natalișo, rămii la masă, zise Sașa. Ce faci la otel singură ?

— Trebuie să mă-mbrac, dragă.

— Pînă la 11 ai toată vremea să te îmbraci. Tu vii la bal, Mihai ?

— Știu eu... Milesco mi-a zis să nu mă duc în frac, așa că ar trebui să trec și eu pe la otel, ca să mă-mbrac. Să vedem...

— Ce urît lucru, cu otelul ăsta, zise Sașa Nataliei. Aș fi vrut să te am la mine. Dar cînd suntem la București cu toții, nici Mihai n-are loc.

— Nu-i nimic, dragă. Vezi că stau la voi toată ziua... Sașa schimbă deodată tonul :

— Ce-ai mai auzit despre război, Mihai ? Șezi lingă mine.

— Ce s-aud, *maman*... Rușii au trecut granița.

Natalia începu să ridă, cu o notă simpatică în voce, uitîndu-se cînd la soră, cînd la frate.

— Tu rîzi, fiindcă pe tine nu te amenință să-ți lase casa pustie...

Natalia se uită lung și mîngîietor pe sub gene la Mihai :

— Ia mai zi o dată.

Mihai zîmbea cam în silă, neînțelegînd de ce rîdea Natalia.

— Ce-am zis ? că rușii au trecut frontiera. Așa este.

— Zi încă o dată, *maman*...

Cu nota aceasta intimă, convorbirea merse înainte cum putu, fără însă să ajungă la limpeziciunea de toate

zilele. Matei veni și el acasă, liniștit ca întotdeauna, în aparență, dar în fond preocupat.

— Ei, colonelule, îmi pare că de astă dată o să scot și eu briciurile de prin cutii. Or la deal, or la vale, o să ne batem cu cineva.

— Să ne batem, dacă trebuie. Eu, ca militar, nu pot vorbi altfel. Cred însă că e o greșeală să ieșim din neutralitate.

Dudescu, nervos, sări în sus.

— Ce neutralitate, domnule ? Cine-ți garantează neutralitatea ? La ce rezultat a ajuns conferința de la Constantinopole ? Zero bani, zero centime. Noi am trimis acolo pe Dimitrie Brătianu⁵, ca să convingem pe turci că e mai cu seamă în folosul lor să ne declare neutri. Cine ne-a ascultat ?...

— Avem tratatul de la Paris⁶. Noi trebuie să fim un adevărat bulevard între cele două imperii.

— Bulevard. Moft !... O să fim bulevard de primblare pentru oștile rusești... cum am fost întotdeauna de cînd au pus fanarioții mina pe noi. Ah, Doamne, cum aș vrea să mai vie o dată Drăculeștii, să ne curețe țara de lifte !... Eu cel dintâi aș pregăti țeapă unui nou Vlad.

— Tocmai asta zic și eu : să nu vie străinii pe pămîntul nostru.

— Atunci să ne batem. Or cu unii, or cu alții.

Victoria, enervată de felul țăntoș cu care vorbea Dudescu, voi să schimbe îndrumarea convorbirii.

— Hai să ne-mbrăcăm. La revedere, Mihai, dacă te duci la Milescul tău.

Se sculară cu toții. În mica încurcătură a momentului,
Natalia zise lui Comăneșteanu încet :

— Vrei să mă duc la bal ?

El răspunse cu ochii în pământ, jenat :

— Cum dorești...

— Vii ?

— Poate să viu...

II

Mergînd la Milescu, Comăneşteanu se simţi deodată prins de aceeaşi idee : războiul. Ordinul de concentrare îl primise de cîteva zile, cu data de 6/18 aprilu. Regimentul al 10-lea de dorobanţi, care făcea parte din al II-lea corp de armată, era pe drum spre Dunăre, între Giurgiu şi Olteniţa. El trebuia să-l ajungă la Frăteşti. Afară ploua. O geană vinătă de lumină tîcea nourii spre apus. Fantastică şi indiferentă în sine, natura era amestecată de închipuirea oamenilor cu întîmplările de pe pămînt : un cer nesigur, piclă, ploaie — după cum nesigure şi mohorîte erau evenimentele de mîine.

Trecînd prin faţa Palatului, Comăneşteanu scoase capul de sub coşul trăsurii şi se uită la ferestrele luminate. Niciodată nu-i păruseră atît de interesante geamurile acelea multicolore, dincolo de care răspunderea şi grijile erau aşa de mari. O mişcare instinctivă de respect şi simpatie îl făcu să se plece mai jos, spre a zări o umbră ce trecea

pe la ferestre, mărită probabil de apropierea vreunei lămpi. Îi răsări în suflet pentru întâiași dată dorința puternică de a se bate, cu oricine și orunde ; de a da năvală în mulțimea dușmanilor ; de a răni, de a ucide fără milă, el, omul pacinic al gândurilor. Închipuirea cam donchișotescă a tuturilor eroilor improvizați făcea din el, acolo în trăsură, un crunt cavaler de pe vremea marilor noștri domni pămînteni, un Buzesc, un Mihalcea, al cărui paloș orb zdrelea sute de capete. Toți Basarabii din istoria Țării Românești, Drăculeștii și Dăneștii ; marii bani ai Craiovei, mîndri și bogați ; hărtăgosul Vlad Țepeș ; genialul Mihai al II-lea Bravul ; apoi Bogdăneștii din Moldova ; crudul și eroicul Ștefan al VI-lea cel Mare ; hatmanii din poetica țară a Bucovinii ; Asanachii vrânceni, din cari se cobora el despre mamă ; toate figurile legendare, toate numele ce-l emoționau, bătălia de la Rovine, lupta de la Călugăreni, toate se grămădeau în mintea lui, cu puterea evocativă ce o au pentru români figurile și faptele mărețe ale timpurilor lor eroice, peste cari vremurile grele de mai pe urmă au aruncat melancolia nepuținței.

A venit vremea să ne deșteptăm ! În vinele tale, Mihai, părea a-i zice glasul închipuirii lui aprinse, curge sîngele Comăneștenilor de la șes, al Asanachilor de la munte, sîngele latinilor biruitori, al dacilor biruiți, care, în preajma codrilor, împrejurul izvoarelor, a prins ființă nouă în poporul tău de astăzi, în munteni, în baciul Micu, în tine ! Du-te cu regimentul tău de vrânceni pe drumul Călugărenilor, că nu s-a stins virtutea sulițarilor, a roșiorilor, a călărașilor și a vînătorilor lui Mihnea ? !...

Și ce ciudat i se păru cînd birja se opri în fața unor case curate din strada Batiștei, cînd el se dete jos, aiurit de gîndurile eroice, și sună prozaic la ușa lui Milescu...

Un fecior, gata de a servi la masă, îi ieși înainte, spunîndu-i că „domnul“ nu se-ntorsese încă. Mihai, cam incurcat, ceru să-l aștepta.

Grăbit, feciorul deschise ușa de la cabinetul de lucru, trase un chibrit pe pantaloni și aprinse gazul.

— Pofțiți, vă rog.

Mihai se văzu deodată într-o cameră spațioasă, plină de cărți, cu lucruri curate așezate la locul lor, fără praful de un deget pe mobile, cum era în bunele deprinderi ale amicului său. Tablouri cuviincioase pe pereți, flori prin vase, un aer de intimitate demnă peste tot... „Nu se poate, își zise el, am intrat într-o casă străină.“ Și fără a se gîndi mai mult, căută clopotul în zid și sună.

Feciorul veni din nou.

— Mă rog, sunt aici la d-nul Milescu?

— Da, cuconașule, pofțiți de ședeți, că trebuie să vie numaidecît la masă.

Va să zică tot era ceva schimbat în prietenul său. Se puse să aștepte și prinse din nou a se gîndi la război. Regimentul 10 de dorobanți făcea parte din I-a brigadă de infanterie, a diviziunii a III-a, a corpului al II-lea de armată. Un corp de armată!... Ce solemn cuvînt! În fața lui, o litografie colorată înfățișa o femeie minunat de frumoasă, uitîndu-se pe gînduri în depărtare. Își aduse aminte de Natalia și de munții de la Andreiași⁸. I se păru c-o vede la izvoarele Milcovului, sărînd ușoară din piatră în piatră, cu vîrfurile picioarelor încondeiate ca în poveste,

cu chipul senin, cu ochii privind parcă tot dincolo de ce se vede, ca femeia din cadru... Se uită la ceasornic : era 8. Alături se auzeau pregătiri de masă, furculițe și cuțite ce sunau, ba parcă chiar glasuri vorbind. Mai trecu un sfert de ceas. Milescu nicăieri. Așa ceva se potrivea cu el de minune. Acuma era sigur că n-a intrat în casă străină.

Se auzi deodată sunind la intrare cu furie. Feciorul se repezi să deschidă.

— A venit un domn ? L-ai poftit să m-aștepte ?

— Da, cuconașule, e în biurou.

— Plătește trăsura și să dai la masă.

Apoi sări treptele în goană, deschise ușa și se năpusti spre Mihai :

— Mii de bombe !... te-am făcut să m-aștepți. Vino, dragă, să mâncăm. Dumitrache, dă fuga după birjar, c-am lăsat niște Camembert în trăsură...

— L-am luat, cuconașule, zise omul, zîmbind.

— Spune cuconițelor să se coboare și dă-ne la masă.

— Pofțiți, că dumncelor sunt la masă de mult.

— Ce face ? !...

Feciorul înalță din umeri, iar Milescu, furios, lăasă pe Mihai în anticameră și se repezi în sala de mâncare.

— Bine, dragă, nu se putea să mai așteptați câteva minute... Știai că am invitat un prieten la masă... Îl lași singur, ca pe un căraghios, nici nu-i pui tacim...

— Ce va să zică asta, Nicule ?... ai visat se vede... Ce prietin ?

Milescu ieși, supărat, cu gura plină de bombe și de vaviloane :

— Mii de bombe !... Nu te însura, *mon cher*, nu te însura... Vino să te prezint jumătății mele, care mă respectă așa de puțin...

Mihai, înlemnit de scena displăcută ce se simțea pe sub bombele lui Milescu, se găsi în fața a două doamne tinere, nedomirite și ele ca și el, dar parcă deprinse cu asemenea întâmplări. Ele se uitau la dînsul, mirate că nu-l mai văzuseră niciodată ; el de asemeni se uita la ele.

— Vă prezint pe vechiul și bunul meu prieten Mihai Comăneșteanu. Nevastă-mea și cumnată-mea...

Apoi căzu pe scaunul lui și începu a mînca din ce găsea pe masă. Elena Milescu așeză pe Mihai în dreapta ei, binișor, fără pripă și, vorbindu-i, luă de dinaintea lui bărbatu-său fructele, din care acesta începuse să robo-tească.

— Așteaptă să vă dea supa.

Milescu se muie pe o parte, ca o bleandă, și începu să zîmbească :

— Vezi, *mon cher*, așa mă poartă dumneaei, ca pe un copil. E drept însă că sunt și uituc... Mă rog, te-am prezentat cumnată-mei, Anna ?

Fata suridea, cu obrazul ei rotund, plin de sănătate, cu ochii inteligenți, cu gura ușor ridicată de la margini.

— Ca să vă cunoașteți numaidecît să vă definesc în puține cuvinte : Mihai Comăneșteanu, june băiat, doctor în drept, ofițer în gvarda civilă, retras în munți pentru cauze de ordine publică⁹ ; Anna Villară, fiica soacră-mei, 21 ani la octombrie, fată cu prințipuri, a refuzat pînă acum 6 pretendenți ; Elena Milescu, nevasta și tutoarea mea ; subsemnatul, vacs !...

Elena rîdea din toată inima.

— Nu sunt tutoarea ta... Dacă d-nu Comăneşteanu îţi este prieten, trebuie să te ştie că n-ai nevoie de tutor. Dar de un intendent general, un secretar particular...

— Şi o bonă, zise Anna.

— Aşa faci, Annico ?

Fata începu să ridă, supărată.

— Ți-am spus să nu-mi mai zici așa !...

— Să-ți zic Annetto, cu doi *n* și doi *t* ; să-ți zic An-nino, Annicuțo, Anninnetto, Anninatto... Nu-i vorbă, de aninat nu te prea anini tu ușor.

— Ba nicidecum : să-mi zici Anna, curat.

— Mă rog, Mihai, dacă vrei să placî cumnati-meî, să fii conservator înfocat... și să nu-i ceri mîna.

— Conservator și sunt.

Milescu se uită la el :

— Ei, aș !... Și nici mîna nu i-o ceri ?

Mihai zîmbea. Anna se făcuse roșie.

— Spune curat că nu i-o ceri, fiindcă atunci, cine știe, poate să ți-o dea... Asta-i logica femeilor.

Comăneşteanu zise într-adins :

— Nu o cer.

Milescu bătu din palme.

— Bravo ! al 7-lea pretendent.

Prinzul, început de a doua oară, merse înainte, după șartul lui. Milescu mîncă în fugă, vorbea cu gura plină, se îneca cu vinul, îndemnînd pe Mihai să mai ia o dată din fiecare fel :

— Ia mai dă niște vâcs de asta... Mănîncă, Mihai, că vin rușii.

— Mai încet, Nicule, zise nevastă-sa, că n-or fi la barieră.

După aceea, întorcându-se către Mihai, îi zise cu aceeași preocupare ca și Sașa :

— Adevărat e, domnule Comăneșteanu, că au trecut peste hotare ?

— Da, doamnă.

Milescu ridică ochii din farfurie, înviorat.

— Au trecut. Bine c-au trecut. Să se sfârșească odată cu mizeriile astea !... Ba mergem, ba nu mergem. Auzi, să fugi la munte, ca băjenarii. Vacs ! Să mergem, domnule ! Am să merg eu, ai să mergi dumneata, au să meargă dumnealor, că nu suntem mortăciuni.

— Și noi să mergem ? întrebă Anna ironică.

— Vorba vine. O să mergem noi. Dumnevoastră, cari vă trageți din fanarioți, aveți dreptul să stați acasă.

Elena se uita trist spre bărbatu-său :

— De ce vorbești așa, Nicule ? Nu e vina noastră că ne coborîm din unii și nu din alții, deși tu știi bine că mama e Golească ¹⁰...

Pentru întâiași dată, de cînd îl întilnise, văzu Mihai pe Milescu, devenind serios și vorbind cu cumpăt :

— Iartă-mă, dragă ; mi-a scăpat o vorbă de om rău. Nu vreau să ating pe nimeni, iar pe voi personal, știți că vă iubesc și nu pot să vă rănesc fără cuvînt. Însă aici e o chestiune cu mult, dar cu mult mai gravă decît se pare. După atîta timp de nevoi, în care clasa stăpînitoare a poporului nostru a fost de o mișelie revoltătoare, supunîndu-se rînd pe rînd la toți veneticii, alergînd cu pungi de

bani și cu capul plecat de la un pașe la un consul, de la un fanariot la un muscal, de la un hospodar la un altul ; a venit vremea ca ea, clasa stăpînitoare, care pretinde că își dă seama de rolul ei, să dovedească că nu mai e cea din trecut. Cine nu e pătruns de evidența lucrului acestuia, acela e atins de o infirmitate atavică, este victima unei nefericite încrucișeri de rasă, în care minciuna, lenea și poltroneria fanariotă biruiesc nu numai glasul patriotismului, dar chiar glasul înțelepciunii.

Pe cînd el vorbea, încă'zindu-se din ce în ce mai mult, Anna da semne de nerăbdare :

— Dumneta contestezi boierilor influența lor fericită...

Milescu ridică vocea :

— Nu mă întrerupe, că nu contestez nimic. Au fost și boieri patrioți pe vremea fanarioților, și aceora halal să le fie. Dar aceia erau puțini. Restul era copleșit de venetici...

— Pe aceia i-a absorbit masa românilor, zise Anna enervată.

— Nu mă întrerupe. Tocmai asta e nenorocirea : i-a absorbit, cum absoarbe o vadră de apă cîteva picături de anilină. Știu ce sunt oameni astăzi cari susțin că fanarioții ne-au făcut mult bine, fiindcă ne-au adus cultură. Ne-au adus sînge vițiat : poltronerie, fanfaronadă și fățarnicie, asta ne-au adus. Du-te într-un salon, privește astă-seară bărbații de la bal : te vei crede la Constantino-poli sau la Athena. Ia o ramură de administrație publică, ia alegerile : stricăciune peste tot. Noi strigăm atîta împotriva jidanilor, fiindcă nu se asimilează. E o fericire că

nu se asimilează și din punct de vedere etnic, tocmai de aceea nu sunt primejdioși.

— Stricăciune de asta a mai fost și altădată, zise Anna. Pe vremea lui Vlad Țepeș nu erau fanarioții, și cu toate astea țeapa a fost inventată de acest bun român tocmai ca să stirpească hoțiile și corupțiunea.

Mihai se uită la fată. Răspunsul ei inteligent și ironic îl făcu să se mire. Negreșit, ținând seamă de numele ei de familie, teoriile lui Milescu nu prea erau cu tact. Dar tactul la Milescu, mai cu seamă când se aprindea la vorbă, era lucru necunoscut. De aceea răspunse și mai violent, trîntind furculița pe taler :

— Nu e adevărat !... Dacă se fura și pe vremea lui Vlad Țepeș, asta nu dovedește nimic. În toate timpurile și la toate popoarele au fost momente de decădere administrativă. Dar chiar faptul că a venit un Vlad Țepeș, care a stîrpit răul din rădăcină, probează că rămăsese virtute în clasele boierilor, fiindcă Țepeș era boier pămîntean, Basarab Drăculesc. Arată-mi dumneata care este domnul care s-a ridicat, dintre străini, sau chiar dintre boieri, pe vremea fanarioților, împotriva acestora ? Nici unul. De aceea, e rușine să vorbim astăzi de fugă la munți, de neutralitate și de fleacuri. Astea sunt lucruri demne de muieri sau de fanarioți. Eu sunt Milesc. Eu am să mă duc să mă bat cu turcii, cu rușii, cu tătarii, și cu dracu dacă o trebui !...

Dumitrache rămăsese cu farfuria în mină, uitîndu-se la stăpînu-său. Acesta, cînd tăcu, cum nu-l mai întrerupea nimeni, se simți se vede cam ridicul de atîta cheltuială de patriotism, deoarece o dete iar prin bombele lui :

— Mii de cataclisme ! că elocvent am mai fost !

Anna se uita în taler, nemișcată ; Elena minca încet, gândindu-se ; Mihai tăcea, jenat de picla aceea de neînțelegere ce-i învăluia, dar în fond mulțumit de amicul lui. Milescu privi lung spre cumnată-sa. Cu glasul blând, aproape rugător, îi întinse mîna și o chemă :

— Annicuțo !... Știi că tu ai fost foarte de spirit cu Vlad Țepeș...

Fata își întoarse ochii spre el, plini de lacrimi.

— Mii de bombe și de baionete ! plîngi ?... Să știi că te măriți !...

Ea, ștergîndu-și ochii, începu a rîde : ciudă, simpatie, rușine se topeau într-un sentiment de fericită conștiință de sine. O privire piezișe către Mihai întilni privirea acestuia, admirativă, fără voia lui. Fata își ridică bustul mai sus, mișcă ușor din cap dîndu-și părul la o parte de pe frunte, ca și cum o secretă dorință ar fi îndemnat-o să se arate în toată curătenia ei. El se simți surprins în gîndul lui bun și, îndemnat parcă de o pornire sufletească cinstită, voi să rupă farmecul ce se întindea de la unul la altul, și se întoarse către Elena :

— M-ați întrebat, doamnă, dacă e adevărat că au trecut rușii peste hotare...

— Da.

— E foarte adevărat...

— Cu voia noastră ?

— Îmi închipuiesc, deoarece noi suntem concentrați pe Dunăre, iar nu pe Prut.

— Sunteți chemat și d-voastră ?

— Da, doamnă.

Anna întrebă repede :

— Da ?

— Da. Regimentul meu trebuie să fie deja spre Giurgiu.

Milescu sări în sus.

— Bravo, Mihai... Mergem împreună. Tu ești aici în permisie ?

— Da. Cumnații mei fiind militari, doi în armata permanentă și unul doctor în rezervă, ne-am strâns cu toții înainte de a ne despărți.

— Tu ești în regimentul de Putna ? Eu sunt în al 8-lea de linie.

— Da, suntem în aceeași divizie.

— Bravo !... Dumitrache, dă-ne o sticlă de șampanie.

— După câte știu de la cumnatu-meu, rușii trec spre Dunăre în patru coloane : una prin Copăcenii de pe Argeș, alta prin preajma Bucureștilor, o a treia pe Ialomița spre Călărași, iar a patra spre Bolgrad, pentru a ocupa Dunărea de jos și a apăra astfel mersul celorlalte.

— Dar armata noastră ?

— Armata noastră are și ea drept obiectiv tot Dunărea, spre a împiedica deocamdată pe turci să facă din țara noastră cîmpul războiului. Noi nu putem apăra tot malul stîng al Dunării, cu două corpuri de armată, dar putem ocupa punctele cele mai primejdite, acelea din fața Vidinului..

— Vă rog, numai o clipă, zise Anna, sculîndu-se.

Îleși repede pe ușe, ușoară ca o păsărică, și dispăru. După un moment, se întoarse cu o hartă a țării, pe care o întinse pe masă.

— Închipuți-vă că noi suntem de-a dreptul amenințați, fiindcă avem proprietăți pe malul Dunării... Să vedem unde e Vidinul.

— Iată Vidinul. În față avem Calafatul, Cetatea și Bechetul. Mai la vale, turcii au Nicopoli, Rusciucul și Silistra. Pe aici capitala este de-a dreptul amenințată. Spre Vidin va merge probabil I-iul corp de armată. De la Nicopoli spre Silistra, corpul al II-lea.

— Al nostru ? întrebă Milescu

— Da. Așa că noi vom lua poziție cam prin preajma Giurgiului.

— Bravo !... zise Anna, bătînd din palme. Mergem și noi la moșie...

Milescu ridică ochii de pe hartă și privi lung la fată, cu o seriozitate comică.

— Ce te uiți așa la mine ? zise ea cu mirare prefăcută. Parcă nu știu eu că Elena o să meargă după tine...

El da din cap, mulțumit, dar vrînd să facă pe scepticul. Urmă a privi la fată cu insistență. Ea se înroși din nou și se prefăcu supărată.

— Ce te uiți așa la mine, frate ?

— Haide, haide...

— Ba nici un haide, haide. Mergem la Stănești, să știi.

Milescu luă binișor mîna nevesti-si și îi zise rîzînd :

— Elencuțo, îmi pare că nu mai trecem peste al 7-lea pretendent. De ne-om întoarce de la război, jucăm la nuntă.

Fata se supără :

— Nu mai vorbi prostii, Nicule.

— Îmi pare rău pentru tine, Annicuțo, că ți se potrivește tocmai junii cărora tu nu le plăci. Mihai mi-a spus, înainte de a călca pragul casei noastre, că nu se însoară. Asta e un mod delicat de a mă preveni că nu te vrea...

— Nu e adevărat, protestă Mihai rîzînd: nici nu știam că ești însurat.

— Ia lasă, *mon cher*, că mă cunoaște o lume întreagă; cariera mea de astăzi este de a prezenta juri de însurat cumnată-mi... Fug băieții de mine ca de răposata Tița Cișmegiu, pețitoare de profesie.

Elena rîdea, plecîndu-și capul pe-o parte; Mihai rîdea și el, uitîndu-se la Anna, care, aprinsă la obraz, bătea nervos cu degetele pe masă.

După cîteva minute, Milescu se uită la ceasornic:

— Mii de bombe, fetelor, da' nu vă duceți să vă îmbrăcați? La cîte vreți să mergeți la bal?...

III

A doua zi, cînd Comăneşteanu ridică perdelele, piaţa teatrului era plină de apă. Cîţiva birjari rătăciţi strîngeau burdufurile de la trăsuri, cu colţurile livrelei lor muscăleşti prinse în brîu. El băgă de seamă, cu atenţia aiurită a omului ce de-abia s-a deşteptat din somn, că, deşi îmbrăcaţi muscăleşte, birjarii aceia erau români. „Neapărat, gîndi el, or de cîte ori e vorba de trudă, de muncă iobăgească, de alergat prin ploaie şi noroi, străinul se ascunde şi tot românul se trudeşte. El şi cu gloabele lui. Uite-l colo. Şi-a pus şleapcă leşească în cap, rochie pe trup, dar îl dau de gol mustăţile.“ Soarele străbătea cu greu printre nouri şi, rar, cîte o rază palidă venea să mai lumineze nevinovăţia melancolică a bietului V din THEATRU NAȚIONAL. Un pîlc de soldaţi trecu pe sub ferestre, mergînd drept prin băltoacele de apă.

Mihai se îmbracă încet, gîndindu-se la întîmplările ce aveau să se desfășure în curînd. Peste două zile trebuia să plece la regiment.

În liniștea dimineții, cînd închipuirea slăbește, și cu dînsa slăbesc trecătoarele avînturi de voință, oamenii imaginativi, mai mult decît ceilalți, au nevoie de soare și lumină, spre a-și redobîndi energia cheltuită în alcătuii himerice. Altfel, viața le apare săracă, o înlănțuire fragmentară de fapte nelogice. Pentru ce război? De ce să nu se dezvolte țara în pace? Atîtea schimbări erau de făcut din cele păcătoase ale trecutului, atîtea lucruri nouă de introdus!... Și-apoi n-avea oare dreptate cumnatu-său, cînd zicea că ne lipsesc comandanții, generalii? Soldatul era vînjos, dar cine să-l ducă la biruință?...

Deodată se auzi în stradă glasul răgușit al vînzătorilor de jurnale strigînd: „Supliment la *Orientul*” de astăzi cu trecerea turcilor pe la Gurgiu!“...

Trecerea turcilor!...

„Nu se poate!“ își zise Comăneșteanu. Cum să treacă turcii pe la Giurgiu, cînd noi suntem concentrați tocmai prin părțile acelea? Or poate regimentele n-au ajuns încă pe malul Dunării. Și noi — cine noi? El sta liniștit la otel¹², așteptînd să meargă soldații pe jos la Giurgiu, ca el, cuconașul, să-i ajungă mai tîrziu cu trenul sau cu trăsura... I se păru odios un asemenea lucru.

Se sculă să sune, ca să-i aducă jurnalul franțuzesc, care vorbea de trecerea turcilor, cînd bătu cineva la ușe.

— Intră!... zise el tare, gata să ceară jurnalul.

Ușa se deschise numai de-abia și cineva de afară păru că se uită înăuntru; după aceea, se deschise toată, și o doamnă, acoperită pe ochi cu un vâl des, intră repede și căzu pe un scaun lingă ușe.

Comăneşteanu rămase cu braţul întins şi cu graiul pe buze : recunoscuse pe Natalia.

Toate gândurile lui, ce fluturau împrejurul unor imagini atât de diverse, se adunară deodată împrejurul uneia singure : a femeii ce era acolo, lângă dînsul.

— Dumneta, aici !...

Ea ridică uşor vălul de pe obraz şi se uită lung la dînsul.

— Da, eu. Te supăr ?...

Enervat de a vedea într-însa atîta hotărîre, trist că nu găsea în sufletul lui nici o pornire generoasă prin care să-şi explice şi să ierte venirea ei, luă şi el un scaun şi şezu, uitîndu-se în pămînt.

Ea îl privi încă alte cîteva minute, aşteptînd o vorbă bună. Vrea să zică ceva şi nu îndrăznea, simţînd că orice cuvînt ar fi rostit ar fi părut fals. Sta cu braţele pe genunchi, privindu-şi batista.

El ridică ochii din pămînt şi se uită la ea.

— Te-am rugat să nu vii la Bucureşti. De ce-ai venit ?

— Fiîndcă n-am putut face altfel.

Comăneşteanu se sculă, se duse pînă la fereastră, se întoarse şi rămase cu mîna pe răzămătoarea unui scaun, gîndindu-se.

— Te rog, şezi.

Ea veni, încet, şi şezu.

— Adevărat e că te-nsori ? zise ea deodată.

El se uită drept la dînsa :

— Ce înţeles are întrebarea asta ?

— Acela pe care-l au cuvintele ce-ai auzit : dacă este adevărat că te-nsori...

El înălță din umeri, trist că era bănuat pe nedrept. Nu mai puțin însă era mirat, aducându-și aminte de prinzul de la Milescu și de Anna, de sensibilitatea cu care Natalia părea că străbate în toate gândurile lui.

— Dacă nu este adevărat, de ce fugi de mine ?

— Fiindcă nu pot face altfel. Văd cu mirare că insiști asupra unor lucruri atât de fine, pe care am încercat să ți le explic pe cât am putut... Eu am un rol odios față de dumneta... Și cu toate astea nu pot face altfel, zise Comăneșteanu.

— De ce nu poți face altfel ?

— Fiindcă nu pot. Dumneta de ce nu poți face altfel, când eu te rog să stai la moșie ?... Vezi cât e de greu să ne înțelegem cu *pot* și *nu pot* ?...

Natalia se uită la el, mirată și tristă și ea că nu era înțeleasă :

— Bine, Mihai, ești om inteligent. Ar trebui să pricepi că la mine e un sentiment puternic, care mă leagă de dumneta : eu nu pot face altfel, fiindcă asta este pornirea inimei mele. La dumneta, nu sentimentul, ci judecata te face să fii așa de schimbat cu mine.

— Se poate. Orcare ar fi cauza, ea e atât de puternică, încît nimic nu mă va întoarce din cale. Bărbatul dumitale este adevărată victimă între noi doi.

Natalia sări de pe scaun.

— Ah, te rog !...

El o luă de braț și o sili să șadă.

— Liniștește-te. Știu. E lucru vechi și întîmplat și altora. Nu-l iubești și nu l-ai iubit niciodată. Mai mult : dumneta ești persoana cea mai simpatcă...

— Nu sunt simpatică ! Sunt, dimpotrivă, antipatică, fiindcă sunt crudă. Nu protesta. În sufletul tău chiar, Mihai, asta este adevărata cauză pentru care nu mă mai poți iubi...

El ridică ochii către dînsa mirat.

— Nu-i așa ?

— Poate că ai dreptate : e ceva așa...

La mărturisirea aceasta, smulsă prin surprindere, care părea o explicare mai mult curioasă decît adevărată a stării lor sufletești, ea rămase încremenită.

— Va să zică e adevărat, Mihai, că nu mă mai poți iubi ?...

El, încurcat, se uita la dînsa :

— E mai mult surprinzător decît adevărat...

Ea zîmbea, aiurită, cu un sentiment de nefericire acută, care părea că o pătrunde pînă în ramificațiunile nervilor pipăitului. Și cu toate astea, farmecul intelectual de a intra departe în sufletul lui, îi ținea atențiunea încordată în subtilități de spirit, fără raport cu starea ei.

— În care parte a creierului stă puterea asta de a iubi atît de intens, atît de dureros și cu toate astea atît de dulce ?...

Vorbind astfel, liniștită în aparență, singele i se urca în obraz. Își duse minile la cap și se uită la el zîmbind :

— Atît de dulce... Tu nu mai înțelegi. Te pricep atît de bine !... și tocmai de asta mă simt rătăcită, parcă aș trăi într-un vis. Cîteodată, Mihai, așa de pierdută sunt în gânduri despre tine, încît îmi pare că nu te mai iubesc, ci că trăiesc din chiar viața ta, și atunci bărbatu-meu îmi e simpatic, cum îți este ție...

— Și cum e... dar...

— Ah !... Dacă tu cu toate astea cum îl urăști !... De ce ? Nu pot spune de ce, — dar îl urăsc în detaliu. În linia aceea de moralitate grosolană cu care apasă pe sufletul meu, în violențele de nebun cu care stăpânește tot, în glas, în culoarea ochilor, în glume, în chiar iubirea ce are pentru mine. A !...

Un fior păru că-i trece prin tot corpul.

— Eu credeam că tu o să-nțelegi toate lucrurile astea triste...

— Le înțeleg. Dar înțeleg că este și o parte bărbătească foarte frumoasă într-un asemenea om, cam... de pe vremea de demult, dar frumoasă. În toate cazurile, el te iubește. Mi-a părut așa de înțelept, era atât de duios când vorbea de d-ta, încât m-a mișcat...

Natalia se uita la el, zîmbind cu milă. El urmă, serios :

— Trebuie să admiți cu toate astea că este și o parte morală în viață, peste care nu se poate trece fără pedeapsă. Un om violent, voluntar, cum zici că e bărbatul dumitale, nu se umilește pînă a se ruga de un alt om, aproape cu lacrimile în ochi, să plece, fără a avea o cauză sufletească puternică ; iar eu, acela de care s-a rugat bărbatul dumitale, nu pot să nu fac sacrificiul ce mi se cere, fără a mă simți mizerabil.

— Mihai, nu fi copil !... zise ea tare.

Apoi, mai încet, vorbind repede, parcă ar fi gîndit, adaose :

— Sau mai bine nu, rămîi așa cum ești, mlădios, nehotărit în multe, dar cu puterea de a te sacrifica pentru o idee generoasă. Uite, Mihai, știu că în lumea noastră

modernă, oamenii hotărâți, cu voință puternică, sunt în arte căutați, fiindcă sunt rari. Dar, crede-mă, a trăi zilnic cu asemenea oameni e un chin, fiindcă sunt egoiști și brutali. Sufletul nostru de astăzi e complicat, plin de finețe, plin de cotituri, în cari nu intră decît cei ce-l cunosc. În amorul nostru modern s-ar putea statornici cu siguranță o estetică a iubirei. De ce zîmbești ?

— Nu zîmbesc...

— Ba da, zîmbești. Pot chiar să-ți spun de ce zîmbești. Tot ceea ce înșir eu acum, îți este și ție cunoscut ; cu toate astea tu nu mi l-ai spus niciodată, fiindcă în tine, ca și în Sașa, e înăscut simțul acela atît de pătrunzător al *esteticei de a fi*... Nu ride, Mihai. Lasă-mă să-ți spun de ce îmi ești atît de drag. Înțelege că asta e iertarea mea către mine...

— Nu rîd deloc.

— Vezi, eu sunt sigură că atunci cînd ai înceta cu totul de a mă iubi, ai găsi un mijloc de a mă face să nu sufăr. Nu-i așa ?

— Încetînd de a te iubi, după ce dumneta ai fi încetat de mult de a mă iubi pe mine.

Ea, nelămurită în înțelesul ce vrea să pună el în vorbe, îl privea cu aceeași enigmatică întrebare a ochilor.

— Da' s-ar putea, Mihai, să nu mă mai iubești deloc ?...

După aceea, mișcîndu-se pe scaun cu îndemînare și fără a aștepta răspunsul, adăogă rîzînd și arătîndu-și dinții :

— Știi că ți-am făcut un neajuns... Mi s-a părut că

Elena Milescu se interesa cam mult de dumneata. Are o soră de măritat, nu-i așa ?

— Cred că da.

— Cum, crezi ? Parcă aseară ai prinzit acolo...

— Am prinzit, dar actele stării civile nu ni le-am dat pe față.

— Foarte bine. Îți spun eu că are soră de măritat.

Comăneșteanu privea la minile ei delicate, fără însă a le vedea. Ea băgă de seamă și le ridică în sus, cu instinctul copilăresc al vanității adormite, ce se deșteaptă deodată.

— Și ce neajuns mi-ai făcut ? întrebă el, îndemnat de curiozitate.

Ea închise ochii și dete din cap.

— Unul foarte mic. Am spus Elenii Milescu că ai o veche legătură la Paris și că nu cred că te vei însura vreodată.

El sări în sus fără să-și-dea seama ce face.

— A !...

— Am fost rea, nu-i așa ?

— Dumneata știi bine că n-am nici o legătură.

Natalia se sculă și ea, văzându-l supărat, și veni pînă aproape de el, privindu-l. Apoi zise încet și lung :

— Dar eu ?

— Dumneata ești femeie măritată...

— Da ?...

Sa se întoarse binișor la loc ; el se duse la fereastră. O tăcere de cîteva minute păru lungă amîndurora. Comăneșteanu lovi ușor cu degetul în geam ; apoi veni spre ea.

— Dealtfel n-are nici o însemnătate. Eu plec la regiment și astfel totul se sfîrșește.

Natalia îl privea cu capul rezemat de fotoliu.

— N-are nici o însemnătate !... Eu găsesc că are o însemnătate foarte mare. Şezi.

El veni şi şezu în faţa ei.

— Fii liniştit, că n-am spus nimic. Mă mir că n-ai priceput că-ţi întindeam o cursă... Acuma ştiu ceea ce voiam să ştiu. Îţi place Anna Villară.

Comăneşteanu, nemulţumit de întorsătura ce o luau lucrurile, răspunse aspru :

— Şi dacă mi-ar plăcea ?

— N-ar fi nici o mirare. Place la atîţia alţii !...

El, revoltat, se uită tîntă în ochii ei scînteietori, întrebîndu-se, în fuga gîndurilor, cum se putea să fie o femeie atît de fină şi atît de rea în acelaşi timp. Ea păru că străbate în mintea lui, căci adause numaidecît :

— Zic că place la multă lume, fără nici o ironie. Place, fiindcă e veselă, frumoasă, tînră... Eu însămi am admirat-o aseară... Eşti mulţumit ?

Rostind cuvintele din urmă, Natalia se sculă, îşi cobori vâlul pe ochi şi voi să plece. Îi întinse mîna, privindu-l cu o nespusă tristeţe, parcă ar fi înţeles toată depărtarea ce se azeza cu încetul între dînşii. El însuşi se simţi învîluit ca de un nour de nesiguranţă şi de zădărnice. Mîna delicată a Nataliei îl înduioşă mai mult decît toate cuvintele, şi o duse încet la gură, cu temerea ascunsă a oamenilor ce se jertfesc, că lumea nu merită sacrificii.

— Mihai, Mihai... credeam că ne înţelegem atît de adînc unul pe altul !... şi totuşi văd că rămînem necunoscuţi unul altuia cu părţile cele mai bune ale sufletului nostru... Pleci mîine, cu adevărat ?...

— Plec.

— Va să zică Anna Villară nu te interesează ?

— Ce curioasă ești cu Anna Villară !...

Ea rămase lângă ușă, gîndindu-se. După aceea dete din cap nedominită :

— Cine știe !... Adio, Mihai.

După ce ieși Natalia, el rămase în mijlocul odăii. Se simți cam singur, dar parcă îi era rușine să-și mărturisească că se simțea totodată ușurat ca de o mare grijă. Ce fire complicată, Natalia !... Cît îi ținuse mîna în tăcere, Comăneșteanu crezuse că reînviază deodată tot farmecul iubirii lor trecute... De ce vorbise ?... De ce mania aceea de a spune, prin cuvinte, lucruri infinit de delicate, pe care tăcerea le exprimă cu mult mai bine ?... Era oare în adevăr lipsită de înțelegerea estetică a simțirilor (cum zicea ea), sau era foarte inteligentă și pătrundea mai departe decît el în sufletul omenesc ?

La ideea că inteligența ei era mai ascuțită decît a lui, se simți umilit. Dar umilit de ce ?... Ea îl iubea, și el n-o mai iubea, sau cel puțin voia să n-o mai iubească. I se păru că și în aceasta ea era mai presus de el. Un bărbat, erou de roman, e așa de antipatic !...

Și, cu toate astea, ce era de făcut ?

În cercetarea propriilor sale slăbiciuni, îi apăru deodată obrazul rotund al Annei Villară, chipul limpede al Elenei Milescu, harta de pe masă, turcii, rușii, învălmășeală războiului, și din nou i se aprinse mintea de fapte eroice.

Se sculă repede și sună, spre a cere suplimentul la *Orientul*.

IV

La vestea că turcii au trecut Dunărea și amenință de-a dreptul capitala, care nu era decît la 60 de kilometre de Giurgiu, panica deveni generală. Rușii trecuseră Prutul ; turcii treceau Dunărea — prin urmare țara devenea din nou cîmpul deschis al luptelor dintre cei doi dușmani.

În cei mai culți și mai echilibrați își făcea drum cu încetul credința că, de astă dată, lucrurile nu aveau să se mai petreacă ca pe vremea hospodarilor fanarioți, și că armata română va fi dusă la foc și se va bate. Cei mai mulți însă dau din cap, nehotărîți. Rușinea de propria lor frică ; speranța că soldatul e vînjos ; lipsa de încredere în armament și în experiența ofițerilor. — toate acestea îi făcea să trăiască într-o alarmă continuă. La fiecare nouă știre, se supărau :

— Da' armata noastră ce face, domnule ? Văd că n-ai cap să ieși pe stradă de săbii !...

Erau și de cei cari plecau tiptil la Brașov sau și mai de-

parte, sub cuvînt că se duc la băi... Era ceva cam de vreme pentru băi.

Iar masa poporului, care nu știa să meargă la băi și nici nu avea cu ce, sta acasă, ducînd șartul vieții ca întotdeauna, cu o încordare de voință seacă, așteptînd ca ziua de mîine să aducă prăpastia. Aci nici mare entuziasm, nici mare frică. O supunere ticnită soartei, oarecare scepticism rămas din generațiile vechi, o clătinare de cap la trecerea pilcurilor de soldați, și, departe, în fundul conștiinței, încredințarea că au să se mai mărească dăjdiile și nevoile. Noțiunea patriotismului, ca orce abstracțiune coprinzătoare de prea multe lucruri, nu avu înțeles în popor, decît cînd rușii, tăbăriți prin preajma orașelor și satelor, începură a da raita prin tejghelele și cotinețele oamenilor.

Un sentiment de groază străbătuse cu încetul pînă în straturile poporane la vorba bașibuzuc. Cruzimele acestor horde, cunoscute de pe vremea răscoalei din Herțegovina și a războiului sîrbilor¹³, ajunsese legendară.

De fapt, pe tot lungul țarmului bulgăresc, bande de bașibuzuci și de cerchezi prădau ca în codru, așteptînd începerea acțiunei.

La Vidin, turcii aveau 40 de mii de oameni, puși sub comanda lui Osman Pașa, ofițer înțelept și hotărît, a cărui purtare în războiul cu sîrbii făcea pe cunoscători să-l judece favorabil. La Rusciuc erau 18 mii de oameni, puși sub comanda lui Ahmed-Ejub pașa, venit de la Șumla; la Șumla, 40 de mii, puși sub comanda lui Abdul-Kerim, numit de curînd serdar ekrem.

Prin urmare numai între Șumla și Rusciuc, pe drumul de la Varna la Dunăre, erau aproape 60 de mii de turci, amenințând capitala, fără a mai socoti că, de la Vidin, Osman Pașa amenința Craiova și toată Oltenia.

În fața armatei turcești de peste Dunăre, românii puneau două corpuri de armată, cu un efectiv de 50.000 de oameni și 180 de tunuri.

Întiul corp de armată, sub comanda generalului de brigadă Lupu George, avea să ocupe Oltenia, cu obiectiv principal Calafatul; al doilea corp, sub comanda generalului de brigadă Radovici Alexandru, era chemat să acopere capitala, observînd drumurile dintre Giurgiu și Oltenița.

Știrea din jurnalul francez nu era așa de gravă cum o făceau vînzătorii de ziare. Turcii treceau Dunărea, dar în bande mici, mai mult pentru a prăda. Puneau foc pichetelor, ucideau soldați singurateci, pescari, ciobani, spre a le lua vitele; merseseră pînă a ridica de pe malul românesc șleपुरi cu grîne. Însă nu făcuseră nici o încercare serioasă de a coborî trupe.

Cu toate astea, Comăneșteanu hotărî să plece chiar în ziua aceea. Prin ordinul de concentrare de la 6 aprilie era chemat numaidecît la regiment. În urma stăruințelor, i se dase un răgaz de zece zile, cu condițiune ca la termen să se afle pe malul Dunării.

Se coborî din otel și se duse la soră-sa. O găsi într-o odaie goală, cu niște mănuși vechi în mînă, așezînd într-un cufăr. La fereastră, un soldat curăța instrumente de chirurgie, așezîndu-le cu mare grijă în cutii. Comă-

neşteanu avu o mişcare de oroare faţă de tăişul lucios al foarfecelor şi al cuţitelor. Saşa era slabă şi nedormită. Cum îl văzu, rămase cu ochii ţintă la el.

— Ce este, Mihai ?

— Nimic, *maman*. Am venit să te văd.

Ea îşi duse mâinile la temple.

— Am ajuns de-mi sare inima la toate nimicurile. .
Adevărat e că au trecut turcii Dunărea ?

— Nu-i adevărat. Trec noaptea cerchezi singurateci după prădăciune... Dar chiar dacă ar fi trecut armată regulată, tot n-ar trebui să fii aşa de neliniştită, dragă *maman*. Acuma ştii că nu se mai poate face altfel ; mergem cu toţii să ne împlinim datoria şi Dumnezeu cu noi.

— Ştiu, dar ce să fac ?... Toată noaptea mă muncesc gândurile... Baciule, adu două scaune.

Soldatul ieşi în vârful degetelor. Mihai se uită la el lung. Parcă-l cunoştea de undeva.

— Cine-i omul ăsta, *maman* ?

Saşa se însenină puţin.

— Nu-ţi mai aduci aminte de el ?... Baciul Micu, de la Ciulniţei... cel cu ciinele omorît...

— Cel care a fugit de la nenea Matei ?..

— Da. S-a întors tocmai acum, fiindcă a auzit el, prin satul lui, că Matei se duce la război... Zice că vrea să meargă după dînsul...

— Foarte bine... E rară o aşa fire de om.

Saşa rămase un moment cu privirea înecată în depărtarea spaţiului. Frate-său o atinse binişor pe umăr. Baciul aduse scaunele.

— *Maman*, unde e Alexandru ?

— Au ieșit amândoi... De ce ?

Mihai, șezău lângă dînsa.

— Dacă vrei să te liniștești și să m-ascuți, aș avea două-trei lucruri să-ți spun.

Ea se uită la el, aiurită, dar zîbind :

— Spune, dragă.

— Eu plec astăzi la regiment...

— Chiar astăzi ! ?...

— Te rog, *maman*, nu te mira și nu mă întrerupe. Dă-mi voie să fiu și eu o dată autoritar cu dumneta... Plec chiar astăzi. Ce s-o întîmpla cu noi Dumnezeu știe. Eu sunt încredințat că am să mă întorc viu, nevătămat...

Ea făcu o mișcare, ca și cum ar fi voit să vorbească, dar o înecau lacrimile și nu putu rosti nici o vorbă. El, hotărît să spună ce avea de spus, întoarse privirile în altă parte și urmă :

— Nici un om cu mintea sănătoasă nu se poate gîndi serios la moarte și mai cu seamă nu pricepe posibilitatea morții sale, — pricepînd în același timp foarte bine pe a altora. Noțiunea individualității noastre abstracte ne face să ne socotim eterni. Dar eterni nu suntem... *Maman*, mă ascuți ?

Ea făcu semn din cap că da.

El urmă mai departe, rar, de-abia vorbind, cu respirația scurtă :

— Și fiindcă nu suntem eterni, dacă s-ar întîmpla să nu mă mai întorc, te rog să dai numele nostru unuia din băieți... lui Alexandru bunăoară... fiindcă alți Comăneșteni nu mai sunt...

Nu mai putu nici el urma. Își duse mîna stîngă la vinele gîtului și apăsă pe ele cu putere. Apoi se sculă repede.

— Te rog, *maman*, nu mai plînge. Avem nevoie de înălțare sufletească și de voință. Știi ce ne vorbeai cînd eram copii... Sărută-mă și să ne vedem sănătoși.

Sașa se sculă, își șterse lacrămile, căutînd să se stăpînească cît mai mult. Îl sărută lung pe ochi, ca în vremea cea bună, și zise apoi încet :

— Pleci pe la Giurgiu ?

— Da. Astăzi la 5. Mă duc pînă la Comana cu trenul și de acolo cu căruța. Trec acum pe la Milescu, să văd dacă merge și el. Ba din contra o să-i cer să scrie îngrijitorului de la moșia lor să mă primească în gazdă. Poate chiar să mă duc pînă la Giurgiu, unde e divizia mea, ca să aflu cu siguranță unde-mi este regimentul. Linia noastră era Frățești-Turbatu-Stănești. Dar cine știe ce schimbări s-or fi urmat.

— Mă duc numaidecît la otel să-ți văd de lucruri. Lasă-mi cheile. Vii la dejun ?

— Da. Însă te rog, *maman*, să nu se mai vorbească asupra plecării mele.

După ce ieși, din josul scării, întrebă pe soră-sa :

— Cine mai e la dejun ?

— Nu mai e nimeni, decît noi și Natalia.

De la Sașa, Comăneșteanu se duse drept la Milescu. Fu primit de același fecior, în același biurou, cu aceleași *vacsur*i și *bombe* din partea prietenului său.

Milescu, cu părul hălăciugă, cu cămașa desfăcută pe pieptul lui puternic, sufla în ochelari ca să vadă mai bine pe Mihai.

— De ce nu mai stai câteva zile, omule, să mergem împreună.

— Nu mă mai întreba, Milescule, fiindcă nu pot să-ți răspund nimic. Ne înțelegem de minune : două zile mai mult sau două zile mai puțin nu schimbă lucrurile. Și cu toate astea eu plec. Acesta e sentimentul meu. Am de împlinit pentru întâiași dată în viață o adevărată datorie bărbătească ; voi s-o împlinesc bine. Îmi pare rău că n-am plecat de-a dreptul cu regimentul.

Celălalt se uita la el lung, ascultînd cu băgare de seamă.

— Mii de bombe !... știi că ai dreptate, dragă ?

Și sărind de pe scaun, sună și sună și iar sună, pînă ce feciorul, speriat, intră pe ușa ca o vijelie.

— Du-te de vezi dacă cuconița e îmbrăcată și spune-i să vie numaidecît aici.

Apoi, intrînd cu înlesnirea firei lui nehotărîte, dar entuziaste, în părerea amicului său, începu a striga :

— Ba bine că nu ! Ba vezi că o să stăm să batem balurile și cluburile la București, pe cînd turcii trec Dunărea !... Ai de o mie de ori dreptate, *mon cher*. Merg și eu cu tine. Auzi, două-trei zile !... Parcă suntem școlari leneși, cari caută să mai lungească vacanța...

Elena întrerupsese monologul lui vînturatec. Cum o văzu, Milescu sări la dînsa.

— Elencuțo, astă-seară plec la regiment.

Elena se uită și la unul și la altul, aiurită.

— Nu se poate, Nicule, n-ai nimic gata.

— Se poate, nu se poate, eu plec, asta-i ! La 5 pleacă, Mihai ?

— Trenul pleacă la 5.

Tocmai atunci Elena băgă de seamă că era și Comăneșteanu de față ¹⁴. Făcu un pas către el, cu mîna întinsă și îi zise zîbind :

— Dumneata ești de vină.

Milescu se înfundase într-un potop de vaviloane, de vacsuri și de bombe, de nu-l mai scotea nici corabia lui Noe.

— Mille millions de tonnerres !... Auzi dumneata că nu se poate !... Vacs nu se poate !... Poștești dumneata să mă țiiu de baluri și de fleacuri, cînd toți camarazii mei se duc să se bată ?... Vacs !... Pune slugile să-mi facă valiza, că eu plec : Asta-i !... Auzi, domnule, parcă sunt la epi-tropie... Toată lumea se duce să-și facă datoria, numai Milescu șade acasă. Vacs și iar vacs ! asta nu se poate, dragă...

Elena se uita la el, cu mîinile moleșite, și cu capul pe o parte.

— Bine, creștinul lui Dumnezeu, n-ai hotărît tu singur, că pleacă cu toții în ziua de 16 ?...

Milescu aprinse o țigară și aruncă furios chibritul pe covor.

— Plecați dumnevoastră la 16. Eu plec astă-seară.

Cu simțul realității practice imediate al femeilor, Elena luă chibritul de jos și călcă pe covorul care începuse să fumege. Apoi veni către Mihai, înălțînd din umere.

— Ce să fac ? N-are nimic gata.

Comăneşteanu, care aţişase fără voia lui pe Milescu, se duse binişor către el :

— Ia ascultă, Nicule... Şezi să vorbim. De ce ții cu orce preţ să pleci astăzi ?

Milescu se răsti la el :

— Cum !... O-ntorci acuma ?

— Şezi. N-o întorc deloc. Eu, dacă plec, am alte cuvinte, personale, ale mele, pe care tu nu le ai.

— Nu-mi umbla cu mofturi !...

— Nu umblu cu nimic. Şezi, să vorbim liniştit.

Milescu se mai îmblinzi şi şezu. Comăneşteanu urmă :

— Eu plec, pentru că... așa trebuie să fac. Dacă aş avea o familie ca tine, care să-mi ceară să rămân încă două zile, aş rămînea.

— Pe onoarea ta ?

Comăneşteanu dete din cap rizînd. Milescu iar sări de pe scaun.

— Vezi ? vezi ?

— Stăi la loc binişor. Mai întîi nu-i adevărat că turcii au trecut Dunărea. Dacă te crezi neapărat trebuincios oastei române pentru a birui pe duşmani, linişteşte-te : pînă acuma n-avem cu cine ne bate...

Nuanţa de ridicul din vorbele lui Mihai păru a-l atinge mai mult decît toate argumentele, fiindcă începu a rîde. Comăneşteanu urmă :

— Fă-ți toate pregătirile în pace, ascute-ți sabia, unge-ți revolverul, mai fă un pocher, două, și. cînd vei fi gata, pornește-o.

— Tu ai totul gata ?

— Negreșit că am. Eu am plecat de opt zile de la țară, cu toate pregătirile făcute.

— Va să zică eu trebuie să rămîn...

Nu se-mpăca deloc cu ideea asta.

— Trebuie să rămii pînă vei avea totul gata. Deocamdată să fii bun să-mi dai un cuvînt pentru îngrijitorul tău de la moșie.

Milescu păru încîntat :

— Cu cea mai mare plăcere... Bra-vo !... Elencuțo, dă-mi niște hîrtie.

Nevastă-sa se uită prin pupitrul lui, rîzînd.

— Alaltăieri i-am pus toate la loc...

Ea vru să iasă, ca să-i aducă hîrtie. Milescu o chemă îndărăt :

— Elencuțo, Elencuțo, stăi, nu merge așa. Spune-i Annicuței să vie.

Elena rămase pe prag, fără să priceapă ce avea a face Annicuța cu scrisoarea.

— Nu cred să fie gata.

— Fără vorbă, femeie ! Să vie aici, că dumneaei este proprietara...

Annicuța se și ivi la ușe, parcă ar fi ieșit din pămînt.

Milescu se uită la nevastă-sa închizînd dintr-un ochi :

— Înțelegi dumneata !...

Anna, veselă, cam încurcată de privirea ironică a lui cumpnatu-său, se duse la Comăneșteanu cu mîna întinsă. Apoi se întoarse către Milescu.

— Ce vrei; Nicule ?

Milescu o privea de sus pînă jos, cercetînd-o parcă ar fi vrut s-o cumpere.

— Da' repede te-ai îmbrăcat dumneata astăzi !...

— Trebuia să ies. Mă duceam să-ți cumpăr niște cravate militărești. Ia stai.

Și Anna se înalță în vârful picioarelor, cu o panglică subțire în mină, ca să-i ia măsura gîtului. Milescu, ca o bleandă se dete cu capul către dînsa :

— Echipați-mă, fetelor, că plec la bătaie...

După aceea, își netezi părul scărmanat de Anna și îi zise :

— Acuma șezi aici și scrie : „Domnule Ioane“.

Anna luă condeiul și scrise „Domnule Ioane“. El dictă mai departe :

„Îți fac cunoscut că amicul nostru, d-l Mihai Comăneșteanu, june încîntător și brav militar, vine să se bată cu turcii...”

Annicuța lăsă condeiul și se sculă supărată. Milescu rîdea :

— Nu vrei să scrii ?

— Dacă nu ești serios, nu scriu.

— Ba foarte serios. Tu ești proprietara, tu trebuie să scrii.

Anna se făcuse roșie și rămase rezemată de biurou. Apoi se întoarse din nou pe scaun și luînd o altă foaie de hîrtie se puse să scrie.

— Dictează, zise ea, încercînd să pară supărată.

Milescu iar începu.

— Zi pe slovă : „Iubite domnule Ioane“.

Fata dete din cap, cu sîlnicie prefăcută, pe cînd Elena și Comăneșteanu rîdeau.

— Acuma nu te mai ascult. Am să scriu eu.

Și în adevăr, se așează să scrie pe socoteala ei. După ce sfârși puse scrisoarea într-un plic și o întinse lui Comăneșteanu, mulțumită că nu se mai poate.

Milescu, repede, luă el scrisoarea.

— Mă rog, să mă ierți, domnișoară ; eu sunt tutorul dumitale. Cred că nu pot să te las să corespundezi cu tineri, așa sub ochii mei...

Anna râdea liniștită :

— Zău, Nicule. Ce păcală ești ! Citește-o, dacă vrei. Spun lui Ion să pună casa la dispoziția d-lui Comăneșteanu...

Milescu sări în sus strigînd :

— Așa ?... Stai că te-am prins : de unde știai dumeata ce trebuie să scrii ?...

Anna rămase uimită. În adevăr, ar fi trebuit să nu știe. Văzîndu-i pe toți rîzînd, se înroși și mai tare. Elena veni spre dînsa, umflată de rîs, și zise și ea :

— Ba zău, Annicuțo, prin ce minune știai tu ce să spui în scrisoare ?

Milescu sărea prin odaie ca un clovn, bătînd din palme și cîntînd :

— Am prins-o, am prins-o !... Ascultă la ușe !...

Anna vrea să se apere, da să zică o vorbă lui Milescu — acesta sărea și mai sus ; da să se adreseze Elenei, soră-sa nu-i putea răspunde de rîs. În cele din urmă, nemaîștiind cum s-o scoată la capăt, începu să plîngă.

Milescu, care niciodată nu ducea glumele prea departe, se opri din tumberi și veni lîngă dînsa.

— Nu fi copilă, Annicuțo... Ești fată mare... Dacă plîngi, nu-ți mai aduc pețitori...

Ea nu răspundea. Toți tăceau acum. Situația devenea curioasă. Milescu mai încercă o glumă, care se prinse :

— Așa-i ea, fată simțitoare...

Anna ridică ochii către el, plini de o indignare așa de comică; încît Elena începu din nou a rîde :

— *Parole d'honneur*, Nicule, dacă vei mai vedea tu cravate de la mine...

— Bine, dragă, m-oi duce și eu la regiment fără cravată, ca regele Kalakaua...

Apoi, scoțîndu-și ochelarii, citi adresa de pe scrisoarea Annei : „Domnului Ion Paraipan“ așa-zis și „Reacționarul dropicos“.

— Uite, dumneaci l-a poreclit.

După aceea dete scrisoarea lui Mihai.

Anna rîdea de porecla lui Ion și, pe furiș, își duse batista la ochi...

V

Gara de la Filaret, ca și Gara de Nord, ca și toate gările din țară erau pline de trupe, de material de război, de lume venită să-și ia rămas bun de la soldații ce plecau.

Comăneșteanu se primbla încet pe peron, urmărind mișcarea mulțimei. Rugase pe ai săi de acasă să nu vină la gară, și astfel, singur, se simțea deja prins de puterea absorbantă a vieții militarești.

Trenurile plecau unul după altul, cu soldați sau cu material de război. Dorința guvernului era de a termina concentrarea armatei române pe Dunărea de sus, înainte ca armatele rusești să ajungă la rățeaua drumurilor noastre de fier din Valachia mică ¹⁵ și la cea dintre București-Giurgiu. După convenția încheiată la 4/16 aprilie între Mihail Kogălniceanu din partea guvernului român și baronul Stuart, agentul diplomatic al Rusiei în București, rușii trebuiau să fie tratați ca amici, cu condițiune de a respecta drepturile politice ale statului român. Așadar, ei

puteau să se folosească de trenurile noastre ca și noi, plătind după o tarifă specială transporturile lor ¹⁶.

Trenul de la 5 era în întârziere din cauza unui regiment de artilerie, ce se încărca cu greu, pe linie. Ploua. Tunurile și chesoanele, puse în vagoane joase de pietriș, străluceau sub picăturile de ploaie, cu aerul de solemnitate aproape vie ce-l au în general gurile de foc. Soldații alergau de colo pînă colo, unii aruncînd mușamale peste muniții, alții trăgînd de lanțuri caili, ce nu voiau să se urce în vagoanele pe cari sta scris : *8 cai sau 40 de oameni* — cuvinte de o tragică ironie, în vremuri ca acestea, cînd, în adevăr, viața cailor devenea mai prețioasă decît a oamenilor. Zarva și strigătele erau la culme. Ofițerii, cu glugă neagră pe cap, chemau pe sergenții-majori spre a le da cele din urmă ordine ; un caporal, care trăgea cu 4 soldați un vagon încărcat, spre a-l lega de tren, se da de ceasul morții că nu-l putea mișca ; un călăreț rotaș împingea de crupa calului său, vărsîndu-și veninul în injurături colosale și dînd cu piciorul în burta lui, disperat că gloaba nu vrea să intre în vagon. O infinitate de mici sentimente de cazarmă, grosolane și naive, se frîngeau de puterea covîrșitoare a realității ; caporalul care trăgea de vagon, fără să-l miște, era socotit ca cel mai voinic din regiment ; călărețul, al cărui cal nu vrea să-l asculte, trecea drept cel mai bun rotaș... Și peste toți curgea din văzduhul posomorît o ploaie înviersunată, dușmană, care desfundă drumurile, rupea podurile, inunda cîmpiile... Din cînd în cînd, soldații mai bătrîni, cazarmagii învechiți, își ridicau fruntea plină de sudoare către

cer și invocau pe zeul tunetelor, cu figuri retorice pline de sudalme :

— Aoleo !... Sfinte Ilie !... mai continește-o cu ploile, că te spure !...

În sfârșit, dete Dumnezeu și se urni trenul milităresc.

Deîndată se auzi glasul conductorului strigînd :

— Pofțiți, domnilor : trenul pleacă pentru etc., etc.

Comăneșteanu își aprinse în fuga o țigară și se sui în vagon. Dar, pe cînd punea piciorul pe scară, văzu pe Milescu venind în goană spre el. Conductorii grăbiți, închideau ușile. Milescu apucă pe unul de ceafă, îl dete la o parte, și se ureă după Mihai :

— Mii de bombe ! că era să te scap !... Închipuiește-ți că viu în goana cailor tocmai de la gara Tîrgoviștei...

— Ce faci, omule ? dă-te jos, că pleacă trenul !...

— Las' să plece ; merg și eu cu tine.

— Nu face prostii, Milescule !...

— Să-ți tacă gura dumitale...

— Nu vezj că ești îmbrăcat civil !

Locomotiva fluiera. Milescu se uită repede la Mihai și apoi la sine însuși. Un moment păru zdruncinat în hotărîrea lui.

— Ai dreptate. Ce-i de făcut ?

— Dă-te jos, că nu-i nimic de făcut. Vino să te sărut și să-ți mulțumesc...

Și, fără să mai aștepte răspunsul celuiilalt, îl îmbrățișe și-l împinse binișor pe scară. Trenul se mișcă domol.

— Să știi că viu și eu mîine, zise Milescu.

— Nu mîine. La 16, cum ne-a fost vorba...

— Ba viu mîine...

Comăneşteanu scosese capul pe fereastră şi striga la el:
— Aşteaptă să-ţi telegrafiez de la Giurgiu.

De îndată ce se despărţi de Milescu şi rămase singur în vagon, Comăneşteanu se simţi liberat de o mare greutate. Ca toţi oamenii cu rude multe, trecuse şi el prin toate momentele de nesiguranţă, de nehotărîre, de frică chiar, pe care compătimirea neraţionată a persoanelor iubite, le strecoară în sufletele celor ce merg să-şi pună viaţa în primejdie.

Acum însă, singur, rămas stăpîn absolut pe hotărîrile sale, voi să deie drumul gîndurilor în libertate. Dar, pe neaşteptate, se simţi înrîurit de ploaia de afară. Dorea să treacă pe la Călugăreni; dorea să vadă locurile măreţe, de unde stînga lui Mihai Bravul pusese pe goană hordiele turceşti; dorea să calce pe pămîntul sacru, în care plugul, răsturnînd brazda, scoate la iveală osemintele eroilor noştri !...

Vorbe mari !... Dar vorbe.

Afară ploua. Prin geamurile rău îmbinate se strecura vîntul subţiratec de primăvară. Cîmpul se întîndea înviorat, cu pete negre de arătură, lîngă pete verzi de griu de toamnă. Nici o vietate pe pustiul înnorat. Rar, cîte o căruţă trasă la adăpostul unui copac, dar aşa de singură şi părăsită, încît parcă mărea pustietatea locului.

O vorbă curioasă de-ale lui Milescu răsări în mintea lui Comăneşteanu, fără nici o legătură cu momentul: *Anninatto*, cu doi *n* şi cu doi *t*. Şi numaidecît îi apărură imaginea Annicuţei, uşoară ca o rîndunică. În adevăr că părea aninată în vînt. Îşi aduse aminte de scrisoarea fetei şi numaidecît o scoase din buzunar. Literele se înşirau

una după alta, cam plecate înainte, fără tereremuri, ci numai cu niște cozi enorme pe la t și f. Ce caracter avea icoana ? Multă voință... Cine știe ?... Numele lui era scris drept, fără șovăire, cu niște aduceri de condei în cari parcă treceau mîngîieri de mină. Ce prostii !... Comăneșteanu zimbi. Evident, Anna Villară îl interesa. De ce-l între esă mai mult decît Natalia ? Își aduse aminte de farmecul nespus cu care începuse a iubi pe Natalia ; de viața lor împreună ; de puterea sentimentelor de atunci, care părea eternă. Ce se făcuseră toate acestea ? O iubea parcă și acum, dar cu totul în altfel : îi era dragă pielea ei netedă, părul moale și ascultător ; îi era drag spiritul ei, repeziciunea cu care gîndea și simțea ; melancolia umilă cu care părea cîteodată că se desparte de lume și rămîne singură. Dar toate acestea nu se mai reîntegrau în unitatea morală a femeii iubite.

Și dacă se gîndea mai departe, în urmă, găsea și alte sentimente ca acesta, înecate în uitare. Va să zică trece cu adevărat totul ? Putem iubi și uita de atîtea ori ¹⁷ ? Este schimbarea singurului lucru care cu adevărat nu se schimbă, singura lege ?...

Ca o mîngîiere discretă, în mijlocul acestei întristări nevinovate, păru a se desface, din pîcla depărtată a uitării, chipul Tincuței... Acea rămăsese întreagă în sufletul lui, fără nici o știrbire, fără nici o durere în aducere aminte. De ce Tincuța rămăsese, și altele nu ? Fiindcă murise ?

Da, fiindcă murise.

Cine pleacă din lume e bun plecat, și niciodată, niciodată soarele nu va mai luci în ochii lui.

Și se simți încălzit de milă ; pieptul i se umflă cu putere ; deschise geamul de la vagon și lăsa ploaia să-i bată obrazul.

Trenul trecea în fuga pe lângă sate învăluite în ceață. Cireși sălbateci luminau fundul trist al zării cu mănunchi de flori albe.

El reveni la loc, își șterse picăturile de pe obraz și rămase cu batista în mână. O nespusă melancolie îi copleșise sufletul. Gîndurile se frîngeau neisprăvite. Imagini fragmentare treceau una după alta, ca niște umbre de păsări răzlețe. Își aduse aminte de soră-sa. Chipul blînd al Sașei îl liniști, ajutîndu-l parcă să-și explice firea lui prin firea ei. Lui, viața îi era dragă ; și, cu toate astea, adeseaori se simțea aprins de doruri de o lume nouă ; adeseaori neliniștea sufletească îl făcea să se creadă nefericit. Se lupta cu el însuși, căutînd să prindă firul judecății drepte : pentru ce nefericit ? Cîteodată i se părea că singura explicare a stării lui sufletești era explicarea stării sufletești a întregului popor român din doine și poezii : o lungă, lungă și duioasă așteptare de copil rămas fără părinți, căruia babele îi spun că se coboară dintr-un tată frumos, venit de departe, și dintr-o mamă rămasă vădană și plecată în lume. Cea mai mare mîngîiere a lui, cînd nostalgia aceasta supărătoare i se prindea de suflet, era cîmpul, holdele întinse, vara, sau zăpada lucie, iarna. În desfășurarea dealurilor și a văilor de la Comănești, de cîte ori nu simțise el, copil, cînd mergea tăcut alături de Sașa, cum se destindea sufletul surorii sale !... Mai tîrziu, prin lumea largă, cînd se gîndea la Sașa, rămasă credincioasă pămîntului și singurătății, găsea că așa

trebuia să fie, fiindcă asta era firea ei esențial românească. Iar acum, el însuși, ajuns în pragul maturității, înțelegea că-l prinde de pe urmă fondul de îngăduitoare tristețe, rămas de la strămoși, contra căruia în zadar încerca să lupte.

Și cum trenul mergea tot mai departe, se apropia tot mai mult de țelul călătoriei, în frământarea lui sufletească intra elementul nou al războiului : acțiunea. Un moment de grije supremă îl făcu să deschidă ochii mari, privind în gol, și să se întrebe : ce va face soldatul ?...

Trenul ajunsese la Giurgiu în amurg. Plăoia mai încetase.

Și aici, ca și la București, lumea umbla forfota prin gară. Parte din public venea să vadă sosind regimentele ce aduceau cu dinsele pitorescul vieții militare în campanie și mai cu seamă elementul siguranței generale : forța ; o altă parte venea după interese mai înguste, să expedieze cufere, să îngrijească de plecarea familiei spre locuri sigure...

În acest bazar curios de lume de tot felul ; de îmbrăcăminte de oraș, alături de îmbrăcămintea de țară ; de fesuri roșii, de tichii și șalvari bulgărești — uniforme dominau și erau simpatice tutulora. Rezerviștii, cu sacurile de gît, soseau de pe la stațiile intermediare, aducînd un aer de seninătate cîmpenească, ce ședea așa de bine maturității lor. Pe lângă unii, cîte o mamă bătrînă sau femeia cu copilul în brațe, uitînd de jalea dispărutei și privînd, aiurite, la mulțimea ce foia prin gară.

De cînd cu vestea că turcii au început să treacă noaptea Dunărea, privirile păreau a merge dincolo de ceea ce vedeau, căutînd parcă să descopere necunoscutul.

Comăneşteanu se duse în oraş să mănînce. Cele două oteluri mai de seamă erau pline. Un birjar soios îl colindă tot tîrgul, pînă ce, la aşa-zisul *hôtel du commerce*, găsi o cameră liberă.

Din mijlocul curţii, plină de murdării şi băltoage, o scară de lemn, alunecoasă şi dreaptă ca o scară de pod, ducea la *etajul I*. O unguroaică, roşie la faţă, cu tistimelul aninat pe creştetul capului, îl învîrte prin nişte ganguri de scînduri, pline de noroi, şi-l duse la nr. 7. Înăuntru, un pat de lemn mizerabil ; două scaune de paie, din care unul transformat în *lavoir*, cu un lighean de aramă şi un ibric turcesc, elegant şi neînţeles. Un aer de goliciune şi sărăcie învăluia toate cele...

De acuma începea farmecul vieţii de campanie !...

Prinzi în oraş cu camarazii şi află că ordinele erau în parte schimbate ; că în loc de Frăţeşti, regimentul al 10-lea de dorobanţi trebuia să se întindă mai departe ; că un corp, format din batalionul al 3-lea de vînători, regimentul al 8-lea de linie, regimentul al 10-lea de dorobanţi şi regimentul al 5-lea de călăraşi, trebuia să ia poziţie pe linia Frăţeşti-Turbatu-Stăneşti.

Pe cînd ceilalţi vorbeau în fuga de Stăneşti, el asculta cu cel mai mare interes, descrierile locurilor... O nepăsare zgomotoasă caracteriza convorbirea colegilor săi : preocupări puerile, o oarecare trivialitate intimă, cu aduceri aminte de *café-chantant*, cu expresii de şcoală : „ma'mă-si de răcan !“, „ce, dom'le, vrei să zici că Fanny

cintă mai bine decît Martens ¹⁸ ?“ „hei, *garçon*, or îmi dai o frigăruie cumsecade, or îți dau o pereche de palme“. Un chelner jidan se furlandisea de colo pînă colo, răspunzînd la toți : *pronto*, don căpitan, sosește !“ și turnînd cu amîndouă minile, dintr-o sticlă, borviz, iar din alta vin. Nici o preocupare de război, la ei, care erau chemați să facă războiul, pe cînd toată lumea cealaltă nu vorbea decît de asta. Parcă o conspirație tăcută îi unea pe toți într-un singur gînd : să se bucure de ora prezentă. Cine știe ce va aduce ziua de mîine !...

Comăneșteanu ieși să tocmească un birjar pentru a doua zi, spre a-l duce la Stănești ; apoi se duse să fotografieze lui Miclescu.

VI

În lumina limpede a unei dimineți de primăvară, trăsura înainta de-a lungul Dunării. Zilei de ploaie urma o zi senină. Pomii din zăvoaie înălțau ramuri încărcate de flori. Lemnul-ciînesc părea învăluit în spumă de lapte; cătina înfiripa frunzele sale ascuțite într-un liliachiu spălăcit. Prin coahalmurile Dunării, iarba, neagră-verde, era presărată de flori albastre. Ici și colo câte un piersic sălbatec înveselea priveliștea cu crângile sale de sorcovă roșie.

Din toată firea se ridica un imn de viață puternică spre soare.

De pe înălțimi se vedea întreaga panoramă a malului stîng: mici parcuri de artilerie adăpostite pe după dealuri; corturi albe, fugînd în perspectiva unei linii nesfîrșite; sate grămădite sub copaci fumurii.

De-a lungul drumului, trăsura întilnea soldați de toate armele; cai năraviți de-a curmezișul șoselei; săpători

din secția geniului lucrînd la apărări : peste tot aceeași luptă a omului cu nevoile, ca și în Gara de la Filaret.

De la o vreme, trăsura lăsă șoseaua și apucă pe o cărare ce șerpuia printre arături. Drumul, desfundat de ploii, era greu de tot. La fiecare pas, birjarul era amenințat să-și rupă arcurile, din cauza gropilor săpate în marginea lanurilor.

După vreo două ceasuri de muncă, ajunseră în preajma Stăneștilor.

De departe se vedea satul, așezat pe povîrnișul unei coline. Soarele bătea în acoperișul de tinichea al bisericii, făcîndu-l să strălucească, parcă ar fi fost de cristal.

Deodată birja se întîlni cu un șir de care, ce pînă atunci erau ascunse în vale, urcînd din greu la deal, care și căruțe bulgărești, de grădinari și agricultori, pline de bulendre, cu femei și copii deasupra. Nemaîncăpînd pe drumul îngust, se revărsaseră peste cîmp, prin arătură, spre marea disperare a unui domn, ce venea călare după dînșii.

Comăneșteanu făcu semn unui bulgar să oprească, dar acesta trecu înainte, împungînd în bivoli și mulțumindu-se a zice : „sosiescu turcili“ ; al doilea bulgar voi să treacă și el, dar Comăneșteanu sări în noroi și-l apucă de piept.

— Stăi, bade. Unde-ați pornit-o ?

Acesta, încăpățînat, trăgea înainte fără să răspundă.

— N-auzi, mă, bleotule ! Unde vă duceți ?

— Sosiescu turcili. Sim la Bichetu ¹⁹.

— Nu-i adevărat !

— Sim la Bichetu, zice acesta, cu accentul lui bulgăresc, vrînd să treacă mai departe.

Tocmai atunci ajunse și domnul călare.

— Mă rog, domnule căpitan, opriți pe infamii aceștia, că mă lasă în mizerie : tot grîul e călcat în picioare... Le-a intrat în cap că vin turcîi... și toate acestea sunt numai imaginații de-ale lor... Lasă grădinăriile pustii... **Înapoi**, bleotule !

Cuvintele domnului de pe cal, cam radicale pentru grădinari, fură înțelese pe dos. Într-o clipă, cei de la carele din urmă înconjurară trăsura și deteră năvală spre călăreț, făcînd o gură pină în slava cerului. Domnul de pe cal o rupse la fugă. O ploaie de noroi și de pietre îl petrecu, pină ce nu se mai văzu. Apoi bulgarii se împrăștiară, fiecare pe la căruța sa, și o porniră din nou.

Comăneșteanu rămase nedomirit, uitîndu-se la birjarul jidan, căruia îi țîțîia inima de frică.

Scena se petrecuse cu o repezițiune extraordinară. Birjarul dete un „io“ la cai și cloșcăria o porni din nou prin hîrtoape.

Mulțimea asta speriată se ducea nebună încotro vedea cu ochii, de frica bașibuzucilor. Ar fi trebuit un regiment întreg ca s-o poată opri.

Cînd scăpătă din șirul carelor bulgărești și dete la Dealul Stăneștilor, trăsura ajunse de pe urmă pe domnul călare, care de astă dată era pe jos, cu calul de căpăstru, șchiop.

Comăneșteanu se opri din nou să vorbească cu el.

— Ce este, mă rog, cu oamenii ăștia ?

— Hei, domnule căpitan, grele vremuri am ajuns !... Bine, zău, c-au venit ai noștri la guvern ²⁰, că ne prăpădeam... Uite, noi suntem fără ambiție, dar luptăm pentru

o opinie... Mi-au șchiopat calul, mizerabilii... așa de-o idee... că cică vin turcii...

Cum vorbea el, amestecînd alandala cal și guvern și turci, Comăneșteanu îl măsura din cap pînă-n picioare. Scurt și gros, cu pulpele strînse în niște carîmbi creți, cu o căciuliță pe ureche, roșu și apoplectic la față, semăna grozav cu „reacționarul dropicos” al Annicuței Villară. Oare să nu fi fost el ?

Mihai opri trăsura să-și aprindă o țigară. Vîntul îi stîngea mereu chibritul. Domnul cu calul scoase din buzunarul vestei o bucatăică de iască și i-o întinse.

— Poftiți, mă rog, că-i mai *inflamabilă*.

Mihai se uită la dînsul : semăna din ce în ce mai mult cu persoana imaginară a *reacționarului dropicos*.

— Suntem pe drumul Stăneștilor, nu-i așa ?

— Intrăm chiar în sat.

— Ești bun să-mi spui pe care parte sunt casele d-lui Milescu... fiindcă am o scrisoare de la d-lui către d-l Paraipan.

Era să zică „către *îngrijitor*”.

— S-avem onoare, domnu căpitan ; noi suntem domnul Paraipan...

El era !

— Cu ce vă putem servi ?

Mihai îl rugă să se urce cu el în trăsură, și îi dete scrisoarea.

D-l Paraipan se uită la adresă, nedomirit.

— E de la d-ra Villară, zise Comăneșteanu.

— A, vezi așa ! Îmi trăsnea mie prin gînd, da', zic, poate, cine știe... Va să zică e de la cuconița. Lume bună,

d-le căpitan... Că știi dumneata, moșia este a fetei... Eu unul pentru stăpîni trăiesc. Pentru coana Annicuța și-n gaură de șarpe intru... Dumneaei mă iubește ca o soră... Știi, eu cu politica !... Apăi dumneaei unde mă încurajează să îmbrățșez cariera de deputat. Da' ~~știi~~, mă simt eu fără carte, că cine n-are carte n-are parte... Este, d-le căpitan ?

— Da' cum să nu fie, d-le Paraipan. Eu sunt locotenent.

— Că noi suntem liberali de la răposata Goleasca. Că fata este Villaroaică despre tată, da' despre mamă e Golească curată.

— Așa ?...

— Păi, mă rog, logofetcasa Tinca Goleasca, de la cîntremur, s-a măritat după un Golesc de la Pitești. Și numa după ce a murit Golescu de la Pitești și a rămas vădană, cu o fată, s-a dus în țara nemească... Am fost și eu la Carlusbad, da' n-am înjurat ca atunci de cînd sunt. Mă rog, domnu căpitan, să mă ție numai cu șuncă de aia otrăvită !... Așa că mama coanei Annicuța este Golească, și despre tată și despre mamă. Cum găsiți *pozițiunea* noastră ?

Comăneșteanu nu înțelegea.

— Cum, mă rog ?...

— Pozițiunea satului.

— A ! O găsesc frumoasă.

— Frumoasă. Ce e drept, nu e păcat. Avem apă prin curte. Am făcut de trece iazul morii jur împrejur, ca la Tușnad... Da', mă rog, să mă iertați, cu cine avem onoare ?

Tocmai intra trăsura în curte. Mihai își spuse numele și rugă pe Paraipan să citească scrisoarea.

Pe cînd acesta citea, o droaie de cîini i se gudurau primprejur, sărindu-i pe haine. El da cu picioarele lui boante în văzduh, ca să se apere. Un băietan ca de vreo 15. ani, îmbrăcat cu pantaloni scurți, dar murdar și nețesălat ca un țigan, i se anină de spate, la un loc cu cîinii, scotocindu-i prin buzunare.

— Tătică, dă-mi tabachera...

— Fugi, că te plesnesc !

— Pentru mama, doar nu pentru mine.

El, cufundat în cititul scrisorii, pe care se vede că o descurca anevoie, întinse tabachera unui cîine. Băiatul se topea de ris.

— Copil fără educație !...

Băiatul își muta fălcile din loc rîzînd.

— Costică, ești un copil pervers... Dezleagă calul și du-l la grajd... Spune lui Ivan să vină-ncoace.

Ivan era argat în curte și bulgar în suflet. Începea și sfîrșea toate cuvintele cu „ni“, ceea ce îi da un aer foarte bleot.

— Mi-am fost ni grîdinîti ni Cuștîndin.

Paraipan vra să s-arate teribil cu toată lumea.

— Ce-ai făcut la grădină la Constantin ?... Mergi de cere cheile la cucoană.

Ivan aduse cheile, și astfel putură intra în casele proprietății.

Pentru Comăneșteanu, deprins cu instalația de la Comănești, cu acareturile și grădinele moldovenești de la Sarba, în cari proprietarii puneau toată îngrijirea și adevărat și averea, ruinîndu-se, curtea boierească de la Stănești părea singuratecă și părăsită. Casele, joase, se în-

tindeau în toate părțile, fără nici o linie de arhitectură ; curtea, plină de tot felul de lighioane, era neîngrijită ; în jurul puțurilor bălăceau porcii prin noroi. Se vedea bine că d-l Paraipan făcea mai multă politică decît administrație.

Și cu toate astea, așezarea locului era minunată. Pe o parte curgea iazul morii, strîns între două perdele uriașe de plop ; pe alta, grădina înconjura curtea cu pomi înfloriți. Un aer de simplitate tină ră părea că învăluiește toate cele. Natura surîdea în pragul primăverii, cam tristă, cu o notă de melancolie binevoitoare, atît de scumpă sufletelor cu adevărat românești.

Înăuntru impresia era ceva mai bună. Mobile de lemn și de viță împletită, acoperite cu *cretonne* ; mese vechi, aduse pe vremuri cu cheltuială mare din străinătate ; canapele și sofale tot așa. Peste tot, mirosul de casă închisă de țară, în care scîndurile spălate, sulfina, pîinea din sofragerie, dau atîta caracter.

Aci se instală Comăneșteanu, singur, fericit de a-și putea aduna gîndurile, fără a fi supărat de nimeni.

Încetul cu încetul, armata ocupa pozițiile ce-i erau date de Statul Major. Batalionul lui Comăneșteanu se întindea împrejurul Stăneștilor. Între sat și Dunăre depărtarea era destul de mare, iar locurile adăpostite de dealuri și vâlcele. Prin gura torentelor și pe albia Vîjiitoarei erau împrăștiate pichete de soldați. Sentinelele de pe malul Dunării fuseseră retrase în interior, spre a nu mai rămînea pradă atacurilor îndrăznețe ale turcilor.

De îndată ce sosi, Comăneşteanu se prezentă maiorului Şonţu ²¹, comandantul batalionului. Ca şi dînsul, maiorul locuia în Stăneşti, la primar, deşi, de fapt, îşi petrecea şi ziua şi noaptea pe cîmp.

Cel dintîi lucru ce-l impresionează fu prefacerea caracterului maiorului. Îl cunoscuse vesel, harnic, iubitor de lume şi petreceri, iubitor de femei şi de întîmplări galante, — iar acum îl găsea senin, răbdător şi, mai presus de toate, cumpătat şi bun. Ziua călare, noaptea pe jos, părea cel mai vînjos dintre oamenii batalionului. Vorbea blînd şi hotărît, privind parcă tot mai departe de clipa prezentă, senin şi frumos ca un voinic din vremuri de demult.

Mihai era surprins, încîntat şi fără voie stăpînit de comandantul lui. Cînd intra seara la Milescu să se odihnească, adormea de cele mai multe ori gîndindu-se la dînsul. Îi lăsa impresia unui cal arab pe care nu-l văzuse pînă acum decît la parăzi, gătit şi mîndru, dar care acum îl încremenea prin înţelepciunea, prin puterea şi prin focul cu care biruia şi stăpînea pe toţi. Se destinsese parcă în el nervul unei vieţi nouă, de muncă neadormită şi de generozitate.

În drumul ce-l făceau adesea printre pichete, maiorul ţinea de regulă malul deschis. Comăneşteanu încerca să-l ducă pe la adăposturi.

— Ia să ne coborîm mai jos, d-le maior, că trag turcii în noi ca în ţintă.

El da din mîină.

— Da' nu trag nimic. Şi ei stau ca şi noi ascunşi după metereze.

— Ba uite că trag.

Tocmai fluierau gloanțele peste capetele lor.

Maiorul se opri în loc și se uită la locotenent zîmbind.

— Asta-i războiul, Mihai.

— Ba să mă ierțați, d-le maior. De ce să mori de un glonț orb?

El înălță din umeri și merse mai departe, coborîndu-se pe o cărare adăpostită. Aci se opri, scoase din buzunarul tunicei o tabacheră și aprinse încet o țigare.

— Toate gloanțele sunt oarbe, Mihai.

— Dați-mi voie, d-le maior : sunt oarbe fiindcă rar te ia la ochi inamicul ; dar cînd mergi în contra lui, și cazi de un asemenea glonț, te-ai dus să-l cauți și mori cu spor ; pe cită vreme așa, mori parcă te-ai fi împușcat singur, din greșeală.

Maiorul iar dete din umeri și mai făcu cîțiva pași ; apoi iar se opri.

— Crede-mă, Comăneștene, asta-i războiul. De la început pînă la sfîrșit, ți-ai pus viața ipotecă, și orce glonț, orb sau neorb, ți-o scoate în vinzare. Puțin fatalism nu strică... Și nu numai fatalismul te povățuiește să fii așa, ci și datoria de bun soldat. Ai venit să te bați, sau să te streкори printre gloanțe?...

— La drept vorbind, d-le maior, am venit fiindcă m-ați chemat... și cred că așa sunt cei mai mulți. M-oi bate și eu, cînd o sosi momentul, dar vă mărturisesc că nu am nici o ură personală contra nimănuui... Patriotismul meu se deșteaptă cîteodată sub formă de dor de trecut. Mî-e dor de strămoșii noștri, de Vlad Țepeș, de Ștefan cel Mare, de paloșe și de flamure...

— 'Asta-i literatură, Comăneștene.

— Ba zău nu. Așa simt eu. 'Aceia se băteau fiindcă urau pe dușmanii lor ; se băteau ca să-și apere viața și averea. Da' noi ce-avem cu turcii ? sau turcii cu noi ? Dacă e vorba pe ură și iubire, în altă parte m-aș întoarce.

— Ia ascultă-mă, Comăneștene. Eu îți vorbesc ca soldat. Astăzi, mai mult ca oricând, valoarea oamenilor, a ofițerilor și a soldaților, hotărăște de soarta războaielor. Fiindcă cine pune în linie de bătaie 100.000 de oameni e sigur că va găsi în față cel puțin tot atâți inimiți, înarmați tot așa de bine, cu aceleași sisteme, cu aceleași secrete. Prin urmare, unde fiecare unitate este superioară (și mai cu seamă superioară prin forțe morale) unității din față, acolo e victoria. Ceea ce-mi spui d-ta despre strămoși sunt visuri de oameni fără voință. Toți visătorii se-ntorc spre trecut, din lipsă de energie. Și eu citesc bătaia de la Rovine, dar în loc să pun mîna pe condei, îmi vine să pun mîna pe sabie. Ștefan cel Mare ?... Are să se nască !... Ochii înainte, în viitor ! pieptul deschis la gloanțe !... Am să cad, dacă mi-o fi scris să cad ; dacă nu, am să ajung unde vreau să ajung ! Și de voi cădea eu, au să ajungă alții.

Și punînd mîna pe umărul locotenentului, urmă înflăcărat :

— Nu știi ce bine îmi pare c-am intrat în război !... Mi se risipea viața în moliciune, între fuste și cărți de joc, într-un colț de provincie sau în altul. Uite, simțeam în mine putere cît în doi oameni, și nu mă pricepeam cum s-o întrebuițez. Cît eram mai tînăr, făceam pe fiecare lună cite o trăsnaie... Ce spui dumneta !... Războiul este

sfînt. Cine n-are pentru ce se bate trebuie să-și găsească cauze. Numai popoarele puternice se bat, și numai a celor ce știu să se bată este viitorul !... Tot umanitarismul modern e histerie curată ²².

Tocmai atunci ieși de după un cot de mal, un caporal, care rămase smirna înaintea lor.

— Să trăiți, dom' maiur !

— Ce este, băiete ?

— Au sosit de la Giurgiu niște *lotce*...

— Să poftească.

Caporalul făcu *stînga-nprè*, și dispăru. Maiorul urmă mai departe.

— Știi nemțește ?...

— Puțin.

— Vream să-ți spun că dacă e vorba de teorii umanitare, singura sectă de idealști pentru care am respect este aceea a nihiliștilor și a anarhiștilor. Sînt nebuni cît poftești, și aș fi gata să-i împușc pe toți cînd mi-ar cădea în mînă, însă nu din ură personală, ci din reacțiune, spre a opune o forță unei alte forțe. Dar mă-nchin lor. Aceia se ridică împotriva unei tiranii absolute, sau împotriva tiraniei și mai absolute și mai mișelescă a majorităților electorale ; se ridică împotriva inerției morale a claselor stăpînitoare. Ei aduc cu dînșii *voioință*, care este secretul oricărei conștiinți individuale, a libertății lăuntrice, cea mai rară, cea mai grea de dobîndit din toate libertățile...

— Aceea de a ucide fără remușcare...

Maiorul se opri un moment și se uită lung la locotenent.

— Bine... te știam, Comăneștene, om cult și cu mintea deschisă...

— Cred că așa și sunt, sau cel puțin doresc să fiu.

— Atunci cum de nu înțelegi că eu nu fac apologia nihilismului și a anarhismului, ci a voinței admirabile ce se găsește în acești oameni. Trebuie să înțelegi că dacă ei ucid fără remușcare, cum zici dumneata, au siguranța absolută că vor fi uciși și martirizați ; că nu ucid ca să fure ; că sunt idealști, că *spiritul care neagă* este o necesitate logică, într-o lume stricată pînă la măduvă, cum este o necesitate logică cuțitul într-o cangrenă. Ce-au fost toate revoluțiile, dacă nu *spirit negativ* ?

— Eu sunt conservator și nu aprob revoluțiile.

— Asta e o formulă goală. Le aprobi sau nu le aprobi, ele se fac. Rousseau a încercat o revoluție pacinică, distructivă și constructivă. S-a aruncat în mijlocul societății franceze din veacul trecut, ca într-o odaie în care se sinucide cu cărbuni un disperat ; a spart ferestre, a dărîmat uși, a distrus cît a putut. Cînd a vrut să construiască, cu *Contractul social*²³, n-a făcut nimic. Dar privilegiile, prejudecățile, furturile, cruzimea lumii franceze din veacul al XVIII-lea au fost pentru totdeauna distruse. Voința este ce este, Comăneștene, crede-mă.

— Mă iertați, d-le maior, zise un sublocotenent ce sta de cîteva minute la o parte, aș avea un cuvînt să vă spun.

— Crede-mă, Comăneștene, voința este totul. Nu te teme de gloanțe și de moarte, nu urî războaiele, că prin ele și numai prin ele trăiesc popoarele... Ce dorești, domnule ?

— Au sosit niște *lotci* de la Giurgiu. Caporalul care a venit să vă ia ordinele cred că n-a înțeles bine lucrurile și sunt niște bărci...

— Și ce ordine am dat ?

— Ca să poftească...

Maiorul începu să râză.

— Foarte bine : să poftească sănătoase. Să le coboare pe albia *Vijiitorii*, Iordănescule, și pentru la noapte să fiți gata.

— Am înțeles, domnule maior.

— Du-te și dumneata, Comăneștene, de mănîncă și te odihnește, iar pe la un amurg să te afli aici, că astăseară ne botezăm.

VII

Comăneşteanu, mergînd acasă să se odihnească, se gîndea la Milescu. Ce se făcuse? Vrea să plece cu el din Bucureşti, în furia entuziasmului; vrea să vină a doua zi; trebuia să vină la 16; şi nu venise nici pînă acum.

Acelaşi om, Milescu. Cît îl ţinea cineva în mînă făcea din el ce vrea; cum îl scăpa din mînă, nu mai era de nici un temei.

Pe cînd tocmai trecea podeţul de pe iaz, gîndindu-se astfel, zări printre ploi două birji în curte, pline de cufere, iar în pridvor pe Milescu în uniformă, cu chipiul în mînă, strigînd la Paraipan şi la birjari :

— Mii de universuri şi de tunete !... ia cufărul de ureche, d-le Ioane. Nu aşa !... nom d'une pipe !...

Cum văzu pe Comăneşteanu, începu să-i facă semne cu amîndouă miinile uitînd de cufere.

— Fetelor !... Elencuţo. Annicuţo, vine Comăneşteanu !

Elena şi Annicuţa ieşiră şi ele în pridvor, îmbrăcate de drum, cum se aflau.

Comăneşteanu descălică încet, prins parcă deodată de un sentiment curios de nelinişte. Se deprinsese a trăi singur, acolo, în casa Annicuţei, gîndindu-se la dînsa. Acum, cînd o vedea în realitate, i se părea că icoana ideală fuge...

Milescu puse nota lui zgomotoasă în totul, îmbrăţişînd pe Mihai, bufnind pe nări, pocnind din palme, — aşa că reîntîlnirea tinerelor femei cu noul amic, cunoscut de prea puţin timp şi totuşi intrat aşa de repede în intimitatea vieţii lor, se petrecu fără prea multă jenă.

Acoperită pe ochi cu un văl des, Annicuţa venise încet în urma soră-sei. Era palidă, rîdea fără pricină, se mişca în sus şi în jos fără rost. Milescu o urmărea cu privirea peste tot, şi din cînd în cînd se oprea din vorbă spre a-i zice :

- Ei, Annicuţo ?...
- Ce este ?
- Nu-ţi ridici voalul de pe ochi ?
- Ba da.

Însă nu şi-l ridica.

De fapt, Milescu, care observa pe cumnată-sa, era el însuşi fără echilibru stabil.

Abia ajuns, ar fi vrut să intre numaidecît în luptă cu turcii. Simţea ce impresie ciudată producea asupra lui Comăneşteanu, prin nehotărîrea spiritului său, şi ar fi voit parcă să răscumpere, cu preţul chiar al celor mai mari jertfe, greşeala de a fi venit aşa de tîrziu la regiment.

— Ce facem, Mihai ? Turcii au bombardat Calafatul şi Giurgiul ; ba ieri îmi pare au tras şi asupra Olteniţei...

— Am auzit.

— Ei, noi ?...

— O să le răspundem. Astă-seară trecem Dunărea.

— Bra-vo !. Fetelor, să deschidă cuferele și să-mi puneți la o parte lucrurile mele.

Elena rămase încremenită.

— Trecem deja Dunărea ?... întrebă ea, cu un accent de nespusă tristețe.

Annicuța, care își scosese pălăria din cap și asculta cu luare aminte, se făcuse și mai palidă decât cum era. Comăneșteanu se simți, ca și în București, cu soră-sa, mișcat de același simțimint de milă și de descurajare, față cu înduioșarea femeiască. Femeile la război sunt o pacoste, gândi el, încercînd să frîngă cu voința lui bărbătească valul de emoțiune ce i se răvărsa peste suflet.

— Trecem : cine ? zise el ironic.

Elena se uită la el blind.

— Așa este, noi nu putem trece, răspunse dînsa, gînditoare. Ce e de făcut ?...

Era atîta umilință în aceste cuvinte, încît Mihai se simți vinovat cu ironia lui, față de sinceritatea tristă a Elenii. De aceea, neștiind cum să dreagă lucrurile, se apropie de dînsa binișor și îi spuse că treceau Dunărea numai în recunoaștere, ca să mai sperie pe turci ; că la Rusciuc, comandantul Achmed-Kaiserli-pașa era prea îndrăzneț, și avea nevoie de dovezi hotărîtoare, că nici nouă nu ne lipsește îndrăzneala, la trebuință.

Numele lui Achmed-Kaiserli-pașa răsună în auzul Elencuții ca o descărcătură de tun. Annicuța se apropiase de dînsa și asculta cu luare-aminte.

— Va să zică, cum trecem ?... pardon : cum treceți ?...
întrebă Elena.

— Trecem la noapte, cu bărcile.

— Și după aceea vă întoarceți, zise Annicuța.

— Negreșit.

Comăneșteanu se uită la fată. Ea privea liniștit înaintea ochilor, ca și cum întrebarea ar fi fost o urmare firească a gândurilor. Elencuța zîmbi.

— Treceți cu toții, sau numai cine vrea ? urmă Annicuța.

— Trecem cu o mînă de soldați aleși.

Fata se uită la el, clipind din gene. Se vedea bine că mai avea ceva de întreat, dar că nu îndrăznea. Elencuța îi veni în ajutor :

— Treci și dumneata ?

— Da. Am un maior cu care m-aș duce și în iad, dacă ar fi turci și pe-acolo.

— Ba bine că nu, zise Annicuța, cu o ușoară intonație copilărească : toți ar trebui să fie în fundul iadului.

Mihai și Elencuța riseră cu plăcere de gluma fetei. Milesco, care se întorsese din nou să se lupte cu cuferele și cu Paraipan, voia să știe și el de ce rîd. Numai Anna rămînea serioasă.

Pînă la vremea mesei, se primblară prin curte și prin grădină. Anna cunoștea toate colțurile, toți pomii. Mergea ușoară de la o brazdă la alta ; întindea brațele spre crângile înflorite ale merilor ; punea vârful piciorului pe cărămizi ce abia ieșeau din apă, făcînd totul cu îndemînare.

Tinerețea, care se necunoaște pe sine întotdeauna, era la Anna parcă mai înconștientă decît la alții, poate tocmai

fiindcă era mai deplină. Toată persoana ei se desfăta într-o lumină de primăvară intensă. Din coloarea străvezie a pielii, din ochii limpezi, din gura veselă, viața se revărsa în valuri, ca un imn de mulțumire către atotputernica natură, ce o făcuse din plin. Toți cei dimprejurul ei simțeau înrîurirea acestei firi bogate ; unii o admirau, alții se temeau de dînsa, dar nici unul nu trecea fără să n-o vadă.

Comăneșteanu înțelesese de la început, cu prevestirea ce o dau de departe, în unii oameni sănătoși, întâmplările vieții lor viitoare, că Anna avea să prindă un loc în drumul lui. Acum, cînd o revedea din nou, parcă și mai bogată de tinerețe și mai hotărîtă în căutarea unei fericiri apropiate, era incredințat mai mult ca orînd că Anna intra în sufletul lui, pe nesimțite, dar sigur, cum intră un obicei bun, ce răspunde unei năzuinți a firei noastre. Căci acolo era secretul de care nu-și da el seama : el credea că nu mai trebuie și nu mai poate să iubească.

Și, desigur, se înșela.

Fiindcă în singurătatea de la Stănești, atît de plină de lumea reală a lucrurilor Annei, se înfiripase cu încetul un chip nereal, mîngiat de izvorul nesecat al iubirei, ce curge în toate sufletele omenesci. Cînd Anna veni să prinză, pe conturul său real, liniile figurei închipuie, portretele de-abia mai semănau. Dar, ca și cum imagina adumbrită în singurătate ar fi fost mișcătoare și neînchegată, se potrivea încetul cu încetul pe fața limpede a Annei, pînă ce una și alta deveniră una : Anna.

Iar fata simțea și se bucura, și, cum zice poetul, chema ca o fîntînă clară către liniștea verdelui fund ;

*e splendon freddi e chiamano a i silenzi
del verde fondo* * 24

La masă, Milescu ceru lui Mihai să-l prezinte chiar în seara aceea maiorului Șonțu. Voia cu orice preț să treacă și el Dunărea.

— Crezi că o să primească ?

— De ce nu ?

— Cum am stat eu, domnule, pînă acuma la București, ca un dobitoc !...

— Ai avut și afaceri, zise nevastă-sa, ca să-l îmbuneze.

— Afaceri, vacs !... Am stat pentru partida de *écarté*. Am avut, domnule, niște *passe*, de m-am speriat. Cum intram la rînd, zvîntam *șuetele*. Toate ciurucurile s-au umplut de bani. Îmi era milă de bancheri și vream să plec. Da'crezi că mă lăsau băieții ?...

Comăneșteanu rămase uimit și nu se putu opri de a nu-i zice :

— Bine, Milescule, pentru asta ai întîrziat pînă acuma ?

Elena și Annicuța se uitau în jos.

— Ce să fac, *mon cher* ?... S-au pus toți pe spinarea mea, au umblat pe la minister să-mi prelungească concediul. O comedie întreagă.

Apoi atinse pe nevastă-sa peste mîină.

— Făr' de Elencuța nici acum nu vîncam... Sunt păcătos : nu pot spune omului verde în ochi : nu.

* Și strălucesc reci și cheamă către tăcerile verdelui fund (ital.).

După aceea se sculă, cam stîngaci, și prinse a fluiera primblîndu-se de colo pînă colo.

— Annicuțo, cum e motivul din sonata noastră? —

— Care sonată?

— Sonata noastră, de.

— Asta-i frumos! Pentru tine toate sunt sonatele noastre.

— Sonata variată. Una singură e. Am găsit, am găsit...

Și trecu la piano, îl deschise sfișîind căptușala cu care era acoperit, și prinse cîteva acorduri.

În lumina crepusculară a zilei ce murea, se ridică de pe clapele candidе ale pianului o armonie îndurerată, ce umplea casa de vibrații, creștea, creștea parcă să îndoiaie zidurile. În acordurile sfișietoare ale unui marș funebru, vocea lui Milescu arunca tema despre care întreba pe Annicuța, cîteva note simple, cîntate cu glas limpede de tenor, ce păreau ca niște petale de flori pe un mormînt²⁵.

Efectul fu imediat.

Cei trei, rămași la masă, plecară ochii în pămînt.

Muzica se opri. Milescu nu se mai auzea.

„Ce curios om!” gîndea Comăneșteanu, cînd fu din nou stăpîn desăvîrșit pe sine.

Elencuței îi daseră lăcrămile. Iși duse încet batista la ochi și rămase cu capul plecat pe mină.

— Du-te la el, zise ea Annicuței.

Apoi adresîndu-se lui Comăneșteanu:

— E nenorocit... Simte că a greșit, întîrziînd prea mult. Nu e vreo vină mare. Dar dumneavoastră, bărbații sunteți așa de neînțeleși în unele feluri de a suferi, încît nouă

ne trebuie o practică specială pentru a vă pricepe. Amorul-propriu la dumneavoastră e fără margini...

Încerca să zîmbească și nu izbutea.

— E atît de bun !... Aș fi voit să te rog... Mă tem să nu facă vreo copilărie. Sunt două săptămîni, de cînd e așa cum îl vezi, nemulțumit de el, dar fără putere de a lua o hotărîre. Îmi mușcam degetele că nu l-am lăsat să plece cu dumneata... Voiam să te rog să nu-l pierzi din vedere astă-seară, dacă treceți Dunărea. Nu de alta, dar înoată bine, și, cum sunt sigură că va căuta să-și îndrepteze greșeala cu cine știe ce... nebulie eroică de-a dumneavoastră, te rog să nu-l lași singur...

Ea tăcu. Comăneșteanu se uita la dînsa. O ușoară roșată i se urca în obraz. Se juca pe fața de masă cu vîrfurile unghiei.

— Oare de ce nu vine ?... Nicule !

Din camera de alături vocea lui Milescu răspunde :

— Cu-cu.

Parcă toată invocația funebră a lui Beethoven se petrecuse cu un veac înainte. Milescu fluiera ca mierloii, cotcodăcea ca găinele, țipa, urla în toate felurile.

Elena se însenină.

— Copil ! zise ea rîzînd.

— Artist ! zise Comăneșteanu.

Elencuța, care vrea să se scoale, se opri.

— Adevărat, zise ea încet. Pe ce pune mîna iese frumos. L-ai auzit la piano. Să-l auzi cîntînd din chitară, din flaut, din armonică.

— Da' nu-l știu eu !

Ea se sculă.

--- Ce faci acolo, Nicule ?

— Mă-mbrac de bătație, dragă. Comăneșteanu, ești gata ? Am zis să puie caii.

— Sunt gata.

— Unde e Annicuța ? întrebă Elena.

— Visează la stele. Ia vino, dragă, de m-ajută, că nu găsesc nici cravată, nici chipiu, nimic. Boul de Dumitrache ! O să-l mătur curînd-curînd. În valiza mea parcă au dat turcii !...

Nevastă-sa rîdea pe îndesatele, făcînd semne din ochi lui Mihai. Milescu mormăia singur :

— Bre !... zavera să fi trecut pe-aici și tot nu era în-vălmășeala asta. N-auzi, Elencuțo ?

— Ce vrei, frate ?

— Vacs !... Vreau să răspunzi la apelul nominal cînd îți poruncesc. Mă !... și femeile astea !... Nu te însura, Comăneștene...

Elencuța se duse repede la dînsul.

Mihai își aprinse o țigară și ieși în balcon.

Anna se primbla liniștită prin fața caselor, cu un șal pe umeri. Cum îl văzu, veni și se rezemă cu brațele de par-maclic.

— Cam întuneric astă-seară. Cum o să treceți Dunărea ?...

Comăneșteanu se coborî lîngă dînsa.

— Cred că dacă n-ar fi întuneric n-am trece.

Ea tăcu. Cea din urmă linie de lumină se lăsa pe după ploi, departe, ca într-un vis.

— Luna răsare tirziu...

— În curînd o s-avem lună nouă.

Anna se uita la el, luminată de fanalul ce era aprins în balcon. Avea un aer preocupat; ar fi voit parcă să-ntrebe ceva și nu știa cum să-nceapă. Făcu cîțiva pași, urmată de Mihai.

— Am avut plăcerea să cunoaștem pe sora dumitale... prin d-na Canță...

Comăneșteanu se opri locului.

Dînsa se întoarse spre dînsul, zîmbind, pe cit se putea vedea.

— De ce?... întrebă ea, curioasă.

— De nimic.

Anna îl luă binișor de braț.

— Îmi dai voie... Da, am avut plăcerea s-o cunoaștem. O adevărată plăcere, fără banalitatea ce însoțește asemenea vorbe. Se cheamă Sașa, da ?...

— Da...

— Pînă acum niciodată n-am dorit să fiu altcineva... De ce rîzi ?

— Eu ? !

— Poți să rîzi, însă e așa : pentru întîiași dată aș dori să fiu alta. Aș dori să fiu sora dumitale.

Comăneșteanu se înclină foarte ceremonios, deși nu-l vedea nimeni. Brațul fetii tremura și el însuși se simțea mișcat.

Anna se opri.

— Mă rog... nu cum înțelegi dumneta, zise ea.

— Eu nu înțeleg nimic rău...

— Vream să zic că aş vrea să fiu cum e sora dumitale... Ştii că poate să vie să ne vadă — cu d-na Cantă... Să ne dăm la o parte, că soseşte trăsura.

Se deteră la o parte. Trăsura se opri în faţa scării, în lumină. Paraipan era pe capră, lângă vizitiu. Făcea zel.

— Uite ce prost e, zise Anna rîzînd.

— *Reacţionar...*

— *...dropicos*, adăogă fata repede.

Apoi, încet :

— La revedere.

Comăneşteanu, fără să ştie cum, îi luă mîna. Ea părea că simte mişcarea ce se făcea prin întuneric, şi cu îndemînare, dete vîrful degetelor să i le sărute,

— La revedere, zise ea încet... O să vă întoarceţi cu bine... Noi o să vă aşteptăm...

Apoi, ca şi cum s-ar fi temut să nu fi zis prea mult, adaoase :

— Sunt sigură că Elencuţa aşteaptă pe Nicu...

VIII

Mai multe nopți de-a rîndul lucraseră soldații în albia Vîjiitorii, ca s-o adîncească și să ajute astfel apele Dunării de a se urca la deal, pînă la un cot. Plouase de curînd și torentul aducea cu dînsul militură. Ceea ce munceau noaptea se astupa ziua. Goi pînă la brîu, plini de noroi, oamenii trăgeau ca la prașilă, mai cîntînd, mai înjurînd, după fire. Într-un zăvoi de cătină ardea focul de vreascuri, mititel și pipernicit, ca să nu se vadă de pe malul turcesc. Soldații se pîrpăleau la flacără. Unul, rezemat într-un cot, mormăia din fluier ; altul, pe vine, răsucea o țigară ; un al treilea își încălzea palmele. Un biet țigan, printre dînșii, se văita de-un dinte.

— Scoate-l, măi Sticlete, că-ți crește altul.

— Păi, l-aș scoate, nea Petreo, dar pînă să-ți iasă din-te, ți-a ieșit și sufletul !...

— O fi de lapte, măi.

— Pune-i niște praf de pușcă, țigane, și dă-i foc, zise caporalul, care-și răsucea țigara.

Țiganul se uita cu jind la el :

— Haoleu, domnu căprar, ca tare-aș mai trage și eu un fum.

— Dacă ai tutun, îți dau eu foiță.

— Doar să vînd pe taica la drăgaică.

Glumele cădeau în piroteala nopții. Munca n-avea spor, oamenii își sleiau puterile degeaba.

Comandantul batalionului inspectase lucrările și înțelesese că ideea adîncirii albiei era curată pierdere de vreme. De aceea, poruncise oamenilor să părăsească lucrul.

În seara de 28 aprilie, luntréle lipovenești fură scoase pînă în gura Vijiitorii. Un pîlc de vreo 60 de soldați, aleși printre cei ce știau să înoate, fu coborît în prundul gîrlei, numai cu puștile și patronțașele.

Luntrile negre, cu fundul ascuțit și vîrfurile întoarse în sus, erau greu de încărcat. La cea mai mică atingere se plecau pe o parte.

Ofițerii deteră ordine să le tragă jumătate pe uscat ; cei mai greoi se urcară astfel ; cei mai sprinteni le împinseră în apă și săriră în ele din fugă.

Totul se făcea în tăcere. Nimeni nu vorbea decît cu grije, și prin șoapte.

La a treia barcă, o palmă solemnă răsună în liniștea nopții. Maiorul se apropie de grupul de unde pleca zgomotul.

— Ce este ? întrebă el supărat.

— Să trăiți, domnu maiur, soldatul Ion Savu nu vrea să intre în luntre.

— Unde ești, măi băiete ?

— Să trăiți, aici suntem.

— De ce nu vrei să mergi ?

— Ba vrem, să trăiți, da' nu putem.

— De ce nu poți ?

Soldatul o dete prin singular :

— Îmi vine ameteală, să trăiți, că taica a murit înecat
în Siretiu.

Milescu, care era cu Comăneșteanu la spatele maioru-
lui, zise încet lui Mihai :

— Grozav i-aș da două palme sergentului care l-a
bătut !...

Maiorul se gîdea.

— Unde-i sublocotenentul Iordănescu ?

— Aici, domnule maior.

— Aprinde felinarul.

Sublocotenentul se cam foia.

— Să nu ne vadă, d-le maior.

— Aprinde, domnule, și nu răspunde !... Ți-e frică să
nu te mănince turcii ?...

Sublocotenentul aprinse felinarul, ținîndu-l tot cam pe
după dînsul. Maiorul porunci din nou :

— Să vie patru oameni. Sergent, ia-l !

Soldații puseră mîna pe Ion Savu și-l ridicară pe sus,
aruncîndu-l în luntre ca pe un sac. Maiorul zise încet,
către Comăneșteanu :

— Altfel, ar trebui să-l împușc.

Milescu încremenise. Toată simpatia ce simțea pentru
maior dispăru deodată. Se urcă în barcă, moleșit ca o
bleandă.

De îndată ce fu lângă Comăneşteanu, se plecă spre el şi îi zise la ureche :

— *Mon cher, votre commandant me dégoûte.*

Comăneşteanu îl atinse pe umăr.

— *Allons, allons...*

— Mi-ai spus că e bun, că e iertător... Asta îţi este bunătatea ?

— Nu putem vorbi acum, dar fii încredinţat că aşa trebuia să facă. Războiul nu se poartă cu milă şi cu dulcegărijii sentimentale. Închipuieşte-ţi că, din cei 60 de soldaţi, la 30 le-ar fi venit ameţeală...

Milescu dete din cap...

— *Eşti terre à terre* astă-seară.

Comăneşteanu zîmbi şi nu mai răspunse.

Luntrele, înşirate una după alta, meraseră o bucată bună pe lângă malul românesc, în susul apei, ca să nu le ia curentul şi să le ducă prea jos, unde Dunărea se desfăcea în mai multe braţe.

La un semn al maiorului, vîslaşii repeziră luntrele în şuvoiul apei. La început, lopeţile făceau zgomot, pliscăind degeaba, ca şi cum ar fi fost mînuite de copii. Soldaţi născuţi şi crescuţi pe baltă, se simţeau neîndemănateci.

— Ce dracu, mă, Bercule, zise unul încet, parcă trag în nisip...

— Ia-o domol, Stănică. Zi-i ici cu mine : una, două...

Un „sîiit !“ poruncitor se auzi de la luntrea din cap, unde era maiorul, şi nimeni nu mai suflă.

Soldaţii simţeau alicneală la inimă, parcă n-ar fi mincat de două zile. Tăcerea, întunericul nopţii, gîlgîitul şopotitor al ochiurilor, neliniştea pe cei mai mulţi. Apa

curgea pe nesimțite. Ici și colo străluciri neînțelese se răsfrîngeau în rotocoalele untdelemnii ale Dunării. Sclipiri depărtate de stele se încrețeau pe unda mișcătoare.

Tăcerea devenea absolută ; dar cu cît ea creștea mai mult, cu atîta lumea părea că fuge mai departe de cei din luntre. Un caporal întrebă încet pe Comăneșteanu :

— Să fie oare zece, domnu locotenent ?

Un zgomot surd, venit ca din funduri de pămînt, începea să învăluie tăcerea nopții. Se auzi glasul maiorului :

— Să se schimbe oamenii de la lopeți : unul cite unul.

Ordinul trecu din luntre în luntre.

— Să se schimbe oamenii de la lopeți.

După cîteva minute, același glas poruncea :

— Mină !...

Brațele odihnite dau putere nouă bărcilor. Zgomotul surd creștea : ajunseseră în mijlocul Dunării, unde apa venea furioasă, clocotind și rostogolindu-se. Nimeni nu se mișca.

Milescu se îmbunase. Cerul, limpede, îl furase de pe pămînt. Alunecase în fundul bărcii, între doi soldați, urmărind cu ochii și însemnînd în gînd constelațiile.

Comăneșteanu se simți deodată atins pe genunchi :

— Uite, Mihai, ce frumos răsare Antares din ape...

Soldații ridicară capul. În adevăr, o minunată stea roșie scăpăra din lumină.

— S-a aprins de tot, bat-o vina ei !... zise unul din oameni.

Toți ceilalți se uitară spre cer, înfiorați ca de spaimă. Un chiot lung răsună în văzduh. Ce putea fi ?

— O baghiță, zise un soldat.

Clocotul apei scădea pe nesimțite. Tăcerea nețărnută îi lua locul. Se apropiau de malul celălalt, și fiecare om simțea că pământul nu mai e departe. Fără ordin, vislașii trăgeau mai încet din lopeți.

Luntrea maiorului se opri. A doua veni lângă cea dintâi, a treia lângă cea de a doua, și astfel toate, la linie, înaintau cu băgare de seamă.

Deodată una din bărci se izbi de ceva tare, iar oamenii fură zguduiți cu putere. Se auzi un lătraț de câine.

— Am ajuns la mal, zise maiorul.

Se sculaseră toți în picioare.

— Să se coboare unul în apă binișor.

Ordinul nu fu executat destul de repede. Un moment de nedomirire păru că stăpânește pe toți. În fine, cineva sări.

— Suntem aproape pe uscat, domnule maior, zise o voce prin întuneric. Văd un foc la deal...

— Cine-i ăla ?...

— Milescu, răspunse Comăneșteanu maiorului.

— Să se coboare oamenii binișor, și după mine !...

Se auziră câteva pliscăituri de apă, cum săreau unii soldați.

— Iordănescule !

Mai multe glasuri repetară încet : „d-l sublocotenent Iordănescu“. Ofițerul veni spre maior.

— Dă-mi felinarul. Dumneata să rămâi cu luntrile. Vislașii să nu se miște de la lopeți.

— Am înțeles.

Maiorul aprinse felinarul, care fusese acoperit, cu neîndăminare, pe toate laturile, cu postav negru.

Cele din urmă ramificații ale munților Dobrogei, la Dunăre, se urcau pe nesimțite, așa că focul pe care-l vedeau acum la deal părăse soldaților români o stea.

Oamenii mergeau în tăcere, cu băgare de seamă. Lumina focului, care împrăstia, departe, o roșeață de jeratic ; strășina unui bordei ce se vedea în apropiere ; văile și dealurile ; fantasmagorica licărire a fanalului, — făceau pe soldați să se creadă pe lumea cealaltă. La unii li se părea că visează ; la alții le venea să chioie. Toți strungeau pușca cu nădejde.

La o depărtare de vreo sută de pași, ciinele care lătrase se repezi furios spre oameni. O descărcătură de pușcă hui pe văi, iar ciinele, străbătut de un glonț, sări în sus și căzu jos mort. La moment, o altă descărcătură răspunse de la turci.

Atunci, fără ordin, fără regulă, soldații se aruncară asupra bordeiului. În față, erau două gherete de scinduri : amîndouă fură făcute fărime, iar sentinela ucisă, călcată în picioare. Într-o clipă, focul fu aninat de streșinile cobilei. Rogozul se aprinse, pîrîind.

La lumina flăcărilor, un strigăt asurzitor se înalță pe malul ticnit al bătrînului fluviu. Parcă o trebuință sufletească de a zbiera, coperinsese pe toți oamenii aceia, ce tăcuseră atîta timp.

Însă, ușa bordeiului nu se deschidea. Un sergent îi dete o formidabilă lovitură cu patul puștii, iar ușa sări din țîțini. Dar pe loc, el fu trîntit la pămînt, și în același timp trei oameni, ca trei tigri, țîșniră din groapa bordeiului, trăgînd focuri într-aiuri și fugind. Doi fură uciși în mers,

iar unul, prins viu, fu ridicat pe sus și dus către acoperișul ce ardea, spre a fi aruncat în flăcări.

Totul se petrecuse cu o repeziciune extraordinară.

Maiorul puse mina în pieptul unuia din soldații ce voiau să arunce pe turc în foc :

— Înapoi !...

În fuga impresiilor băgă de seamă că era tocmai cel cu ameteala de pe mal.

— Înapoi !... strigă maiorul din nou ; la bărci !... Locotenent Comăneșteanu ! să se formeze coloana de marș !...

Turcul fu legat cobză și luat la vale.

— Să n-aud vorbă ! repetă maiorul. Locotenent Milesco ! treci în capul coloanei. Comăneștene, sunt toți oamenii ?

— Cred că da, domnule maior

— Marș !...

Soldații se așezară la rînd, și coloana porni în urma felinarului. Supunerea și disciplina îi lua din nou în stăpînire : trecuse momentul de nebunie furioasă, cu care se aruncaseră asupra sentinelei turcești.

Tocmai cînd intrară din nou în bărci și porniră înapoi, Milesco păru a-și reveni în fire. Cît ținuse învîlmășala, el parcă visase sau murise. Nu-și da seama de nimic, nici ce făcuse, nici ce gîndise. Cîte o pată de imagine îi revenea în minte, ca dintr-un trecut depărtat : focul, reflectat de apele Dunării, sau capul stîlcit al turcului din gheretă. Asta era războiul ?...

IX

A doua zi și zilele următoare, Milescu continuă a fi ca și mai înainte, vesel, zgomotos, dar parcă nu destul de natural pentru cine-l cunoștea bine. Elena îl urmărea cu privirea peste tot. Îl rodea ceva. Să fi fost părerea de rău de a fi părăsit deprinderile lui din București ? sau nepotrivirea celor ce gândea el despre viața de campanie cu ceea ce era ea în realitate ? Poate din toate să fi fost câte ceva.

Nevastă-sa își aducea aminte că Milescu revenea de la toate concentrările cu aceeași neliniște sufletească. Parcă activitatea oamenilor cu voință și hotărâre deștepta o părere de rău ironică în natura lui nehotărîtă ; parcă disciplina grosolană a armatei, cu supunerea ei oarbă, cu diferențierea indivizilor după gradele de la tunică îl umplea de milă pentru cei de rînd. Orcare ar fi fost pricina, Milescu, în asemenea împrejurări, se închidea în odaia lui de lucru și trăgea din armonică pînă s-o rupă ; umplea văzduhul de fum și scuturătorile de capete de țigară ; se primbla dintr-un colț într-altul, fluierînd. Desigur, lumea, atunci, i se părea alcătuită rău.

Dar zilele treceau înainte ; evenimentele se alungau unele pe altele, grave sau glumețe, după îmbinarea cauzelor. Comăneșteanu iubea pe Annicuța, așteptînd venirea Nataliei ca un aiurit ; rușii se apropiau de Dunăre pe toate liniile ; maiorul Șonțu plăcea la toți, chiar și lui Miliescu ; Paraipan era mai reacționar ca orcînd. Numai natura plutea nepăsătoare pe deasupra tuturilor, legînd, trecutul de viitor, nimicul de nimic, printr-un singur punct al conștiințelor omenești, acela pe care cu toate astea oamenii pun așa de puțin preț și pe care numai cei ce iubesc îl înțeleg : momentul actual.

Luna lunei de mai se urca în limpeziciunea nopții, ca un vis frumos în somnul unui suflet tînăr ; plopul dormeau pe iaz ; apa curgea la vale, desfătîndu-se în luminișul ce-i mîngîia fața.

Comăneșteanu și Annicuța se primblau prin curte, prinși de braț. Ei tăceau. Ochii lor se ridicau spre lună, involuntar, atrași de taina discului ceresc. Fiecare simțea în sine atîtea porniri frumoase către celălalt, și cu toate astea nu îndrăznea să le spună, jenat parcă de mărturia luminei.

— Ce curioasă e luna ! zise Comăneșteanu. Mă farmecă și mă hipnotizează. Aș avea parcă atîtea lucruri să-ți spun, și nu îndrăznesc.

— Nu-i așa ? adăogă Anna repede, ca și cum vorbele lui ar fi răspuns, întocmai, gîndurilor ei.

— Și, cu toate astea, trebuie să-ți spun. Trebuie să-ți spun că viața îmi pare din nou atrăgătoare, că mă simt înviorat ; că fac totul din plin. Dumnezeu ești cu mult mai tînără decît mine, și poate nu înțelegi toată frumusețea ce

mi-a revărsat-o în suflet iubirea mea de astăzi, fără umbră de părere de rău sau de tristețe...

— De ce tristețe?... întrebă Anna, nedominită.

El zîmbi, uitîndu-se la dînsa și stringîndu-i mina la piept.

— Cum să-ți explic?... Numai cine iubește drept și cinstit simte deplinătatea unei asemenea bucurii.

Anna se plecă sub obrazul lui și, jumătate glumind, jumătate serioasă, îl întrebă :

— Da' se poate iubi și nedrept ? și necinstit ?...

— Nu se poate. Cine iubește așa, nu iubește.

— Atunci ?...

Zicînd acest „atunci ?”, ochii ei străluceau, de viață și hotărîre, gata parcă să scapere scînteii de ură. Comăneșteanu se opri în fața ei, îi ridică părul de pe frunte și o privi lung.

— Ce minunată ești !... Ai un portret care, să-ți semene ?

— Da.

— Poți să mi-l dai ?

— Da, însă la ce o să-ți servească portretul ? N-o să mă ai pe mine întotdeauna ?...

El o privi din nou în rotunjimea senină a chipului, și nu răspunse. Era într-însa, ca în toate femeile sănătoase, ajunse la deplină dezvoltare sufletească și trupească, o instinctivă pornire împotriva a tot ce e nesigur, a tot ce e vag și fuge. Pentru ce umbra unui portret ?

În privirea lui și-n privirea ei, se încrucișau două dorinți : a lui, trecînd peste capul fetei și pierzîndu-se în lumea nematerială ; a ei, oprindu-se în el.

Anna îi luă minile și i le strînse cu putere :

— O să mă ai întotdeauna, întotdeauna !...

Apoi, dusă ca de o forță căreia nu-i putea sta împotriva, se aruncă la pieptul lui, tremurînd :

— Nu-i așa ?...

Din cerdac, glasul lui Milescu bătea toba ca la mezat :

— Bîrr ram, bîrr ram... Areci o dată ! areci de două ori ! și de... trei !

Anna se depărtă de Mihai, cu o repeziciune de fulger și fu numaidecît stăpînă pe sine :

— Iaca și Pîcală.

Milescu se puse să alerge prin curte, strigînd :

— La o parte, domnilor, că trece trenul.

Apoi, se duse buzna la Anna și Mihai, îi luă pe amîndoi de cîte o mină și dete cu ei o fugă pînă la podeț. Elena și maiorul veneau în urmă.

Ajuns la pod, Milescu se opri deodată. Apa curgea în bătaia lunii, plină de luciri misterioase.

— Pii !... ce frumos el !... Annicuțo, cheamă pe Elencuța și pe maior.

Se așezară toți cinci sprijiniți de răzămătoarea podețului. Milescu tăcea.

— Ce miros de răcoare și de primăvară ! zise Elencuța. Nu mi-ai spus nimic, Nicule, de impresiile tale de pe Dunăre.

— Ce să-ți spun, dragă ?...

Elencuța se uită la el. Părea plecat.

— Nicule, adio.

— Salutare, Nicule, zise Anna rîzînd.

El se uita la ele și zîmbea. Glumele nu se prindeau.

Puterea farmecului naturii îi înfrirea pe toți.

— Ce mare artist ar fi cel ce ar putea să facă un asemenea tablou ! zise maiorul.

Anna se uită la soră-sa, sperînd să întilnească o privire ironică. Elencuța însă, părea cufundată într-o dulce melancolie, fără să vadă și fără să audă.

Milescu vorbea singur, probabil zicea vreun vers.

Elencuța veni lingă el :

— Zi tare, Nicule.

El se uită la dinsa :

— Ce să zic ?

— Ce spuneai adineoare ?... Știu că nu vei fi vorbind singur.

El își trecu brațul sub brațul ei și îi rosti încet :

„Un castel pe malul mării“...

Annicuța asculta.

— Tare, tare, zise ea.

„Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ține,
Domn pe legile uitării
Amintirilor din sine.

Stă domnița de-o vecie
În castelul din pădure,
Așteptînd mereu să vie
Făt-Frumosul ei s-o fure.

Vin, coboară din poveste,
Făt-Frumos, pe-un corn de lună ;
Fii ce ești, și ce nu este :
Trup iubirei de nebună.

Trec castelului prin faţă,
Plutitori pe drum de spume,
Doi lunateci prinşi în braţă,
Doi nebuni ce fug de lume.

El visleşte ; ea, de frică,
Stă la pieptul lui, tăcută ;
Cînd lopeţile ridică,
El se pleacă şi-o sărută.

Doamna din balcon îi vede...
Ea se-ndoaie... cade parcă...
Şi adio !... Doamna crede
Că e dînsa cea din barcă¹²⁶.

Annicuţa sări :

— Cum ? cum ? Ia mai zi o dată.

Maiorul asculta, plecat de tot pe răzămătoarea podului.

Milescu suflă în ochelari, cum făcea întotdeauna la vremuri grele, şi zise din nou poezia.

Chipul maiorului se luminase de tot. Pe fruntea lui înaltă se juca lumina, dîndu-i sclipiri de fildeş.

— Ce minunate sunt unele vorbe din graiul omenească !... zise el domol lui Comăneşteanu.

— Mă tem că sunt numai vorbe, răspunse Annicuţa.

— Nu ştiu. Ar trebui s-o mai aud o dată sau s-o citesc. Dar chiar aşa dacă ar fi, vorbele astea sunt atît de evocative, încît eu văd castelul, văd pe domniţa nebună, văd pe înamoraţi... „Preajma codrilor o ţine“... Minunat !

— Da, da. Însă pe urmă?... Cum vine pe urmă, Nicule?

El repetă încet :

„Domn pe legile uitării
Amintirilor din sine“..

— Poftim !... Ce-nsemnează asta ?... „*domn pe legile uitării amintirilor din sine*“... Dar la sfârșit : *cade parcă*, și adio, salutare, domnișo, că-i trebuie omului rimă la *barcă*.

Maiorul se încălzea.

„*Domn pe legile uitării amintirilor din sine*“ e foarte frumos ; numai, trebuie înțeles. Poate că rima de la *barcă* cu *parcă* să fie cam îndrăzneată, deși e perfectă. În schimb însă ce adevărat trec ei în *barcă*, unul în brațele altuia... „Cînd lopețile ridică...“ Cum zice ?

Milescu repetă strofa. Comăneșteanu se plecă la urechea maiorului.

— Vrea numai să-l supere..

Annicuța urmă :

— Dar junele Făt-Frumos, ce-i cu el ? S-a coborît călare pe-un corn de lună... ca să fie ce nu este... Nicule, nu ți-e bine ?...

Milescu zîmbea, fără putere de a răspunde. Știa că Annicuța glumește, dar totuși îi venea cam peste mîna s-o audă bătîndu-și joc de sufletul lui. Elencuța suferea de-a binele. Ea vibra la tot ce era vers sau muzică, fără să înțeleagă adesea toate cotiturile. Cu un obraz necăjit, se uită la soră-sa ca la un dușman.

— Va să zică nu vă place, încheie Milescu.

— Mie îmi place foarte mult, zise maiorul.

— Îmi pare rău. Voiam să vi-l și cînt..

— Te rog, Nicule. Haidem la piano, adaogă nevastă-sa.

— Dacă nu place la toți, nu.

Milescu se uita la Anna și la Comăneșteanu, ca un copil fricos la părinți. Mihai se duse la el, îl luă de braț și-l îndrumă spre casă.

— Să-mi spui încă o dată poezia.

Anna se ținea după dîșii :

— Vai de noi !... încă o dată !... zise ea cu un aer comic.

Milescu se opri. Își pierduse răbdarea.

— Așa faci, urito ? Lasă că-mi mai cazi dumneata în mină... curind-curind. Ca mine vii să-mi ceri consimțimîntul ; și nu ți-l dau.

Annicuța sărea și cînta.

— Nu-mi pasă : sunt majoră.

— Da, da, majoră !... Ai să fii minoră toată viața ta... Și ce vorbesc eu de consimțimînt !... Parcă te vrea cineva ?... Comăneșteanu mi-a spus verde, în ochi, că nu te ia... Alții idem...

— Eu n-am spus nimic, zise Comăneșteanu.

Annicuța bătu din palme.

— Și chiar așa dacă ar fi, dumneata nu poți să te însori.

— De ce ? întrebă Mihai rizînd.

— Fiindcă mai ești însurat o dată. N-ai o casă de copii la Paris ?...

Comăneșteanu izbucni într-un hohot de rîs. Annicuța se opri și se uita la el.

Maiorul veni repede înaintea lui Comăneșteanu și-l opri un moment pe loc :

— Iată o lecție de strategie.

Annicuța care, cu firea ei vioaie și ironică, era gata să zîmbească de teoriiile maiorului, rămase și ea nedumerită de înțelesul vorbelor lui. Parcă, în adevăr, toată siguranța cu care ataca dînsa pe Milescu nu mai avea nici un efect, de cînd se mărginea numai să se apere ; iar Milescu, care fusese așa de slab în apărarea poeziei, devenea primejdios atăcînd. Constatarea acestui adevăr, în loc să îndemne pe Annicuța a deveni din-nou agresivă o făcu, printr-o instinctivă pornire a sufletului femeiesc împotriva a tot ce e acțiune violentă, să dea înapoi. Milescu, dimpotrivă, dete năvală înainte :

— Lasă, jupînițo, că ne răfuim noi... Ți-ai mai comandat rochii vătuite ?...

Elencuța rîdea din toată inima. Annicuța se întoarse către soră-sa :

— Rîzi ! că tare e de spirit.

— Da' ce crezi, Mihai ?... urmă Milescu : tot ce e pe dînsa e fals... Și nu-ți mai spui că e și șchioapă.

Annicuța venise în fața lui, cu minile în șolduri, parcă ar fi vrut să se arăte cît era de bine făcută, și da din cap.

— Nu crezi ? zise Milescu lui Mihai. Vino-ncoace, domnișoară.

Apoi, cu tocul de la cizmă, trase o linie lungă pe pămînt :

— Te rog. Dacă nu e adevărat, umblă pe linia asta.

Annicuța, sigură de sine, se așeză în capul liniei. Cei-lalți priveau.

— Să nu ieși de pe linie !... strigă Milescu. *Avanti !...*

Fata făcu cîțiva pași repezi. Cumnatu-său o opri.

— Nu așa, puiule. Încetinel. Și ia-o de-a 'capo.

Annicuța veni din nou în capul liniei și porni încet, parcă ar fi umblat pe frînghie. După patru pași, puse piciorul alături.

Milescu bătu din palme.

— Am înțeles.

Apoi se întoarse țăntoș către Comăneșteanu.

— Adevărat e, domnule, că-i șchioapă ?

Annicuța, nervoasă, rîdea, și revenea cu încăpățîinare pe linie. Cu cît devenea mai nervoasă, cu atîta umbla mai rău. Ceilalți rideau. Milescu se uita la ea serios :

— Are haz. Pare șchioapă de-a binele.

Apoi se duse la dînsa și o luă de mîină.

— Acuma destul.

Fata se smuci din mîna lui și încercă din nou să umble pe linie. Dar acum era atît de aprinsă, încît nu putea face nici un pas drept.

Milescu o apucă de braț cu putere și o duse spre casă. Annicuța se lăsă în voia lui. Era gata să plîngă.

— Sus, copii, la muzică ! strigă Milescu.

Fata, înainte de a pune piciorul pe scară, se opri.

— E adevărat că sunt șchioapă ? întrebă foarte serios.

Lui Milescu îi venea să se topească de rîs, însă se stăpîni cît putu și îi zise :

— Ce copilăroasă ești tu, Annicuțo...

— Atunci de ce n-am putut să merg pe linie ?

— Cine știe... Fiindcă se uitau toți la tine... Aprinde repede luminările la piano, că viu numaidecît.

Înseninat astfel, Milescu își primblă minile pe clape de cîteva ori, încheind gamele cu putere în acordurile lor finale.

Ceilalți se așezaseră în scaune, mulțumiți de-a regăsi căldura camerii, după răcoarea umedă a nopții.

Milescu începu o melodie ușoară, ce părea că vine din depărtările adînci ale notelor de jos și se urcă spre notele de sus ale violinei, cu o suavitate fermecătoare :

„Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ține,
Domn pe legile uitării
Amintirilor din sine.“

Pe cuvîntul „codrilor“ sunau două note atît de curios, încît parcă fiori din singurătatea munților treceau prin aer. Vocea lui Milescu se mlădia pe acorduri : vorbele se umpleau de înțelesuri.

Maiorul își rezemase capul de jelt și plecase în vremuri bune ; Comăneșteanu privea înaintea ochilor ; Elen-çuța sta dreaptă pe scaun, cu sufletul plutitor în adieri calde.

Cînd muzica ridică sus vorba „amintirilor“, glasul lui Milescu se pierdu într-o notă aproape fără ființă.

El tăcu. Ceilalți veniră încet lîngă piano, coboriți din unghiuri depărtate, neîndrăznind parcă să vorbească.

Milescu se sculase în picioare și se uita și el fără scop, cînd dete cu ochii de Annicuța.

— Da' ce faci, dragă ? o întrebă el mirat.

Fata își ridicase rochia atît cît să-și vadă vîrful piciorului, și, cu capul plecat, cu coatele în aer, încerca să umble pe o scîndură. Pentru dînsa muzica parcă nici nu fusese. Ideea că putea în adevăr să fie șchioapă o muncea.

Un rîs general întîmpină pe biata fată, iar ea, rușinată, căzu pe un scaun, ascunzîndu-și obrazul în mini.

X

De cînd Annicuța spusese, în treacăt, că Natalia Cantă era hotărîtă să vie la Stănești, cu Sașa, Comăneșteanu nu mai avea liniște. Își aducea aminte de întrebarea ciudată ce i-o făcuse fata : „de ce ?“ și nu putea să-i limpezească bine înțelesul : știa Annicuța ceva ? nu știa ?

Pe de altă parte, viața lor împreună la Stănești se prelungea prea mult ; intimitatea lui cu fata, sub ochii îngăduitori ai lui Milescu, începea să nu mai aibă noimă.

Hotărîrile cele mai extravagante se urmau în spiritul lui : să ceară a trece într-un alt regiment, sau să se instaleze pe cîmp, în corturi, ca ceilalți ofițeri, — ar fi trebuit să se destăinuiască maiorului ; să spuie drept fetei — era lucru greu și delicat ; să aștepte pe Natalia și să-i vorbească — ar fi fost natural. Dar sufletul nerăbdător se anină adesea de o întîmplare, care îl duce la dezlegare pe căi neașteptate.

Într-o zi, intrînd la Milescu, Comăneșteanu îl găsi fă-

cînd socoteli cu Paraipan. Voi să se retragă. Milescu însă stăruie să rămînă.

— Am sfîrșit, Mihai ; ștezi.

Era cumpătat și serios, cu o pornire către intimitate.

— Vream să văd socotelile creștinului ăstuia... Cine știe de-acuma cînd mă mai pot ocupa de afaceri.

Glasul lui era tremurător, parcă alte gînduri se legau de cuvintele rostite. Comăneșteanu se simți atras către el, și deodată îi veni să vorbească.

— Nicule, putem rămînea singuri un moment ? Aș vrea să-ți spun ceva...

— Cum nu, dragă.

Milescu își dăde scaunul la o parte, gata să asculte.

— Suntem prieteni vechi. Tu vezi că mă ia apa la vale...

Milescu se uita la el, zîmbind cu bunătate ; dar nu înțelegea.

— Șederea mea la voi nu se mai poate prelungi fără o explicare.

— Am priceput...

— Te rog. N-ai priceput nimic.

Comăneșteanu aprinse o țigară, parcă mai mult ca să facă ceva, decît ca să fumeze.

— Ai vrea să mă ai de cumnaț ? zise el deodată.

Milescu nu putu răspunde nimic, ci numai se sculă și deschise brațele.

— Strînge-ți cleștele, omule, și ascultă-mă.

— Vino să te sărut... Nu se poate.

— Se îmbrățișară prietenește, și după aceea Milescu căzu din nou în scaunul lui.

— Bra-vo !... Va să zică îmi ceri mîna Annicuței.
Mă duc să chem pe Elencuța...

— Ba să stai unde te afli.

— Atunci, domnul meu, fii bun și te îmbracă în mare ținută... Da', mă rog, ia să ne înțelegem, fata te vrea ?

— De, știu eu...

— Milescu se uita pieziș la el :

— Nu-mi umbra cu mofturi ! Ai furat inima fetei și acum faci pe ștrengarul.

Comăneșteanu îl privi trist :

— Nicule, fii serios. N-am furat nici o inimă. Ba, dacă vorba n-ar fi prea romantică, aș zice că mie mi-a furat inima...

— Auzi dumneata !... Te-au călcat hoții.

Comăneșteanu se sculă supărat :

— Ești un om imposibil.

Milescu se duse după dînsul și-l îmbrățișe din nou.

— Am înțeles, știu și ți-o dau din toată inima, zise el mișcat. Nu te uita la glumele mele : ca să nu par prea sentimental, deviu prost. Șezi lîngă mine... că de-acuma ești aici în casa ta : tu ești stăpînul și eu sunt mosafirul.

— Domol, zise Comăneșteanu. Sunt oarecare greutăți...

— Nu văd nici o greutate.

— Cu toate astea sunt... O simpatie veche...

— Ai copii la Paris ? Am înnemérit fără să vreau ?

— Omule, lasă glumele ! N-am copii nicăierea. Am iubit o femeie...

Îi venea așa de greu să spuie, încît lui Milescu i se făcu milă. Îl luă de mînă :

— Știu, Mihai. Nu e nevoie să mergi mai departe.

— De unde știi ?

Milescu făcu o mișcare, ca și cum ar fi zis : „astfel de lucruri se știu totdeauna“. Comăneșteanu se uita la el aiurit.

— Aș fi vrut să te-ntreb, urmă el încet, de nu sunt dator să mărturisesc adevărul către d-ra Anna ?

Milescu dete din cap serios :

— Asemenea mărturisiri sunt primejdioase, pînă ce nu te simți legat cu putere de o viață nouă. Anna e o fire semeață... Poate să primească bine și să înțeleagă sinceritatea cu care îți deschizi inima, dar poate să se și supere... Știu eu ?... Sunt atitea colțuri în sufletele omenеști !...

Comăneșteanu se uita la el fix.

— Da', mă rog, ești bine încredințat că nu mai iubești pe cealaltă ? întrebă Milescu, rar.

Mihai plecă ochii în jos :

— Vezi, asta e greutatea cea mare, răspunse el cu anevoie.

— Atunci ? Trebuie s-alegi : or una, or alta.

Era oarecare asprime în vorbele lui Milescu. Fără voie, omul al cărui spirit se deschidea cu înlesnire tuturilor pornirilor sufletești, pe cît timp rămîneau abstracte, devenea strimt și egoist de îndată ce intra în joc o rudă.

Comăneșteanu își ridică privirile către el, lung :

— Eu căutam în tine pe vechiul prieten, Milescule, și dau de tutor. Știu că așa e bine să fie : or la deal, or la vale. Dar dacă lucrurile s-ar petrece în realitate cum se petrec în cărți, viața ar fi un model de aforisme zilnic

aplicate, în care, ici și colo, cîte o pasiune *unică* ar veni să întrerupă monotonia lor cîstită... Vezi bine însă că încă nu e așa.

— Ba eu cred că e așa...

— Lasă-mă să vorbesc... Și eu am simțit ca tine, greutatea de a fi judecător drept, cînd e vorba de înclinările unei persoane din familia ta, și am înțeles cît e de greu să fii larg în vederi. Egoismul ne orbește. Ni se pare că se răsfrînge asupra noastră o parte din reaua opinie ce și-ar face-o lumea asupra rudei noastre.

— Așa și este.

— Ba nu este așa. Nu afirma cu atîta încredere, că foarte puține lucruri se pot afirma în mod absolut. Dacă vrei să *judeci*, trebuie să ai bi puterea de a te desface de nenumăratele prejudecăți ce-ți întunecă vederea.

— Vacs ! zise Milescu, vrînd să se scoale.

Comăneșteanu se uită la el atît de curios, încît Milescu se simți jenat de vulgaritatea *vacsului* său și se înroși :

— Pardon...

— Eu căutam în tine un prieten căruia să-i deschid inima întreagă...

Milescu, ca întotdeauna, lupta cu propria lui slăbiciune :

— Bine dragă : spune.

— Vream să spun că sunt neliniștit. M-am lăsat farmecului de a iubi pe cumnata ta, fără să știu de mai iubesc sau nu pe... cealaltă.

Milescu se uita lung la el, ca la o raritate omenească, și sfîrși prin a bate din palme, încremenit :

— Bine, Mihai, e cu putință un asemenea lucru ?
Comăneșteanu înălță din umeri.

— Și... știi că se poate să vie, zise Milescu.

— Știu... Tocmai de aceea ținam să-ți vorbesc...

Nehotăriți, tăcură amîndoi. Milescu răsuci o țigară,
lung. Comăneșteanu aștepta.

— Curios !... zise Milescu, gîndindu-se. Suntem două
firi diametral opuse...

— Adică ?...

— Așa. Tu ai, probabil, o facultate grozav de dez-
voltată, pe care eu n-o am de loc.

— Mai limpede ?

— Tu poți iubi deodată două femei, pe cînd eu nu
pot iubi nici una.

Comăneșteanu zîmbea. Milescu, care bănuia înțelesul
zîmbetului, adăose încet :

— Elencuța e pentru mine o mină de suflet încîntă-
tor, fără de care n-aș putea trăi... Eu nu pot iubi, zise el,
sculîndu-se ; cel puțin nu pot iubi cu răzvrătiri de astea
sufletești... Și, dacă-mi dai voie... cred că nici nu se poate
iubi în lume, cu înțelesul ce-l dau eu iubirii...

Comăneșteanu se uita la el :

— Da' unde se poate iubi, dacă nu în lume ?

Milescu începu să rîză :

— Ne-am incurcat de tot. Și cu toate astea, tot aș
vrea să-ți spui... În lume, desigur. Dar în lumea mea. De
îndată ce o femeie începe să mă intereseze, și cu cît mă
interesează mai mult, cu atît se transpune mai lesne în-
tr-o imagine. Acolo, ea stă de sine și parcă tot mai de-
părtată de cea reală...

— Cu alte cuvinte, tu, cu cît iubești mai mult, cu atîta iubești mai puțin...

Milescu izbucni într-un hohot de ris, surprins de ne-
logica lui explicare.

— Asta e curat povestea bețivului, căruia îi tremura mîna și vărsa vinul ; astfel că, cu cît bea mai mult, cu atîta bea mai puțin...

După aceea, gîndindu-se, adaose :

— Și totuși, Mihai, nu e atît de nelogic ceea ce-ți spun... Nu pot iubi în lume, adică în afară, tocmai pentru că acolo nu se poate face înfiriparea din nou a creațiunii mele sufletești. Motivul pornește din lume, dar numai motivul ; creațiunea se face în mine ; iar cînd ea încearcă să se așeze alături de motiv, e atît de superioară lui, încît îl zdrobește... Ha ? ce zici ?

— Zic că ești poet.

— Nu sunt poet ; sunt așa. Iar tu ești altfel. Tu ești ceea ce se cheamă *un homme à femmes* ; ești din aceia pe cari femeile îi simt, cum simt giștile ploaia... Crezi că n-am înțeles chiar de la început, din prima seară cînd ai venit la mine, că pe Annicuța o lua apa, cum spui tu ? Acuma ia să cercetăm pe bolnav mai deaproape : va să zică ești bintuit de două patimi...

Iar începea cu ironia. Era, firește, un fond de anti-
patie ascunsă a omului fără noroc pe lingă femei, care biruia puterea prieteniei și se urca la suprafață. Fiecare părea a-l înțelege și a-l ierta, socotindu-se pe sine mai presus de celălalt, unul prin superioritatea teoriilor, al-
tul prin a faptelor.

— Crezi, Mihai, că o mai iubești ? întrebă Milescu.

— Cred că nu, deoarece simt că Anna i-a luat locul.

— Atunci de ce te temi ?

— Mă tem de una din aceste ciudate contraziceri, ale sufletului, care te face deodată să-ți pară rău că nu mai ești ceea ce doreai să nu mai fii.

— Înțeleg. Atunci eu socotesc că e mai bine să nu vorbim încă Annei. Cu o fire ca a ta, dacă vei vedea pe Natalia, pe cînd încă nu ești destul de legat de Anna ca să simți trebuință de-a o ocroti, dar destul de legat ca să-ți pară rău de libertatea pierdută, — mai lesne te poți întoarce către Natalia. Dacă ai fi deja bărbatul Annei, nu m-aș teme de nimic.

— De ce ? întrebă Comăneșteanu, simțind că sunt unele lucruri ce scapă observării lui de om neînsurat.

— Fiindcă din momentul ce ți-ai împărțit numele și viața cu o femeie, chiar dacă am presupune că n-o iubești, ea exercită oarecum o parte din egoismul comun și dobîndește dreptul de a nu suferi prin tine, dacă nu pentru altceva, să nu te faci să suferi la rîndul tău printr-însa. Iar dacă o și iubești, femeia ta ți se pare un lucru sfînt... ²⁷.

— Atunci ce e de făcut ? Nu s-ar putea să grăbim lucrurile ?

Milescu se uită la dînsul liniștit.

— Crezi ?

Comăneșteanu își aduse aminte de război.

— Ai dreptate, zise.

Convorbirea părea astfel că a ajuns la marginea ei firească. Se despărțiră oarecum nemulțumiți unul de altul. Comăneșteanu, cu părerea de rău ce urmează totdeauna

una după o destăinuire personală, Milescu, cu teama de a fi fost naiv și ridicul cu explicările lui sufletești.

Trecură încă două zile liniștite. Anna se interesa de război mai mult ca oricînd, urmărind mișcarea trupelor.

Cu o hartă întinsă pe masă, cerea explicarea tuturor știrilor. Plecată pe biurou, părul ei atingea fruntea lui Comăneșteanu. El se lăsa mai mult ca oricînd plăcerii primejdioase de a respira parfumul de tinerețe ce înconjura toată ființa ei. De cînd vorbise cu Milescu, un vâl de nesiguranță i se lăsase pe gînduri : nici într-un fel nu era bine, sau era bine în toate felurile, cu condiția numai de a trăi lîngă Anna. De ce se destăinuise ? Ce nevoie sufletească îl îndemnase să mărească, în explicarea lui cu Milescu, temerea de a iubi din nou pe Natalia, cînd simțea limpede că nu o mai iubește ? Au oare Elencuța avea dreptate cînd zicea că bărbații sunt atît de neînțeleși în unele feluri de a suferi ?

De îndată ce Anna nu mai era lîngă el, nehotărîrea îl muncea într-atît, încît începuse să dorească tocmai lucrul de care pînă aci se temea : venirea Nataliei.

Și nici cel puțin războiul nu se mișca !... Un ordin de a trece Dunărea sau de a înainta în Oltenia ar fi fost un mijloc disperat de a ieși din nesiguranță, dar ar fi fost un mijloc.

Dorințele i se împliniră mai curînd decît ar fi crezut.

Într-o seară, pe cînd veneau de la cîmp cu Milescu și maiorul, găsiră pe Sașa și Natalia, sosite de cu ziua.

Milescu, văzînd de la poartă toată casa luminată, zise lui Comăneșteanu, atingîndu-l pe umăr :

— Mihai, avem mosafiri.

— Îmi inchipuiesc.

Intr-o lovitură puternică, inima păru a i se opri. Apoi, rar, își urmă bătăile mai departe.

Niciodată nu simțise el, ceea ce simțea în clipa aceea, cu atîta luciditate : o invederată desfacere a unei părți din ființa lui sufletească, ce sta de sine, liniștită și hotărîtă, față de o altă parte, ce palpita cu bătăile inimei.

Cînd intrară în salon, găsiră pe cele patru femei, ostentive de a se privi și a căuta subiecte de vorbă. Venirea bărbaților păru că le redă libertatea de spirit. Elencuța prezentă pe Milescu și pe maior ; Comăneșteanu sărută mina Nataliei foarte natural ; Annicuța se așeză lângă Sașa — și astfel grupurile se formară.

Milescu, cu minunata însușire a firii lui de miop, intră în sufletul Nataliei. În gîndurile lui parcă s-ar fi ascuns ideea de a încerca să-i placă : de ce ?

Ea răspundea cu bunăvoință, rîdea, glumea, ca și cum nimic nu s-ar fi petrecut. Însă ochii cercetători ai miopului vedeau toate micile nimicuri ce plutesc pe deasupra voinții. Anna vorbea cu Sașa, fără a-și întoarce privirile ; dar era palidă. Natalia avea în obraz două pete roșii. Nu se uita cu interes la nimeni, decît poate la maior. Milescu avu ideea ciudată de a-l chema lângă dîșii ; și acesta părea a fi din speța celor ce plac femeilor. „Mii de bombe !“ zise el în gînd, jumătate ironic și jumătate melancolic. Privirile lui se opriră în treacă asupra nevesti-sei : liniștită, Elencuța vorbea cu Comăneșteanu, împede la chip, cu o palidă notă de suavitate în întreaga ei ființă. Milescu zîmbi, mulțumit în morala atît de hotărîtoare a egoismului bărbătesc.

Fură poftiți la masă.

În același timp intra în curte un locotenent de călărași, urmat de un soldat.

— Domnu maior Șonțu ! strigă el, descălicind în grabă.

Toată lumea se opri în sală. Maiorul îi ieși înainte. Locotenentul, dînd de lumină și de lume, își îndreptă creasta, își trase tunică de la spate și, făcînd doi pași, se opri :

— Ordine urgente, domnule maior, zise el, întinzîndu-i un plic.

Apoi, apropiîndu-se mai mult, adaogă :

— Aș avea și ceva verbal...

Maiorul ceru voie să intre în biuroul lui Milescu.

Ceilalți se duseră la masă.

După cîteva minute veni și maiorul zîmbind :

— Îmi pare rău că trebuie să vă părăsesc.

— Înainte de a mînca ? Nu se poate ! zise Milescu. Mă rog, să poftim și pe locotenent. Îmi dați voie, d-le maior ?

— Locotenentul a plecat... Mîine plecăm și noi...

— Bra-vo ! strigă Milescu, trîntind furculița. Da' ia sedeti, d-le maior, că prînzim repede și mergem împreună.

— Negreșit. Comăneșteanu trebuie să meargă cu mine. Pentru dumneata e ordin să pleci imediat la companie.

— Plec numaidecît. Să ne dea repede la masă. Ședeți, d-le maior.

— Pot să trimit pe cineva la cîmp ? întrebă maiorul.

— Te rog, dragă, zise Milescu Elencuței, să ne dea

repede să mîncăm și spune lui Paraipan să vină încoace.

Paraipan se înființă. Maiorul scrisese două rînduri și i le dăde să le ducă la cîmp.

— De-acuma începe ! zise el.

— Ce este ? întrebă toți cu nerăbdare.

— Multe și înveselitoare știri. Mai întîi proclamarea independenței României...

Milescu sări de pe scaun, roșu :

— Bra-vo ! Ura ! Ura !...

Maiorul scoase un plic din buzunar :

— Generalul rus Skobeleff a sosit la Giurgiu și a luat în primire pozițiunea noastră. Noi trebuie să ne îndreptăm spre Valahia-Mică. Mări-sa domnitorul va veni în curînd în mijlocul nostru să ia comanda trupelor. S-au înființat două decorații : *Virtutea Militară* și *Steaua României*... Colonelul Anghelescu îmi trimite următorul ordin de zi...

Glasul maiorului se încălzise încetul cu încetul și acum vibra ca în comandă la citirea rîndurilor următoare :

„Drapelul sub care luptați este în mijlocul vostru însăși imaginea Patriei. Urmați-l dar vitejește, și cînd odată laurii păcii vor reînverzi pe munții și cîmpurile României, Patria, cu recunoștință, va înscrie numele bravilor ei apărători pe frontispiciul edificiului independenței române.“

Toți păreau ridicați într-o atmosferă aprinsă. Numai Anna rămînea rece. Încăpățînată împotriva războiului, lupta cu propriul său entuziasm, ca să nu aibă aerul că dă dreptate lui Milescu.

— *Frontispiciul edificiului independenței române !...* zise ea, înălțînd din umeri.

Milescu, gata să-i sară în cap, striga :

— Da, da : *frontispiciul edificiului independenței !...* Pe acela se va înscrie numele celor ce cred în viitorul țării aceștia !... Da' cum vrei să vorbească un act solemn ca acesta ?... Dați-mi voie, domnule maior...

Și luă bucata de hîrtie din mîna maiorului, își ridică ochelarii și ceti din nou ordinul de zi. Glasul lui tremura, cuvintele prindeau înțelesuri profetice. Cînd rosti „drapelul sub care luptați este în mijlocul vostru însăși imaginea Patriei“, i se înecară ochii de lacrimi. Se opri un moment...

Sașa plîngea. Elencuța răsucea colțul șervetului, tremurînd.

Milescu urmă mai departe, cetind pînă la sfîrșit cu aceeași înflăcărare : „cu noi dar va fi Dumnezeu, cu noi victoria !“

— Mii de...

Era s-o dea prin *tunete*. Annicuța bufni de rîs. Elencuța se învioră.

— Și, altă știre, mai interesantă, urmă maiorul, este că marele-duce Nicolae a cerut domnitorului nostru să intre în București cu primele trupe și cu drapelul comandamentului, iar vodă i-a răspuns să poftească orcînd, că va fi bine primit, dar fără trupe.

— Serios ?

— Foarte serios.

— Bravo ! de o mie de ori bravo !... Asta însemnează

a avea demnitate ! strigă Milescu. S-au dus vremurile cînd Zaltukin bătea din picior în pragul palatului !...

O privire aruncată, în fuga impresiilor, către Natalia, o surprinse cu ochii țintiți asupra lui Comăneșteanu. În repeziciunea gîndurilor, Milescu avu o pornire respingătoare împotriva femeii, care, în mijlocul celor mai sfinte emoțiuni, nu trăia decît pentru patima ei. Atît Comăneșteanu cît și Annicuța erau prinși de vîrtejul războiului.

După prînz, trecură în salon să ia cafeaua. Bărbații trebuiau să plece numaidecît.

Pe cînd Comăneșteanu vorbea cu Sașa, Natalia îi făcu semn să vie lîngă dînsa. El se sculă binișor, cu ceașca în mînă și veni lîngă ea.

— Plecați imediat ?

— Da.

— Va să zică nu te mai văd.

— Ba eu sper că da, mîine.

— Noi plecăm în zori de ziuă... Așa este că aveam dreptate să te întreb de te însori ?...

— Te rog... Nu ne putem explica aici... Și nici n-avem ce explica, zise el, sculîndu-se.

Ea îl apucă de mînă și-l opri :

— Să nu te însori, fiindcă ai să fii nefericit.

El se uită la dînsa, semet, și se duse să puie ceașca pe masă, hotărît să se întoarcă și să-i spuie că e liber și că va face ce va voi cu libertatea sa. Pînă însă să se întoarcă, Natalia alunecase ca o mlădiță între Elencuța și maior.

Comăneșteanu rămase un moment pe gînduri.

Annicuța îi luase locul lîngă Sașa.

Văzîndu-le pe amîndouă, un flux generos de sînge i se urcă în creier și se apropie de ele, așezîndu-se de partea cealaltă a soră-si.

— Maman, știi că domnișoara Anna mi-a spus că îi plăci foarte mult...

Sașa zîmbea de mulțumire, uitîndu-se la fată. Ea îi luă mîna binișor și i-o netezi ; după aceea luă mîna lui frate-său și o apropie de a fetii.

O nesfîrșită mulțumire sufletească coprinse pe Comăneșteanu : i se părea că prin această tăcută binecuvîntare a soră-si se înlătura primejdia unui blestem.

Pînă într-atît sunt oamenii nesiguri de fericire !

XI

Băteau ceasurile 12. În liniștea unei nopți de țară, dormeau vietățile din plin. Prin ferestrele fără obloane, străbătea lumina slabă a lunei.

Natalia, ostenită, se dusesese să se culce devreme. Muncită de gânduri, nemulțumită de vorbele ce zisese lui Mihai, spera să adoarmă și să găsească astfel în somn odihna binefăcătoare sufletului. Și, în adevăr, adormise. Dar, ca și cum spiritul ar fi vrut s-o înșele, peste puțin timp se deșteptă : adormise cu o idee fixă și se deștepta cu aceeași idee.

Ca să ajungă în odaia ei, trebuise să treacă prin odaia Annicuței. O privire aruncată în treacăt asupra patului fetei, a lucrurilor de găteală și de îmbrăcăminte, aprinsese într-însa dorința neînfriată de a vedea pe Annicuța de aproape.

De cînd se încredințase că Mihai o iubea, sentimentele ei despre fată deveniseră foarte ciudate. La început o ura din toată inima, o vorbea de rău pe cît o iertau creșterea

și împrejurările, sperînd că poate războiul și întîmplările să depărteze pe unul de altul.-Cînd însă află de la Sașa că Mihai era instalat la Stănești și că Milescu se ducea la țară cu nevastă-sa și cumnată-sa, neliniștea ei se prefăcu în chin. Iar cînd Sașa îi spuse că frate-său era hotărît să ia pe Annicuța, dînsa rămase ca de piatră.

Între cele două femei, între Sașa și Natalia, se schimbaseră două priviri : una serioasă, a surorii care vede și trăiește cîstit ; alta rătăcită, a femeii iubitoare. Dar, din această singură privire, Natalia înțelese, mai mult decît din toate explicările, cît de nedreaptă era orbirea ei, și din acel minut păru a se supune soartei.

Astfel, o ultimă transformare a sentimentelor ei, aceea cu care veni la Stănești, era cea de acum, cînd veghea : o nehotărîtă amesteceătură de ură și de curiozitate ; o dorință de a se apropia de fată, de a o cunoaște și a o povățui ; o antipatie fizică pentru Comăneșteanu, din care ieși, ca dintr-un fruct înveninat, amărăciunea vorbelor ce i le zisese.

Acum sta rezemată pe un cot, ascultînd. Liniștea nopții era desăvîrșită. O slabă rază de lună pătrundea în odaie, pe deasupra capului ei, albind peretele. Ea ridică o mîină : umbra degetelor se întinse în pata de lumină. Se auzi, departe, un chiot. Alături Anna dormea.

Natalia se sculă să asculte mai bine. Respirarea fetei, lungă și regulată, se auzea limpede.

Binișor, Natalia se coborî din pat. Aprinse lumînarea, o ridică încet de pe masă și rămase cu ea în mîină, nehotărîtă. Tremura toată. Avu, un moment, noțiunea lucidă a nebuniei sale, dar se simțea mînată înainte, ca de o pu-

tere străină. Deschise ușa cu băgare de seamă și se opri.

Anna dormea somnul temeinic al tinereții.

Atunci ea înaintă spre pat. Se gândi să lase lumînarea jos, dar gândul nu fu urmat de acțiune, ca și cum clapele voinței n-ar mai fi prins notele. Auzi, o clipă, mecanismul ceasornicului de pe măsuță, și apoi nu-l mai auzi. Întinse mîna și ridică, tremurînd, colțul învelitoarei de pe pieptul fetei. Observă în fugă, arcu sprincenii și mărimea curioasă a pleoapelor. Mai ridică încă puțin...

Bustul Annei apărură întreg.

Cum iese citeodată din mintea unui gânditor fericit o poezie desăvîrșită, așa parcă ieșise, din puterea creatoare a naturii, umerii și chipul acela — marmură cu suflet, fildeş cioplit, prin ale cărui rămurele albe de vine curgea fluidul misterios al vieții tinere. În suverana nepăsare a somnului, liniile erau de o frumusețe, de sine stătătoare, trăgîndu-și valoarea din îmbinarea armonică a curbelor. Pe umerii legați astfel din legi eterne și deci impersonale se ridica gîtul, cu grații de muză, și capul, cu imaginea personalității.

Natalia era uimită. În loc de gelozie și ură, ea se simți rătăcită ca într-un vis neclarificat. Făcu o mișcare falsă și o picătură de ceară căzu pe brațul fetei. Ea sări în sus, pe cînd Natalia, scăpînd sfeșnicul din mîna, cădea jos.

Anna aprinse în grabă lumînarea. Cea dintîi a ei pornire fu de a se repezi la ușe și a striga. Însă, dîndu-se jos din pat, pozițiunea verticală păru că-i așează lumea în realitatea ei. O privire aruncată asupra Nataliei o făcu să se oprescă.

Natalia își reveni numaidecît în simțiri. Se sculă pe un genunchi și se uită lung la Anna. Rușinată, umilită, ea nu mai avu altă putere decît să plîngă. Căzută grămadă într-un colț, își ascunse ochii în mîni.

Anna nu știa ce să facă. Pe brațul Nataliei se vedea o diră de sînge. Se lovisese căzînd.

Atunci, parcă din straturile cele mai calde ale sufletului, se urcă la suprafață, în Anna, un sentiment de milă, de compătimire omenească, fără țel și fără precugetare. Se lăsă în genunchi lîngă dînsa, o mîngîie pe umeri și o rugă să se scoale. Natalia tremura. Anna se ridică, luă un șal și o acoperi : apoi muie colțul unei batiste în apă și șterse urma de sînge de pe braț. La atingerea rece a batistei, Natalia păru că-și dă seama de cele întîmplate. Se uită lung la propriul ei braț și apoi la Anna. Făcu o sforțare și se sculă.

— Te rog... Ajută-mi să merg pînă la mine.

Anna își aruncă repede o haină pe umeri, duse pe Natalia în camera ei, o ajută să se culce și rămase pe un scaun lîngă pat.-

Cu ochii închiși, cu obrazul în flăcări, Natalia tăcea. Ea ținea mina fetei într-a ei. Annicuța o privea :

— Dorești ceva?... Vrei să dormi?... întrebă ea cu glas dulce.

Natalia deschise ochii. Ochii ardeau de friguri, negri, cu un cerc vinăt împrejurul orbitelor. Păru că vrea să zică ceva. Annicuța aștepta :

— Ce dorești?... întrebă ea din nou.

— Apă.

Annicuța îi dăte paharul. Natalia bău cîteva picături. Fata băgă de seamă eleganța degetelor pe cristal. Îi luă paharul din mînă.

— Te rog... zise Natalia. Aș vrea să-ți spun ceva...

— Cum nu... Numai să stai, acoperită.

Natalia zîmbi.

— Poți să fii generoasă pînă la sfîrșit ? întrebă ea.

— Generoasă n-am pentru ce fi. Dar poți avea încredere în mine.

Natalia o privea fix. Își întoarse ochii de la fată și se uită înainte, fără scop.

— Fericirea !... Nebun cine o caută și mai nebun cine crede că a găsit-o.

— De ce ? întrebă fata, mișcată.

Natalia făcu un semn în aer cu mîna, imitînd o roată de fum. După aceea se întoarse din nou către Annicuța :

— Și cu toate astea, îți urez din toată inima să fii fericită... Am fost geloasă de dumneata... Cred că nu mai sunt... Ești atîta, atîta de frumoasă !... Nu pot lupta. Dacă mi-ai da voie să te iubesc, să trăiesc în umbra vieții dumitale...

Anna se uita la mîna Nataliei, fără să răspundă.

— Cer cam mult, nu-i așa ? zise Natalia.

Fata lăsă capul pe o parte.

— Parcă aș dori cîteodată să moară !... strigă Natalia cu glasul surd.

Anna își ridică privirile spre dînsa, zîmbind de milă. Natalia închisese ochii și lăsase brațul să cază de-a lungul corpului.

— Ce-ai câștiga ?... întrebă fata încet.

Natalia se ridică pe un cot și se uită la dînsa :

— Ești sigură că te iubește ?...

Anna plecă din nou capul pe o parte și iarăși nu răspunse. Natalia îi luă mîna și i-o sărută în tăcere. Fetei îi dăduseră lăcrămile...

— Ar trebui să te culci... E tirziu, zise Natalia. Să nu-ți mai aduci aminte de scena asta... Atîta cer de la generozitatea dumitale... Ce nebune suntem ! Fuge, fuge tot... O umbră. Întinzi mîna s-o apuci și apuci golul...

Se uita țintă înaintea ochilor. Annei i se păru că aiurează. O rugă binișor să se liniștească. Ea își lăsă capul pe pernă, — dar iar se ridică :

— Și cu toate astea, cum nu te poți dispărți de umbră, așa nu te poți dispărți de el...

Anna nu pricepea bine.

— De cine ? întrebă ea.

Natalia căzu din nou pe pernă. Fata o privea. Începuse să-i bată inima de emoțiune. Nu știa ce să facă : să cheme pe cineva sau să aștepte.

Linșteea era desăvîrșită. Nu se auzea decît tictacul unui ceasornic de pe masă. O muscă aiurită zbîrni prin flacără și căzu jos.

Natalia părea că adoarme.

Anna își plecase fruntea pe mîină, ca să nu mai vadă ochii aceia închiși, cu cercul ca de doliu împrejur. Se gîndi să stingă lumina și o stinse. Stete încă lîngă dînsa pînă ce i se păru că doarme și atunci, binișor, trecu în odaia ei.

A doua zi, dimineață, cînd se deșteptă, soarele era sus. Se uită în tavan, nedomirîță. Ce se întimplase ?...

Cea dintîi idee limpede ce-i trecu prin minte fu de a se duce la Natalia, să vadă cum îi mai este. Ușa era întredeschisă. Intră încetinel și se uită spre pat. Nimeni. Atunci se întoarse la ea, deschise ferestrele și rămase pe gînduri.

Ce lucruri ciudate !...

Se culcă din nou, fiindcă i se părea că e ostenită. Cu încetul își aduse aminte de toate cele petrecute.

Ce era de făcut ?

Un sentiment nedeslușit de silă, de părere de rău, de nestatornicie, îi coprinse sufletul și se simți parcă singură — ea, care nu se lăsa ușor a fi biruită de melancolie. Imaginea lui Mihai îi răsări ca dintr-un fund depărtat, ștearsă, depoetizată. Ce trist !... Era oare cu putință ?... Printr-un curios joc al memoriei, își aminti de ochii lui, cînd o ruga să-i dea portretul. Ce sinceri erau !... Dar aceiași ochi priviseră poate tot așa la Natalia.

Ah ! Natalia !...

Natalia era geloasă, iar ea nu.

La vorba *geloasă*, fata se ridică pe un cot. Oare ?... Oare nu era și ea geloasă ?... Îi veni să zîmbească. Ar fi fost mai bine să fie așa. Se gîndi iar la Mihai și îl revăzu ceva mai limpede. Iar îi veni să zîmbească. Ar fi voit să-i facă rău, să-l facă să sufere. Dar ce vorbă zisese Natalia : „*parcă aș dori cîteodată să moară !*“ Era ne bună.

Sub streșina casei, ce se vedea prin fereastra deschisă, o rîndunică aluneca în cuibul ei. Cerul limpede se pleca

spre orizont. Cumpăna de la puț se mișca. Anna se ridică din pat.

Cînd ieși ea, Milescu și Elencuța erau în pridvor, la cafea. Cum o văzu, Milescu începu :

— Ehe !... ne scularăm și noi cu voia lui Dumnezeu...

Ți-au plecat prietenii și prietenile, și dumneta dormi !

Annicuța înălță din umeri, dar vorba *prietenii* o miră.

Își pregăti cafeaua în tăcere și o bău. Milescu urma :

— Ei, cum te simți ?...

— Bine mă simt.

Ea răspundea scurt, iar Milescu nu avea spor la glume. Annicuța băgă de seamă. Elencuța sta de-o parte.

— Pleci ? întrebă fata.

— Chiar acum. Vino, că am de vorbit cu tine. O duse în biurou și o puse să șeadă în scaunul lui. Annicuța simțea inima bătîndu-i-se ; se aștepta să fie întrebată asupra celor petrecute noaptea, cu Natalia. Era hotărîtă să nu răspundă.

— Șezi, zise Milescu, și fii serioasă.

El făcu cîțiva pași prin odaie :

— Mă rog, este adevărat că dumneta te numești Anna Villară, de naționalitate română, de religie ortodoxă, și că eu, Nicolae Milescu, *aproprietar*, sunt tutorele dumitale ?

— Este, zise ea ; cu o rezervă : *ai* fost tutor...

— Nu-nterupe !...

— Nu intrerup — răspund.

— Prea bine. Este adevărat că ți-am adus pină acuma 6 pretendenți la una din miini și la amîndouă moșiele dumitale ?

— Este.

— Mai este adevărat că i-ai refuzat pe toți ?

— Este.

— Foarte bine. Dacă toate astea sunt adevărate, am cîntea să-ți spun că vin din nou cu împețit la dumneata, pentru a 7-a și ultima oară.

Annicuța începuse să simtă lucrurile și se înroșise.

— ...și ultima oară ? Dar... cine... mă cere ? zise ea cu greu.

Milescu veni în fața ei, cu minile încrucișate dînd din cap :

— Cine-mi ești dumneata !... Vrei să mă învîrtești mazurca, ha ? Parcă nu știi cine te cere...

Fata lupta să-și stăpînească emoțiunea :

— Ba, parcă aș bănuî. Numai, mă tem... că... n-o să fie pentru a 7-a și *ultima oară*.

— Ei, vacs !

— Ba nici un vacs.

— Vacs am zis !... Nu mă prosti.

Annicuța deveni serioasă.

— Nicule, de ce mă bănuiești ?... Eu nu mă mărit.

— Taci, frate !... Și de cînd asta ?

— De acum, de ieri... N-are nici o importanță să se știe de cînd.

Milescu pricepînd că fata nu glumește, se apropie de dînsa :

— Annicuțo, e vorba de Comăneșteanu...

— Am înțeles.

— Și nu-l vrei ?

Ea avu un moment de nehotărîre.

— Nu.

— Așa ?... zise el lung.

Milescu simți în fundul sufletului o revărsare de fericire intimă, o satisfacție dată secretei lui gelozii, precum și repulsiunii ce avea împotriva încurcăturilor sentimentale ale lui Mihai. Dar această pornire sufletească dură foarte puțin. Firea lui dreaptă se ridică deasupra micimei momentului.

Annicuța, la rîndul ei, rămăsese uimită de acel „nu” pe care-l rostise cu atîta ușurință, și mai cu seamă de tăcerea lui cumnatu-său : ea se aștepta să-l vadă în „bombe și vaviloane” pînă-n gît — și cînd colo, nimic.

Erau amîndoi ca doi copii supărați, așteptînd unul de la altul încă o rugămintă ca să cedeze, și totuși siguri de mai nainte că nu vor ceda. Amor-propriu rănit, dușman al înțelepciunii și al fericirii !

Spre onoarea naturei bărbătești, Milescu se ridică drept în sus. Miopul își adună risipiturile lumii lui lăuntrice, în care nici o pată nu mînjise individualitatea morală și zise :

— Eu nu am dreptul să vă judec. Am însă o datorie către mine : de a rămînea cinstit, și o alta către tine : de a-ți deschide ochii.

Luă un scaun și șezu. Annicuței îi venea să-l sărute.

— Comăneșteanu a plecat astăzi în zori cu regimentul... Aseară, înainte de a ne despărți, m-a însărcinat să-ți vorbesc. Era și soră-sa de față.

— Da ?

— Da. Te rog să te gîndești bine înainte de a zice „nu“. Îmi închipuiesc că trebuie să ai vreo cauză personală, pentru care te-ai schimbat. Altfel nu-mi pot explica intimitatea dinainte...

Anna se făcuse roșie ca focul.

— Ești destul de *grand garçon* ca să înțelegi că unele lucruri se pot face, iar altele nu, dacă nu sunt urmate de o situațiune limpede.

Anna sări de pe scaun, bățînd cu pumnul în masă, și zise, cu lacrimi în ochi :

— Da' ce-am făcut ?

Milescu simțea o bucurie ascunsă de a o chinui.

— Eu nu știu.

Aceeași reacțiune a sufletului cinstit îl opri de a urma astfel.

— Sunt încredințat că n-ai făcut nimic care să nu fie permis. Însă nu e mai puțin adevărat că felul tău de a te purta cu Mihai ar fi autorizat pe oricine să creadă că-ți place... Șezi.

Anna șezu.

— Nu-ți pot ascunde că eu însumi mă gîndeam cu plăcere la o mai strînsă legătură cu Comăneștenii. Sunt o familie de oameni de treabă. Români neaoși, în care nici o stricăciune de liftă străină n-a intrat, ceea ce e mult într-o lume ca a noastră.

Iar marota lui.

— Poate că Mihai, personal, să fi fost cam... cam ușurel, zise el, simțindu-se luat de același alunecuş al iro-

niei. Dar ia gîndește-te ce frumos e să prinzi un asemenea fluture în plasă și să-l ții lingă tine.

— Foarte-ți mulțumesc : nu fac colecții zoologice.

Era parcă mai mult răspuns la *românii neaoși*. Milescu îi întinse mîna peste masă, rîzînd.

— Bine, dragă, tu poți glumi...

— Eu nu glumesc. Tu glumești, și-mi pare rău.

El înțelese că fata avea dreptate.

— Nu, dragă. Am făcut o figură poetică nenorocită. Vream să-ți spun că sunt încredințat că Mihai te iubește și că tu ai fi fericită cu el. Un om ca dînsul, care a trăit viața din plin nu se hotărăște să se însoare decît atunci cînd maturitatea sentimentelor îl leagă pentru totdeauna de o femeie. Din asemenea oameni, cînd sunt bine alcătuiți de natură, se fac adevărații capi de familie, aceia cari cunosc viața în toate cotiturile ; cari nu sunt histerici ; bărbați și cetățeni, la căminul cărora nevasta este... un lucru sfînt...

Annicuța, mulțumită, zîmbea, Milescu, sufocat de atîtea fraze, izbucni :

— Mii de bombe ! Era să zic că nevasta este palladiu *...

Annicuța își mușcă buzele ca să nu rîză.

— Ei, va să zică îl iei...

Ea făcu semn din cap că nu.

— Bine, dragă, ia s-o întoarcem și pe foaia cealaltă. Ți-am adus pînă acuma 6 pețitori : unul era așa, altul altminteri ! ba ăsta n-are nimic, ba ăla e din părinți de rînd.

* Palladium — sens figurat : *garanția vieții*, de la numele zeiței Pallas, apărătoarea Troiei.

Iată unul care are tot... Ce-mi umbli cu fleacuri ? Sunt eu tutorul dumitale, or nu ?... Te dau lui Mihai, și s-a isprăvit.

Annæ se uita la el pe sub gene, lung și cu înțelesuri.
El se sculă :

— Altfel, lumea poate crede că am eu vreun interes...

Annicuța veni lângă el, îi luă miinile și își rezemă capul de pieptul lui puternic :

— Vrei să mă gonești ?...

El bufnea pe nări :

— Vreau să te gonesc... Vacs !

— Atunci de ce vrei să mă mărit cu orice preț ? Nu zic da, dar... nici nu. Să mai vedem.

— Asta-i frumos ! M-aș mărita, fiindcă-mi place ; dar nu-mi place, fiindcă nu mă mărit... Ce pocinog de judecată este asta ? Ai să-l viți din nou în păcate. Îmi pare rău de sufletul lui...

— Eu nu sunt doctor de suflete, zise Annicuța ieșind.

XII

Marele duce Nicolae, generalisimul armatelor rusești, hotărîse să meargă drept la Constantinopole. În planurile sale, care nu se mai potriveau cu ale celorlalți generali ruși din trecut, de la Suvaroff pînă la Diebici Zabalkanski și Paskievici, intra ideea ciudată de a trage din masivul armatei o coloană lungă și ușoară, care, ca un cui, să fie bătută în corpul turcesc, pînă la inimă.

Ce să se mai întîrzieze la Dunăre, cînd apărătorul ei turc, serdar-ekremul Abdul Kerim, era om de înțeles ! Ce să se mai oprească la clasicul quadrilater Rusciuc-Silistra-Varna-Șumla, cînd mijloacele de comunicație moderne îi dau aripi să zboare către țintă !

E adevărat că, la Dunăre, Vidinul nu intra în socoteala de mai sus, și că la Vidin, comanda un om ca Osman-pașa ; mai e adevărat că, intrucît privește înlesnirea mijloacelor de comunicație, vagoanele rusești nu intrau pe șinele drumurilor noastre de fier. Dar în fața Vidinului stau românii ; în locul vagoanelor erau pahonții.

Generalul Gurko aştepta cu nerăbdare trecerea coloanei sale, care, compusă în cea mai mare parte de cavalerie (43 escadroane călărime, 10 batalioane de infanterie şi 38 de tunuri), bătea pământul pe malul stîng.

Ruşii trecuseră Dunărea, cu corpul al 14-lea de armată, între Galaţi şi Brăila, fără mare greutate. Cinci zile mai tîrziu, la 15 iunie, o a doua trecere forţată are loc, la vale de Zimnicea, spre Siştov, şi îndată încep pregătirile pentru aruncarea unui pod statornic, pe care să se strecoare grosul armatei de operaţiune în Bulgaria.

Pentru aceasta însă, plutele şi pontoanele trebuiau aduse pe Olt şi coborîte pe Dunăre pînă la Zimnicea.

Armata română se întindea acum pe tot lungul Dunării, din preajma Zimnicei pînă dincolo de Cetate, pe Olt şi Jiu. Marele cartier-general era la Poiana, pe malul drept al Dănăţeiului, avînd în spate divizia a 3-a. Cartierul general al aceştii divizii era la Băileşti, unde, între altele, se afla şi regimentul al 8-lea de linie.

Aci prin urmare trăia Milescu.

Regimentul al 10-lea de dorobanţi era la Moţăţei, mai la deal de Băileşti.

Aci trăia Comăneşteanu.

Pentru a înlesni coborîrea lemnăriei ruseşti din gura Oltului pînă la Zimnicea, trei zile tună artileria română, trei zile de-a rîndul se încrucişară deasupra bătrînului fluviu ucigătoarele ghiulele, deşteptînd ecoul altor timpuri. De la Islaz, de la Corabia, de la Bechet, de la Calafat, gemeau tunurile, huiiau văile; ardea Siştovul, ardea Ra-

hova, ardea Vidinul ; umblau monitoarele turcești, aiurite, căutînd adăpost sub zidurile cetăților. Părea o minie cerească, lăsată din văzduh pe malurile singuratece.

În vremea asta rușii își înjghebau podul.

Dar, cu trecerea lor pe malul drept, flancul stîng al armatei române rămînea descoperit.

Trimis din Marele cartier-general român, Milescu ducea un ordin generalului de brigadă Manu George, comandantul diviziunii a 4-a, și o comunicație generalului rus Dragomiroff. El spera să se poată rezezi de la Zîmnicea la Stănești, unde Elencuța și Anna stau singure, așteptînd să meargă la Băilești.

Căldura începuse de-a binelea. Milescu, mort de foame, căuta un birt. Își făcuse datoria către alții, se cuvenea să și-o facă și către sine. Fu îndrumat către o baracă de scînduri, ridicată în pripă de unul din miile de indivizi ce se țineau după armate, corcitură fără patrie și fără meserie cunoscută : evrei, români, armeni, ruși : birtași, cămătari, ciocli.

Pe un arc de scînduri deasupra porții, sta scris cuvîntul *Restaurant*, în rusește și românește. Înăuntru cînta o muzică militară.

Cum intră, Milescu fu surprins de banchetul ce se ținea. O masă de vreo 30 de persoane era exclusiv ocupată de ofițeri ruși. Luxul rufăriei și al paharelor, îmbrăcămîntea militarilor, tonul de noblețe poruncitoare al generalului din capul mesei, finețea unora dintre ofițeri — toate dovedeau că lumea aceea ieșea din vulgaritatea obicinuită a trupelor de rînd.

Milescu se instalează la o masă alături. Proprietarul birtului, care de astă dată era un grecușor de pe la Brăila, se grăbi să-i spună că rușii de la masă erau ofițerii regimentului *Preobrajenski* din gardă.

De la generalul care pontifica în fruntea mesei, uscat și nervos, pînă la capelmaistrul german, cu barba blondă, care bătea văzduhul cu un bastonaș, și de la acesta pînă la ultimul soldat ce sufla într-un trombon imens — întreaga Rusie era reprezentată. Tipuri candid de finlandezi blonzi, alături de chipuri brune din miazăzi; ovalul caucazian, lingă pomeții mongoli; ochii lungi și codați din Mingrelia²⁸, lingă ochii de ciur ai cazacilor.

Șampania curgea gîrlă. La fiecare cinci minute, generalul închina în sănătatea cuiva. Toți ofițerii trebuiau să se scoale în picioare, deși la unii nu le venea tocmai la îndemină. Fanfara repeta aceleași note stridente ce însoțesc toasturile, însoțite de „ura” și mai stridente. Era, în fond, o beție de oameni cumsecade, dar beție. Ochii împăenjiți, mișcări rătăcite de mînă, risuri idioate, pahare sparte.

La un moment dat, generalul sări în sus, ridică paharul și zise cu voce puternică :

— *Au vaillant prince de Roumanie et à son armée !...*

Milescu se sculă în picioare.

— *Approchez, capitaine, approchez...*

El se apropie, se înclină, pe cînd un soldat ce servea îi da o cupă de șampanie. Generalul goli paharul dintr-o sorbitură; după aceea îl trînti la pămînt, spărgîndu-l. Apoi se așează la loc, fără a se mai uita la Milescu, scoțînd

din fundul gîtului un fel de scrișnitură de mulțumire : „Ahhh !“

Milescu nu se pricepea de trebuie să spargă și el paharul sau nu ; cum însă ceilalți ofițeri nu-l spărgeau, făcu și el tot asemeni ; se înclină din nou și veni la loc.

Grecul cu restaurantul se uita la el, dîndu-și niște aere de protector, parcă ar fi zis : „vezi ce onoare îți fac ?“

Cînd toți fură înlemniți de șampanie, se sculară.

Era un adevărat merit, pentru o ființă înzestrată numai cu două picioare, să stea pe ele drept, după ce înghițise minia aceea de spirturi. Generalul, proptit între cei doi colonei comandanți de batalioane, se ținea copăcel, înaintînd cu mișcări de paralytic. Ceilalți veneau după el cum da Dumnezeu.

Pe cînd însă toți plecau, un tînr blond, cu un chip delicat de fată mare, nu se mișca. Părea așa de pătruns de halul lui de beție, încît nici nu încerca să se clatine.

O șuierătură zăpăcită îi ieși din gîtlej, către chelner, pe cînd mină dreaptă se răsucea în vînt cu intenții de a chema. Însă nu-l vedea nimeni. Grecul și chelnerii se uitau la muzicanți, cum se pregăteau de plecare. Milescu, care privea la ofițer cu compătimire, făcu semn unui băiat să se ducă la el. Acesta se duse.

— Ce poftiți, mă rog ?

Rusul ridică din sprincene, își lăsă capul pe o parte și izbuti să zică :

— Pșit !

Chelnerul nu înțelegea :

— Cum, mă rog ?

— Vous... hé... pșit !

Omul se uita la el zîmbind. Rusul de asemenea se uita la om.

— Pșit !...

Chelnerul se duse să-și cheme stăpînul, deoarece așa fel de băutură nu cunoștea :

— Poftiți, mă rog, că nu știu ce *lichior* cere.

Grecul veni țănoș :

— *Ze vous prie, Excellence...*

Rusul își ridică cu greu ochii către el :

— Pșit !...

— *Tout de suite.*

Apoi se întoarse către chelner :

— Nu înțelegi că vrea mis-masu ?...

Dar rusul dete din cap la vorba *miș-maș* :

— He !... pșit !... du Bellini, reuși să zică.

— *Tout de suite.*

Grecul, supărat, se întoarse către chelner :

— Nu fii prostu, frațioare, si li aduți un *pipermint* ca pentru gutlez la dimnealui este totuna.

Chelnerul aduse pipermintul și-l turnă în păhăruț. Rusul dete din cap că nu. Atunci li aduseră alte băuturi. La fiecare, el tot da din cap. În sfîrșit, văzînd că nimeni nu-i înnemerește gustul, ridică teaca săbiei și curăță paharele de pe masă, aruncîndu-le cit colo. Într-o sfortare supremă, strigă către grec :

— *Bellini !*

Grecul, incurcat de tot, veni la Milescu.

— Ma rogu, domnu locotenent, nu prițep țe vrei blestematu asta... Ma țere mereu belligni, belligni...

Milescu urmărise toată scena :

— Oare n-o fi vrînd pelin ?...

Grecul rămase pe gînduri :

— Adu, frate, și pelin la dimnealui !...

Îi aduseră pelin, i-l turnară cu sfială în pahar, așteptînd toți să-l vadă aruncîndu-l. Însă nu-l aruncă. Bău un pahar cu mulțumire, pocnind din limbă ; apoi luă clon-dirul de pe masă, se opinti de vreo două ori și se sculă.

Un asemenea om nu mai putea sta în picioare !

Milescu îl văzu că se îndreaptă spre masa lui.

Fără a rosti un cuvînt, fără cel puțin a-l privi, rusul veni lingă el, căzu pe un scaun și întinse mîna să toarne pelin lui Milescu. Cum însă îl vărsa pe de lături, Milescu voi să-l ajute. Încăpăținat, rusul nu primi.

Era tînr de tot, blond, fin ca o femeie, cu niște sprin-cene de o frumusețe clasică. Nimic în el nu se potrivea cu halul în care se găsea acum. Miopul îl privea cu bună-tate. Nu știa cum să facă să-l ridice din exploatarea grecului și din degradarea morală în care căzuse. Mai stătu cu el cîteva minute și voi să se scoale. Rusul însă îl apucă de minecă.

— Hé... pșit !...

Milescu trebui să șadă la loc.

După fiecare pahar ce golea, rusul rostea aceleași cuvinte, cu accent muscălesc :

— *Dieu vous bénisse... **

Gluma începea să fie displăcută. Milescu băuse deja mai mult decît îi trebuia și simțea că locul se învîrtește cu el, avea încă toată luciditatea conștiinței, dar nu-și mai guverna destul mișcările.

* Corect : bénisse.

O idee curioasă îi trecu prin minte : că el primise şampanie de la ruşi şi nu le oferise nimic în schimb. Ceru o sticlă. Ofiţerul dete din cap că nu primeşte. Un zîmbet gentil străbătu, ca din alte vremuri, prin pîcla beţiei lui de acum. Milescu, în loc să înţeleagă că asta răspundea bunelor sale intenţii de a scoate pe rus din starea aceea, se încăpăţină şi porunci să le dea şampanie. Cu o parte a personalităţii sale morale pricepea cîtă lipsă de logică era în fapta lui, şi parcă se mira el singur de o asemenea întorsătură a lucrurilor ; şi cu toate astea nu putea face altfel.

Rusul o dete din nou prin şampanie, cu *dieu vous bénisse* după fiecare înghiţitură. Şi iar piperment, şi iar *bellini*, şi iar şampanie — pînă ce Milescu căzu sub masă.

.

Cînd deschise el ochii, începea să se-ntunece. Prin fereastra spartă veneau sunete de farfurii. El nu pricepea nimic. I se păru deocamdată că e la Bucureşti. Dar geamurile acelea soioase nu se potriveau cu ale lui. Îşi aduse aminte că e pornit la război : era la Băileşti. Ba nu, fiindcă plecase de la Băileşti.

Atunci unde era ?

Îşi aruncă ochii prin odaie : o mizerie nespusă. Lumina unui felinar cădea pe un perete coşcovit, de care atîrna o icoană de lemn. Deodată îi răsări în minte un *dieu vous bénisse*, iar de acolo, rusul, şampania şi tot restul.

Ce nebunie !

Pe unul din geamurile nesparte, nişte pete de praf se imbinau astfel încît alcătuiau un cap de trubadur, cu o pană mare la pălărie, cîntînd. Ce bine se vedea ! Îi veni

și lui să cinte. Își auzea notele din *Castelul* lui : „Un castel pe malul mării, preajma codrilor o ține“.

Dar Elencuța ?

A !... Elencuța îl aștepta.

Sări din pat și rămase cu coatele pe genunchi gîndindu-se.

Elencuța îl aștepta, da. Pe fiecare zi îi scria, adăogînd cîte o pagină la un mic jurnal, pe care i-l trimisese în două rînduri prin Paraipan, împreună cu tot felul de obiecte de îmbrăcăminte și de hrană. Nu era mare lucru în scrisorile ei : aceeași și iar aceeași afecțiune fără margini, ce-i umplea tot sufletul, spusă fără șiretenie, cu aceleași cuvinte ; dar asta era lucru mare.

Necăjit, Milescu se întinse din nou pe pat ; era cu neputință să se mai ducă la Stănești. Îi venea să-și dea cu pumnii în cap. O nespusă dragoste pentru Elencuța lui i se revărsă în suflet ; i se urcau lacrămile în ochi, fără să le poată stăpîni. Se întoarse spre perete și plîns copilărește...

Într-un tîrziu, iar se sculă. Vru s-aprindă lumina ; chibrituri, nicăieri !

— Măăă ! da' bou mai sunt !...

După accesul de sentimentalism, urma accesul de dezgust și de furie. Chemă de vreo două ori : „chelner, chelner“. Nu-i răspunse nimeni. Voi să caute ușa, dar trebuia mai întîi să-și găsească ochelarii. Exasperat, se duse la fereastră și mai sparse un geam, strigînd „chelner“.

În sfîrșit, dete Dumnezeu și-l auziră.

Cînd se văzu unde era, i se păru că visează : o magazie de grîu, împărțită în odăi prin niște scînduri de lepșe, ce

n-ajungeau pînă sus ; cu niște ferestre mizerabile, alipite în zid ca într-o casă de hirtie. Înăuntru două paturi groaznice. La vederea paturilor, își aminti de rus. Ce se făcuse ?...

O adiere de aducere aminte și nimic mai mult. Voi să se uite la ceasornic. Lîngă patul lui era un scaun de lemn fără răzămătoare ; pe scaun o carte de vizită : „*Nicolas Bulgakov-Galitzine*“. Milescu rămase cu cartea de vizită în mină : Galitzine ! Nu știa pentru ce, dar parcă s-ar fi așteptat să-l cheme așa, pe tinărul acela cu chip de femeie. Iar numele lui de botez era Nicolae, ca și numele lui Milescu...

Cine știe ?...

XIII

Într-o căruță de rechiziție, prinsă ca de pe gîrlă, Milesco se întorcea de la cartierul-general, de la Poiana la Băilești. Calul lui căzuse și rămăsese pe drum.

Pe cînd intra în curte, da într-amurg. Ferestrele erau luminate ca de sărbătoare.

Casa lui Milesco din Băilești, închiriată de Paraipan, era printre cele mai chipeșe : patru odăi, geamuri la ferestre, scînduri pe jos, tinichea pe acoperiș — nici nu se putea ceva mai fain.

Poziția lui Milesco, ca a tuturilor voluntarilor și rezerviștilor cu dare de mină, era printre camarazii săi dintre cele mai curioase. Unii îl luau în serios, alții rîdeau de stîngăciile lui militarești, alții îl luau peste picior de-a binele, ieșind de la el cu tabachera plină de tutun sau cerîndu-i împrumut tot felul de lucruri, fără să se mai gîndească a i le da înapoi ; dar la toți le era simpatic, cu ușoara nuanță de ironie ce se ascundea în soldatul de meserie pentru soldatul de ocazie. Ziceau „haidem la Mi-

lescu“, parcă ar fi zis „haidem la club“, sau „haidem la cafenea“.

Cînd intră Milescu în casă, cele două odăi mai mă-rișoare erau ocupate de jucători de cărți. Niște planșe de-ale statului major, tăiate în două și rezemate pe căpri-ori, serveau de mese de joc.

Intr-una din odăi se juca *prefa* în trei : doi colonei și un maior stau tăcuți, pînă ce se sfîrșeau cărțile din mină, iar la urmă izbucneau în rîs sau injurături, după cum intrau platcă sau nu. Alți cîțiva vorbeau, toloniți pe un pat de cîmp, or călări pe scaune, or rezemați de ferestre — cu tunicile discheiate, cu batistele pe după git, blestemînd căldura, cerînd lui „deșcă“ vin cu borviz.

În cealaltă odaie era o masă de *poker*, joc nou, pe care nu-l cunoșteau toți. Un maior de linie, un căpitan de in-tendență, un doctor militar și al patrulea, un civil, român din Basarabia venit după provianturi, stau cu cîte cinci cărți în mină, desfăcîndu-le numai pe la colțuri, cu mar-taină. Împrejurul lor, grămădiți ciotcă, priveau alții.

— Zugrăvescule, ești *bleandă*.

Zugrăvescu era doctorul, un pipernicit de om numai cît un baston, cu o bărbuță rară, cu un glas pițigăiat, care mai vorbea și bilbiit :

— Ble-bleandă ai fi dumneta. Eu sunt *ble-blend*.

— Fii ce-i fi, numai pune *miza*, zise căpitanul de in-tendență.

— Am pu-u-u-us doi franci.

Pe vorba *pus* fluieră bietul doctor un minut întreg, fără s-o scoată la capăt.

— Ci dă-i drumul o dată, nene, și nu ne mai înnebuni. Dumneata mergi, domnule maior ?

— Da.

Doctorul se făcuse roșu. Îi venea să răspundă cu o vorbă mai înțepătoare, dar se temea să nu se încurce din nou. Cu toate astea tot bilbii ceva :

— Da' gro-o-o-zav mai ești dumneta, domnule mizilic.

Ceilalți zîmbiră, iar căpitanul de intendentă dete din cap.

— Cine deschide ?

— Deschid eu cu o carboanță, zise maiorul, aruncînd un ban rusesc de argint.

— *Se pote* să-mi dați și mie două ruble ? întrebă civilul cu graiul lui din Basarabia.

Cei trei se uitară la el pe furîș.

— Ne tragi *ca-a-a*, încercă să zică doctorul.

— *Cacealma !* strigă intendentul. Să nu te-ncurci pe vorba asta, Zugrăvescule, că șade rău.

— Ia, o să ți le dăm, că n-avem ce face. Cartea trebuie plătită. Ce aveți ?

— Eu n-am decît un *full*.

Doctorul sări în sus de minie :

— Auzi c-un *be-berlan* de ași să pierd eu, domnule !...

— Lasă-l dracului de *beberlan* și zi-i *brelan*; nene doctore, îl consolă maiorul.

Doctorul, furios, se întoarse să vadă cine-i sta în spinare. Dete cu ochii de un tînăr sublocotenent :

— Nu se poate, ju-u-u-nele meu amic, să mă slăbești cu dra-dragostea ?...

Sublocotenentul se dăte la o parte. O dată cu el se deteră la o parte mai toți privitorii, de teamă să nu primească aceleași observații ca sublocotenentul. Maiorul, care ciștiga, se întoarce către căpitanul de la spatele lui, un chip șters, blajin, simpatic :

— Mărăcinene, nu te depărta, că de cînd ai venit tu, îmi merge bine.

Căpitanul se apropie din nou, zîmbind.

— Ia mai vi-i-i-no și lingă mine, ne-ne Mărăcinene, să mă scapi de hu-hu-hu...

— Hursuzlic ! strigă intendentul.

Pe cînd ei se foiau între dinșii, se auzi deodată un ropot de cai venind din depărtare. Zgomotul se apropia din ce în ce, pînă ce trecu pe lingă casa lor, ca o vijelie.

Toți se sculară în picioare. Coloneii din camera de alături veniră în camera de la drum...

— Ce este, frate ? ce s-a-ntîmplat ?

— Nebunul de Frîncu !...

— Da' ce s-a-ntîmplat ?

— Nu s-a-ntîmplat nimic, d-le colonel ; da', ia așa, ca să nu fie drumul fără călători.

— Ce trupe erau ?

— Escadronul din regimentul al 5-lea de călărași.

— Parcă de-abia a venit alaltăieri de la Rast...

— Da. Cu toate astea, uite așa îi freacă în toate nopțile.

Colonelul înălță din umeri și se duse la loc. Însă jocul nu mai urmă liniștit ca mai nainte. Fiecare comandant era preocupat de ideea de a face și el tot așa, deoarece ordinele erau de a ține trupele într-o alarmă continuă, pentru a le deprinde cu viața primejdiilor viitoare.

De la trecerea Dunării cu atita înlesnire, generalul Nepokoiciski, şeful marelui stat-major rusesc, nu mai visa decât Constantinopoli.

Armata română, rămasă pe malul stîng, nu mai era băgată în seamă ; ea îşi împlinise rolul, cu bombardările cetăţilor turceşti, cînd cu formarea podului de la Zimnicea şi cu distrugerea cîmpului de la Rahova. Ruşii se socoteau destul de puternici, ca să meargă înainte singuri ; de aceea, cînd guvernul român, preocupat de soarta ţarei şi a oştirei, întrebasese pe guvernul rus despre gîndurile sale viitoare, primise de la prinţul Gorciacoff, prin d-l Nelidoff, răspunsul semeţ că armata împărătească se simte în stare de a birui ea singură pe duşman ; că, dacă oastea română vrea să treacă şi ea Dunărea, s-o facă pe propria sa răspundere şi cu condiţiune de a se supune comamentului rus, pierzîndu-şi astfel unitatea de comandă şi fiinţa sa morală aparte.

Faţă de un asemenea răspuns, ţara şi domnitorul trecură printr-un moment de mare grije : ce drum să apuce ?

— Ce-ai mai aflat, Milescul ?

— Ce să mai aflu, domnule colonel... Au auzit că vodă vine în curînd la Marele cartier-general.

— Va să zică trecem Dunărea pe socoteala noastră.

— Da' de ce să n-o trecem ? răspunse Milescu, uitîndu-se în jos.

— Fiindcă n-ai cu ce. Unde-ţi sunt bărcile ? unde sunt pontoanele ? Îmi plac domnişorii ăştia de rezervişti : pentru dumnealor toate sunt uşoare, zise zîmbind unul din colonei.

Milescu, jenat, era să tacă. Dar parcă îl mușca de inimă trebuința de a spune verde adevărul :

— Se poate, domnule colonel. Războiul însă nu se face numai cu pontoane și bărci, ci și cu suflet și credință în viitor.

— Zău ! ? Auzi dumneta, frate !... Ce ușor îi vine amicului să facă patriotism pe spinarea altora, instalat ca un Bimbașa Sava²⁹... Da' du-te, domnule, de stai în noroi pînă la genunchi, să te ploaie de dimineța pînă seara, să măninci pastramă ca talpa cisme — și atunci să-mi faci pe grozavul. Auzi dumneata !...

Milescu plecase capul de tot. Negreșit, era vinovat că închiriasse o casă pe socoteala lui. El credea că poate tovarășii să-i ierte greșeala, prin faptul că o locuiau mai mult ei decît el. Dar se vede că așa sunt făcuți oamenii : să profite de bunurile altuia și totuși să-l invinuiască că le are.

Celălalt colonel, mai fin, căută să dea o altă întorsătură convorbirii :

— Uite, dragă Milescule, unde stă greutatea : toată herestreaua din țară a fost trasă de ruși la Brăila și la Zimnicea. Pontonierii noștri nu sunt pregătiți pentru o lucrare așa de întinsă și de costisitoare. Dacă trebuie să trecem Dunărea, s-o trecem, — numai să ne găsim întii lemnăria.

— Pădurile sunt pline de lemne.

— La munte.

— La munte și la șes.

— Dar le păzesc pădurarii, zise primul colonel.

— Negreșit, răspunse Milescu. Să le ceară guvernul, și toată lumea le va da.

— Le dai dumneta !...

— Se înțelege că le dau. Dau pădure, dau moșie, vînd tot ce am, și pe mine mă vînd, numai să nu rămînem de rîs... Mii de bombe ! că doar n-am să trăiesc cît e lumea !

Milescu se întoarse către un căpitan, care se apropiase de el :

— Așa este ?

Căpitanul era tocmai șeful lui de companie, care totodată comanda și batalionul : Valter-Mărăcineanu. Ochii lui străluceau de viață. Dacă ar fi îndrăznit, l-ar fi luat de gît să-l sărute.

Fire răsfrîntă înăuntru, timidă, melancolică, căreia soarta îi lăsase partea grea a luptelor cu nevoia, Mărăcineanu părea că trage din îndoita sa origine germano-română o ușoară înclinare către idealism, unită cu o evidentă trebuință de acțiune, — două calități atît de greu de găsit împreună. Ieșit din părinți simpli, el era unul din acele rare fapte care fac onoare mulțimei anonime ce se numește *popor*, se înalță peste el și devin fala unui neam întreg. Nobil în cel mai întreg înțeles al cuvîntului, cu grije duioasă de bătrîna lui mamă, blind cu soldații căzniți, hotărît, serios, — n-avea nimic din avîntul cavaleresc al eroilor legendari, dar poate tocmai de aceea era mai simpatic, mai înțeles de timpurile noastre și mai aproape de noi.

O astfel de natură, strînsă de coarda voinței într-un arc modest, era firesc să se simtă atrasă către entuziasmul

eruptiv al unui om ca Milescu. Pătrunderea minții sale îl făcuse să înțeleagă toate calitățile sufletești ce se ascundeau sub zgomotul și nehotărîrea celui alt, și să-l iubească.

Milescu ieși să se schimbe de haine. În săliță îl ajunse de pe urmă Mărăcineanu :

— Milescole, Milescole !

— Ce este ?

Celălalt îl luă repede de mină și-l strînse cu putere :

— Ia ascultă...

— Ce-i, dragă Mărăcinene ?

— Bravo !...

— Pentru ce ?

— Bravo !...

Și urma a-l scutura de mină, fără să mai poată adăoga ceva.

Milescu intră vesel în odaia lui : uitase reaua impresie ce i-o lăsase vorbele colonelului cu privire la casă.

Cînd aprinse chibritul dete cu ochii de Comăneșteanu, care adormise întins pe patul lui. Milescu se uită la el un moment. Nu-l mai văzuse de la plecare.

Un sentiment curios de milă se deșteptă în sufletul lui, pentru voinicul ce dormea alături, tînăr, sănătos, născut pentru fericire și cu toate astea nefiind fericit. Parcă somnul lui Comăneșteanu mișca pe Milescu mai mult decît tot restul. Se apropie de el binișor, îl privi de aproape și rămase pe gînduri : omul adormit parcă nu mai semăna cu cel deștept. O cortină căzuse de undeva pe acțiunea vieții, și corpul acela devenise anonim.

Încă puțin și totul ar fi încetat. Ce imensă zădărnici !...

Făcînd încă un pas, se împiedecă de o cergă ce căzuse pe jos.

— Vacs ! zise el, în mijlocul filozofiei.

Comăneşteanu se deşteptă. Milescu veni lîngă el şi-l atinse cu mîna pe umăr :

— Ce mai faci, Mihai ? De cînd aici ?

— De astăzi. Tîrziu e ?

— Cam vreo zece.

— O să trebuiască să plec.

— Stai, că nici nu te-am văzut bine. Ce mai faci ?

— Ce să fac, dragă... Aceiaşi şi iar aceiaşi. Dar tu ?

— Eu, cum mă ştii : mă înec întotdeauna la mal.

Avusesem norocul să mă trimită de la cartierul-general cu nişte ordine la Zimnicea, sperînd să mă pot rezezi pînă la Stăneşti, şi cînd colo, nimic.

— De ce ? întrebă Comăneşteanu cu grabă.

— Ce să-ţi mai spui !... O prostie de care mi-e ruşine numai cît mă gîndesc... Nu mă sili să ţi-o istorisesc pe de lung. În două cuvinte : am băut şampanie cu un rus.

— Ce rus ?

Milescu înălţă din umeri :

— Da' parcă eu ştiu ?... Un Galitzine.

Comăneşteanu se uita la el aiurit, pînă ce-l umflă risul.

— Ciudată făptură omenească mai eşti, Nicule.

— De, dragă... Schimbă-mă tu dacă poţi, şi-mi faci un mare serviciu. Aşa gogomănie !... Şi biata nevastă mă aşteaptă.

Apoi se uită la Comăneşteanu lung şi dete din cap :

— Cu toate astea, pentru tine tot am ceva.

Și zicînd astfel, începu a răsfoi niște caiete de pe masă, ce stau încurcate cu numere din *Figaro*³⁰, cu *Școala soldatului*³¹, cu un roman de *Ouida*³² — pînă ce găsi o scrisoare-volum de-a Elencuței.

— Vino-ncoace. Cunoști slova asta...

Mihai se uită la scriitură.

— Nu o cunosc.

— Cum : nu ? Dar scrisoarea către Paraipan !...

— Acea era a domnișoarei Anna.

— Și asta tot a ei este... Citește.

În jurnalul Elencuței erau intercalate două rînduri : „O sărutare și de la mine, Nicule dragă. Ce mai *faceți* ?“

— Înțelegi ce vrea să zică acest „ce mai *faceți*“ la plural și subliniat...

Comăneșteanu se uita la el cu un aer întrebător.

— Cum !... Nu-înțelegi ?...

— Ba înțeleg... Adică îmi place să înțeleg ceea ce poate nu stă acolo...

— Ce anume ? întrebă Milescu.

Comăneșteanu se făcu roșu și nu voi să răspundă.

— Spune tu întii, zise el.

Milescu începu a rîde.

— Bravo, Mihai ; ești prins bine de nas. Am să scriu numaidecît Elencuței...

— Ba te rog să te astîmperi.

Milescu rîdea, pocnind din palme :

— Don Juan cu furca-n brîu !... Brava Annicuța !... Să te-nveți minte dumneta, să nu mai mănînci cîte o porție de inimă femeiască la fiecare masă... Acuma să-ți explic : acest „ce mai *faceți*“ ar însemna, dragă doamne,

ce mai fac eu, Milescu ; dar însemnează în fond ce mai faci tu, Comăneşteanu...

— Crezi ?

— Sigur. Trebuie să fii lulea ca tine, ca să nu pricepi.

Apoi începu să strige :

— Iliuță ! Iliuță !

Soldatul venea în fuga :

— Porunciți, don' locotenent.

— Ibitfoi cozoroc !... da' de ce nu vii mai repede ? Unde sunt pantofii ?

— Aici trebuie să fie, don' locotenent. Să-ntreb pe lelea Uța.

Lelea Uța era gazda. Soldatul părea a se înfrupta din toate bunurile pămîntești ale stăpînei de casă, iar în schimb el îi lăsa onoarea de a munci pentru el.

— Uite, *mon cher*, zise Milescu, cu o cizmă în mină, redevenit filczof : de sus și pînă jos același vâc : *c'est à vous degôûter des hommes... et des femmes*. Parcă viața n-ar avea alt scop mai înalt.

Comăneşteanu îl ascultă în tăcere. Era iar fără tact. Dar așa îl croise firea. Castitatea lui sufletească îl făcea nedrept.

Soldatul intră cu pantofii :

— Îi luase lelea Uța să-i bată.

— Arză-te focul de erou ! Mă, Iliuță al Uței, d-apoi gazda trebuie să îngrijească de pantofi ?...

— Ba nu, don' locotenent.

— Atunci ?

— Eu am *bușonat* calul lui don locotenent Comăneşteanu.

Milescu bufni de ris.

— Ce-ai făcut ?!

Soldatul, care auzise vorba de pe la alți vistavoi de cavalerie, se rușină :

— Am șters calul lui don' locotenent Comăneșteanu... că era asudat de curgea apa după el.

Comăneșteanu părea plictisit de explicația soldatului.

— Trebuie să fie ostenit... Am fost până aproape de Craiova, ca să-ți ies înainte, zise el lui Milescu. Credeam că vii cu trenul.

Milescu rămăsese în mijlocul odăii, ca un pui fript, cu pantalonii de călărie strinși de gleznă, cu minile în buzunar, numai în papuci.

— Va să zică, Mihai, nu-i glumă !... Ești prins bine.

Cumnatul, obicinuit cu șotiele și ironia Annicuței, nu se putea deprinde cu ideea că un alt om s-o iubească serios.

— Atunci ce-i de făcut ? zise tot el, gândindu-se. Să le scriu să vie...

— Ba nu. Adică de !... cum vrei, răspunse Comăneșteanu. Eu nu mi-aș aduce familia aici.

— Ai dreptate. Cu toate astea, Elencuța ține să vie... Mai cu seamă dacă trecem în Bulgaria.

Comăneșteanu începea să fie deja gelos, ca toți bărbații în viața cărora femeile joacă un rol. Milescu nu pricepea o astfel de tiranie. Zisese „ai dreptate“, fiindcă înțelegea și el că un lagăr nu e un salon. Dar altfel...

— Știi, Nicule, că mă hotărisem de vreo două ori să plec, zise Comăneșteanu deodată.

— Unde ?

— Mă hotărisem să fug... să ajung pină la Stănești... să văd pe Anna și să mă-ntorc.. Maiorul m-ar fi lăsat. însă pe răspunderea mea.

— Ce, ești copil?...

— Zău, așa.

— Ești copil de tot... Eu te credeam maistru, și văd că nu ești decît un cîrpaci...

După aceea se gîndi serios :

— Sau poate tocmai ăsta e secretul...

Comăneșteanu nu pricepea ce voia să zică. Milescu însă intra, cu puterea lui de intuiție, în explicarea unei cauze : secretul oamenilor cu noroc pe lingă femeii era tocmai sinceritatea cu care iubeau pe fiecare în parte și una după alta : un foc de paie, într-o finărie, ce trece din căpiță în căpiță.

Lui Milescu îi veni să rîză la imagina asta.

— De ce rîzi ? îl întrebă Comăneșteanu.

— De nimic... Cu toate astea, cît ești tu de profesor în ale dragostei, tot o să-ți dau o lecție : de ce vrei să te duci la Stănești, către Anna, și nu o lași să vie ea către tine ? Fata e singură. Elencuța e de aceeași părere cu mine : voim amîndoi să ți-o dăm. Prin urmare un asediu în regulă : are să capituleze.

— Crezi ?... Deși ceea ce spui tu cam miroase a teorie, totuși ai poate dreptate și în fapt, și aș vrea să te ascult, dacă aș putea. Dar nu știi cît doresc s-o văd !... Nu mai dorm, nu mai am liniște...

— *Câlma mi dio** ! zise Milescu, venind spre el și apucîndu-l de mîină.

* Ține-mă, Doamne ! (ital.).

Nu era chip de vorbit serios cu el :

— Bine, omule, tu n-ai iubit niciodată ?

— Ba da, am iubit pe Elencuța și am luat-o.

— Dar înainte ? dar pe urmă ?

Milescu înălță din ochi :

— Nimic !

Comăneșteanu se uită la el. Evident, un asemenea subiect de vorbă turbura pe Milescu : el fusese adesea luat în rîs de prietini și-și ascunsese totdeauna stîngăcia sub glume zgomotoase. Acum, cînd trebuia să vorbească liniștit, se simțea jenat.

Dar sinceritatea și curățenia lui sufletească părăură a înriuri pe Comăneșteanu mai mult decît toate teoriile...

— Adio, Nicule. Vino să te sărut, că cine știe cînd ne mai vedem.

— Pleci noaptea ?

— Trebuie să plec.

Se îmbrățișară amîndoi și se despărțiră.

Comăneșteanu se pierdu în linia fumurie a drumului.

XIV

Se ridicau zorii zilei de 21 iuliu. Pe seninul străveziu al cerului se resfirau raze de opal, pierzându-se departe, în slava albăstrie a văzduhului, ca niște spițe nesfirșite, și mîngiind cîmpiile Olteniei cu lumina voioasă a dimineții. Pe valea Dănățeului se mișca un furnicar de gloate ome-nești, linii lungi de călărime, pedestrime, tunuri, ambulanțe, provianturi, în mijlocul muzicelor militare, al sunetelor de corniști, al ordinelor și comendei. Străluceau în tonuri calde alămurile de la instrumente ; scăpăra lumini reci oțelul de la tunuri ; filfiau în vînt drapelele ; plutea peste tot un suflu de viață tinărară, purtînd înaintea vulturii de aur ai stîndardelor, coborîtori ai acvilelor din alte timpuri, semn al bărbăției.

Cu trei sute de ani în urmă, Basarabii Drăculești duseră pe aceleași locuri pilcurile de poterași, de sulitari, de roșiori, în urma flamurilor, întru apărarea pămîntului strămoșesc.

Iar cu 1770 ani înainte, luminatul și marele împărat dusesese mai la deal, pe *hastatul velit*, către pădurile Sarmisegetuzei, și acolo închegase, din sânge dac și roman, ființa unui nou popor.

Și se ducea poporul cel nou, se duceau regimentele cu voioasă hotărîre a sufletului desfăcut de alte gînduri, se duceau să se bată.

Că venise ordin de la domnitor să treacă Dunărea.

Se legăna ciocrilia în aerul limpede al dimineții, pe deasupra lanurilor de porumb. Umblau mocanii din regimentul al 10-lea de dorobanți pe un drum, iar soldații din al 8-lea de linie pe altul, liberi la minte și la inimă, ca omul pornit pe hotărîte să nu dea înapoi. Se sfîrșise nesiguranța de pînă aci. „Înainte“ era vorba cea de vraje, care-i făcea să umble cu capul sus ; înainte, spre Jiu, la Corabia !

Întreaga divizie a 3-a se întinsese în marș spre podul Jiului de la Gîndgiova. Cîntau soldații cu voie-bună, înviorați de priveliștea sănătoasă a porumbului. Ofițerii mergeau înaintea frontului sau în capul liniei, sprinteni la picior, cu ochii vii. Nedomirirea de pînă acum, gîndurile „de acasă“, făcuseră loc bucuriei de lucruri nouă. Cu cit mergeau cu atît se simțeau mai ușurați.

Comăneșteanu, în mijlocul batalionului, în fruntea companiei, se ducea oblu pe drumul prăfuit, gîndindu-se la atîtea și atîtea lucruri, ce răsăreau din aducere-aminte fără legătură aparentă între ele. Cînd la Sarba, cînd la Comănești, cînd în văzduh sau nicăleri, gîndurile țineau hangul drumului, a cărui priveliște, veselă sau tristă, deștepta în sufletul lui același fond de melancolie.

Cu toate astea, el însuși găsea mîngîlere în mers. Parcă facultatea de a trăi, atît de complicată îndeobște, se ușura prin ritmul îndelungat al marșului. Prins în mijlocul regimentului, el simțea că mașina încilcîtă a vieții lui nu mai era decît o roticică simplă a unei mașine mai mari. Annicuța zîmbea într-un unghi depărtat al conștiinței, ca un pastel, iar departe de tot, ca un portret șters, se ivea chipul Nataliei. O blajină nepăsare de sine și de restul lumii îi umplea golul sufletesc.

Iar pe drumul celălalt, Milescu, în fruntea companiei, umbla harnic, fără trudă sufletească. Statura lui puternică părea că se înălțase cu o șchioapă. Trăia o viață intensă, se bucura de bucuria soldaților, cînta cu ei marșul ostășului, plin de un sentiment nou de nețărmurită mulțumire de a fi. Ceruse unui sergent din flanc să-i dea mătasa de la un porumb, și la pipăitul ei moale avusese impresia că atinge obrazul fraged al unui copil... Îi venise să zîmbească, gîndindu-se la sine cît era de puternic și de sănătos. Își mișca brațele din plin, simțindu-le parcă voioase, făcute într-adins ca să zburătuiască țeste de dușmani. Imaginea unei lupte cu turcii fu atît de vie, încît, în umbletul lui, se dote cu umărul înainte, parcă să doboare pe cineva. Soldații cîntau, cu nota caracteristică a veseliei lor duioase. Ce erau în fond oamenii ăștia? Daci sau romani? Sau și una și alta? Sau poate altă corcitură latino-illyrică?... Nu se putea! El ținea la daci, parcă chiar mai mult decît la romani. Chipul leului de la Sarmisegetuza, care-și apăra pădurile împotriva năvălitorilor, îi era drag. O nespusă înduioșare pentru Decebal se revărsa în stihuri:

O, tu, ce din cetini auzi-le cîntul,
Stăpîne, stăpîne cu brațul de fer,
O, Decebal, scoală, răstoarnă-ți mormîntul,
Și umple tot golul din munți pîn' la cer ³³.

Tocmai atunci băgă de seamă că un soldat din compania dinainte nu călca de loc a erou, umblind bleg, trăgîndu-și picioarele după el ca niște butuce. Îi păru rău și strigă la el :

— Măi leat, mă !... Mă, tu, ăla din flancul stîng !...
Uite ce vacs e !...

Sergentul-major din compania lui sări la soldat :

— Mă budușcă, n-auzi ? !

Soldatul n-auzea. Atunci sergentul-major îi dete un ghiont în spate.

— N-auzi mă, blegule !... Ce umbli ca un nerod ?...

Soldatul era să dea în nas. Își întoarse capul spre sergent, ca unul ce, se vede, era deprins cu asemenea cînstre și încercă să se ție drept.

Milescu se uită la el cu milă. Îi părea rău că stîrnise vorba și fusese cauza ghiontului bietului soldat. Sărmanul de el ! Era necăjit de tot, trudit, nemişcat de nimeni ; n-auzea decît ocări ; nu trăia decît pentru pedepse. Și doar n-avea altă vină decît că era prost.

Dar înduioșarea lui Milescu fu de scurtă durată. În vremuri grele, omul caută tot binele. În flancul drept umblau vreo patru soldați ca la paradă : așa da !

Milescu se întoarse să-și vadă compania lui : oamenii se simțeau. Drepti, sănătoși, mergeau cîntînd cu voce bună.

„Mare popor ! gîndi Milescu în sine, mare și răbdător popor !... Că dacă fiecare om în parte e mai bun or mai rău, după vremuri și nevoi, toți laolaltă redobîndesc calitatea supremă a popoarelor de viitor : naivitatea melancolică. Toate temperamentele individuale se contopesc în acest temperament colectiv, singurul care, în ceasurile grele ale vieții, scoate la liman.“

Și astfel, prinse el mai departe a le închina gîndurile sale în versuri :

Sună coarnele pe dealuri, sună buciumul prin văi,
De la coasă, de la tîrlă, tot românul se adună ;
Duce vîntul pînă-n peșteri chiotele de flăcăi ;
Codrul tremură din ramuri ; cornul sună și iar sună ⁸⁴.

XV

În ziua de 12 august, regimentul al 10-lea și al 12-lea de dorobanți, regimentul al 8-lea de linie, o baterie din regimentul al al 3-lea de artilerie și un escadron din regimentul al 2-lea de roșiori treceau Dunărea, care cum putea, pe plute, pe pontoane, prin bărci, ajutați de șalupele cu vapor *Bucur* și *Rîndunica*.

Întreaga diviziune a 4-a era deja peste Dunăre, pe malul drept al Vidului.

Lucrurile în Bulgaria se schimbaseră de tot. Rușii fuseseră bătuți în două rînduri, înaintea Plevnei, la 8 iuliu, sub generalul Schilder-Shuldner, și la 18 iuliu, sub generalul Krüdener. Ei ceruseră ajutorul armatei române de la Nicopole, dar generalul Manu avea ordin să nu se miște.

Această armată, disprețuită cu puțin timp înainte, devenea deodată limanul de mîntuire al oastelor împărătești. Făcuseră oamenii socoteală și găsiseră 230 000 de

turci; iar cînd se număraseră pe dinșii, nu erau decît 170.000. Pentru o armată năvălitoare erau cam puțini.

Atunci, în locul d-lui de Nelidoff, luă condeiu marele duce Nicolae, generalisimul armatelor rusești, și scris domnitorului acea faimoasă depeșe, pe care mai pe urmă generozitatea poporului, spre cînstea neamului omenesc, a îngropat-o în uitare. În acea depeșe se zicea între altele: „treci Dunărea unde vei voi; ne zdrobesc turcii“³⁵.

Și domnitorul românilor hotări să treacă Dunărea, fără altă condițiune decît aceea de a păstra armatei sale ființa ei de sine-stătătoare.

La 15 august pormi în persoană la cartierul imperial de la Gorni-Studen, unde se afla țarul Alexandru al II-lea. Împăratul oferi domnitorului comandamentul trupelor unite româno-ruse, ce aveau să opereze înaintea Plevnei sub numele de *Armata de Vest*.

În ziua de 20 august, podul de la Siliștoara, între Corabia și Măgura, era terminat; diviziunea de rezervă putea trece.

În zilele următoare, armata română înaintă de pe valea Iskerului pe valea Vidului, spre Plevna.

În seara de 25 august, diviziunea a 4-a era la Verbița. În fața Griviței, iar divizia a 3-a la Kalișovaț, în spatele celeilalte; divizia de rezervă rămînea la Brislan. Domnitorul își luase cartierul general la Poradim.

Îndată după așezarea trupelor în bivouacuri se zvonise printre ofițeri că, chiar în ziua aceea de 25 august, un mare consiliu de război se ținuse la Radenița, între domnitorul românilor, marele duce Nicolae, și șefii statelor-majore, și că în acel consiliu vodă fusese contra atacului

imediat al Plevnei, deoarece armata aliată ruso-română n-avea decît 65 000 de oameni, față cu un număr egal de trupe ale lui Osman Pașa, întărite în Plevna ; că domnitorul propusese sporirea oștirelor aliate și înconjurarea pozițiunilor turcești ; că, în fața stăruințelor marelui duce, care punea înainte considerațiuni politice, vodă primise ideea asaltului cu părere de rău și fără a răspunde de succes.

Se mai vorbea printre ofițeri că de multă vreme nu fusese văzut domnitorul atît de pătruns de marea chemare și marea răspundere ce avea în fața lui Dumnezeu și a țării. Cu capul sus, cu ochii privind departe, vodă ieșise din consiliul de la Radenița ca un drept-gînditor pe care semenii săi nu l-au înțeles ; ieșise din consiliul de la Radenița ca un părinte hotărît să-și jertfească fiii numai ca să nu se zică despre ei că nu se știu jertfi.

— Vezi, Comăneștene, zicea maiorul Șonțu prietenului său, dacă n-ar apăsa pe noi trecutul a 150 de ani de moliciune fanariotă ; dacă am putea să legăm firul de azi cu cel de la 1600 ; dacă am fi știut să murim undeva, acum, mai de curînd, — domnul nostru ar fi putut să impună vederile sale, sau cel puțin să nu primească răspunderea unei jertfe zadarnice. Dar așa... rușii pe drept cuvînt ne pot bănuî că nu vrem să mergem în foc.

— O să mergem, zise Comăneșteanu.

— Trebuie să mergem !... De altfel o jertfă nu e niciodată zadarnică.

Tocmai atunci li se aduse un ordin al generalului Cernat, prin care se porunceă diviziei a 4-a să înainteze de la Verbița la Grivița, spre a lua poziții pentru artilerie.

rie ; divizia a 3-a trebuia să-și păstreze locurile ce ocupa, pînă la nouă ordine. O bombardare de trei zile avea să urmeze împotriva întăririlor de la Plevna, înainte de atac.

Inimele începeau să bată : se apropia vremea hotărîrilor bărbătești.

Diviziunea a 4-a trebuia să-și strîngă bivuacurile și să se pună în marș spre Grivița.

Noaptea era întunecoasă. Șuiera un vînt subțire dinspre lagărul turcesc, aducînd zgomotele surde ale mișcărilor diviziei a 4-a pînă la divizia a 3-a. Ofițerii din corturi trăgeau cu urechea. Somnul nu se prindea de mulți : țara rămasă în urmă cu simpatii și interese ome-nești ; dușmanul împlîrit înainte, cu chemările gloriei sau cu vecinicia morții...

A doua zi, în zori, cele 48 de tunuri românești, puse în baterii împreună cu 120 de tunuri rusești, începură a hui. Turcii deocamdată părăsă a sta la îndoială ; apoi, ca dezmeticiți, dezlănțuiră și ei cele 100 tunuri ce aveau în întărituri. Astfel, 268 de guri de foc gemeau pe văile încremenite, asurzind văzduhul, aruncînd bombe și pieire.

În ziua de 26 veni ordin și diviziunei a 3-a să intre în linia bombardării, înaintînd de la Kolișovaț spre Bucova. În ziua de 27, la 3 ore dimineața, porniră bateriele și regimintele, iar la 8 ore colonelul Angelescu George așeza 30 de tunuri pe înălțimele de pe valea Bucovei, sub bătaia obuzelor turcești.

O dată cu divizia a 3-a română, se apropiase de linia bombardării un nou corp rusesc, așa că acum, din oștile aliate, trăgeau 250 de tunuri, iar din cele turcești răspundeau 100 — în total 350 — un iad de fum, de foc, de

schije aprinsă, de huiet și de cutremur. Infanteria era așezată dincolo de dealul Bucovei, la adăpost de ghiulelele turcilor, gata în orice moment de a intra în foc, dacă inamicul ar fi încercat să facă vreo ieșire. Stau oamenii în preajma piramidelor de puști, pe povirnișul văilor, care fumînd, care vorbind, întorși cu fața spre Dunăre, de unde veniseră. Citeodată ochii se înălțau în văzduh, după bombe turcești, ce băteau pînă la Verbița sau se spărgeau în aer, vițîind și trosnind.

— Primește-o, Ghiță, că ți-e surată.

Ghiță se uita în sus, ca un pui de curcă la uliu :

— De, boală, că nu te prinzi tu de mine.

Se zăreau de pe deal călărașii brigadei Rozaovanu, cum se întindeau spre satul Bivolari, către Vid. Ghiulelele turcești începură să curgă către dinșii. Soldații de infanterie le vedeau din adăposturi, mai cu seamă cei ce săpau la întărituri, și rămîneau cu sufletul la gură, ridicînd mîna instinctiv, parcă să apere pe călărași :

— Aoleu, mamă, ține-mă !...

Comăneșteanu, în mijlocul lor, tăcut, urmărea cu ocheanul mișcarea călărașilor. Inima îi bătea așa de tare, încît își auzea sîngele în vine. Vorbele oamenilor ajungeau pînă la el, ca de pe lumea cealaltă. I se părea că brigada de pe platoul Bucovei nu știe ce face. Escadroanele se mișcau la deal și la vale, fără rost. Grupuri de călăreți se duceau în sus, se întorceau în jos, totdeauna expuși focului turcilor. Comăneșteanu ar fi vrut să împărtășească temerile lui cu un ofițer de alături — dar părea hipnotizat de priveliștea din față. În cele din urmă,

regimentele părură că se aşază la adăposturi, în spatele diviziei a 3-a.

Desigur, oamenii îşi făceau mişcările lor fireşti, spre a ocupa locurile ce le erau date de comandă ; dar, văzuţi astfel de departe, parcă stau într-adins să aştepte bombe.

Spre seară veni ştirea că o parte din trupele brigadei Cantili luaseră cu asalt un redan turcesc din faţa Griviţei. Locotenent-colonelul Sergiu Voinescu, în fruntea dorobanţilor de Iaşi şi Vaslui, dusesse trupele la atac cu un avânt eroic. Curcănarii regimentului al 13-lea şi infanterişti batalionului I din regimentul al 5-lea de linie, susţinuţi admirabil de o baterie din regimentul al 3-lea de artilerie, sub comanda locotenentului Hartel, se aruncaseră asupra turcilor, la baionetă, îi grămădiseră val-virtej în redan şi-i aruncaseră spre redută dinapoi.

La vestea asta, Milescu rîdea ca un copil. Ar fi vrut să alerge spre colonelul Voinescu şi să-l sărute. Îi era vechi prieten, ofiţerul învăţat şi destoinic, căutat în sa-loane pentru spiritul său viu, respectat şi temut printre colegi, pentru caracterul său neşovăitor. Dar mai cu seamă îi era drag lui Milescu pentru că, el, Voinescu, român neaoş, fiu de boier pămîntean, deschisese cel dintîi focul infanteriei şi dusesse pe soldaţi la biruinţă. Tot vechea lui nebulie.

La 28 august, bombardarea urmă ca şi în zilele de mai înainte, fără alte întîmplări decît aceea că măria-sa atîrnă pe pieptul colonelului Voinescu decoraţia „Steaua României“, lăudindu-l în faţa trupelor.

Atacul fixat pentru ziua de 29 fu amînat pe a doua zi, după cererea comandanţilor ruşi.

Fură luate toate măsurile potrivite, pentru regularea atacului ; ordinele de luptă fură scrise sub óchii domnitorului ; ceasornicele fură îndreptate.

Acum puteau să se și oprească ceasornicele, că în locul lor băteau inimele, băteau toate laolaltă, multe din ele ceasurile din urmă ; băteau inimele în piepturile a 35 000 de români, hrănind parcă o singură conștiință, aceea a datoriei de împlinit. Nu se gîndeau oamenii nici că-i privește Europa, nici că sunt rușii alături, — ci curat numai că le-a rămas la birlog nevasta și copiii, că așa a poruncit vodă și că, *la o adică*, cine-i român neaoș nu dă înapoi.

Către seară, comandantii primiră un ordin al generalului Cernat, care zicea :

ORDIN DE ZI, nr. 54 *

„Miine, 30 august, corpul de armată român va da asalt redutei celei mari, ce se află în fața pozițiunilor sale. Divizia a 4-a va da pentru atac o coloană de 4 batalioane, sub ordinele unui comandant special ; această coloană va fi adunată în vâlceaua ce se află în spatele aripei drepte a pozițiunei sale înaintate, la ora 5 dimineată.

Divizia a 3-a va da asemenea o coloană de 4 batalioane care trebuie să fie adunată în aceeași vâlcea, la dreapta diviziei a 4-a, la ora 12 din zi ; batalioanele acestei coloane vor fi aduse pe pozițiune, pe rînd, la o oră și jumătate unul după altul, astfel ca la ora 12 din zi să fie toate adunate în zisa vâlcea. Această coloană va avea un comandant special.

Formațiunea coloanelor de atac va fi cea următoare :

* T. C. Văcărescu : *Luptele românilor* (nota D. Z.)

Cel dintîi batalion în tiraliori, avînd printre ei plutoane cari vor duce scările, fascine, gabioanele, sacii de pămînt ; aceste plutoane vor avea puşca în bandolieră şi nu vor trage.

Cel de-al doilea batalion se va urca la asalt, format în coloane de companie. Batalioanele al 3-lea şi al 4-lea vor urma în coloană de atac, sub comanda imediată a comandantului coloanei.

Coloanele formate din cele din urmă două batalioane trebuie să urmeze la distanţă cît mai apropiată şi să dea asalt cu orce preţ, dacă cele din linia întîi nu reuşesc.

Trebuie să se facă cunoscut tutulor oamenilor, ce compun coloanele de atac, că pierderile vor fi neînsemnate dacă ajung la redută fără a se opri şi fără a trage, dar că vor fi mari dacă oamenii se opresc în drum, şi mai cu seamă dacă se retrag.

Tiraliorii trebuie să înainteze fără a trage ; ei nu vor începe focul decît cînd vor fi ajunşi pe drumul acoperit la marginea şanţului, şi vor trage numai asupra inamicului care se află pe parapete ; în acest timp plutoanele de lucrători se pogor în şanţuri şi pregătesc urcarea cu uneltele ce le au ; se va întrebuiţa pentru aceasta, afară de fascine, gabioane şi celelalte, toate uneltele de cari vor putea dispune corpurile.

Coloanele de companie destinate a da asaltul se pogor imediat în şanţuri şi urcă parapetul.

Îndată ce focul inamicului devine tare, toţi ofiţerii trebuie să strige „Înainte !” şi să alerge pe drumul acoperit pînă la marginea şanţului.

Tiraliorii trebuie să rămână tot pe drumul acoperit, să ochască bine pe inamic, care se apără pe parapet.

Direcțiunea coloanelor este cunoscută șefilor de coloane. Coloana diviziei a 3-a va avea nr. I ; coloana diviziei a 4-a va avea nr. II.

În același timp o coloană rusească de 2 batalioane se va urca la asalt despre partea satului Grivița.

Pentru a protege flancul drept al asaltului și a bate ajutoarele inamice care ar sosi la redută, divizia a 3-a va da încă o coloană de 3 batalioane, sub un șef special, care va primi instrucții pentru punctul de plecare și direcțiunea marșului său. Această coloană se va aduna la punctul de plecare, la ora care se va fixa miine.

Totți oamenii trebuie să fie bine hrăniți și să aibă cu dinșii piine și brinză pe 2 zile, și apă în bidoane. Vor avea toate cartușile cu dinșii, vor fi în tunici, fără răniți și fără mantale, chipiuri albe ; dorobanții vor fi în mantale.

Diviziunea a 4-a va trimite supă coloanei sale la locul unde s-a ordonat a se aduna.

Mă voi afla înaintea rezervei de infanterie, între divizia a 3-a și a 4-a, de la orele $12\frac{1}{2}$ înainte. Reduta fiind luată, șefii de coloane nu vor lăsa înăuntru decît numărul necesar de oameni pentru a ocupa linia de foc a redutei, se vor aduna rezervele pe flancurile sale, întărindu-se imediat.

Divizia a 4-a va da artileria trebuincioasă spre a arma îndată reduta după luarea ei ; restul artileriei acestei diviziuni va căuta pozițiuni pe flancurile redutei, de unde se poate mai bine bate terenul înainte.

Trupa și trăsurile bateriilor vor fi reaprovizionate ; coloanele de muniții se vor conforma ordinului nr. 50. Momentul atacului se va da miine.

Dat la Verbița, la 29 august (10 septembrie) 1877.

General Cernat

Comandantul corpului român chemase lângă sine pe cei doi comandanți ai diviziunilor a 3-a și a 4-a, coloneii Angelescu Gheorghe și Angelescu Alexandru, precum și pe comandanții brigadelor 1-a și a 2-a din diviziunea a 3-a și a 2-a din diviziunea a 4-a, coloneii Ipătescu, Gramont și Borănescu, și le dase din viu grai toate dispozițiunile ce nu erau cuprinse în ordinul de zi nr. 54.

Coloanele de atac aveau să se alcătuiască precum urmează :

DIVIZIUNEA 3-a

Coloana de atac nr. 1.

Comandant, colonel Ipătescu, șeful brigadei 1-a.

Regimentul al 8-lea de linie, comandat de locotenent-colonel Poenaru.

Batalionul 1-iu, comandat de căpitanul Valter Mărăcineanu.

Batalionul 2, comandat de maiorul Macca.

Regimentul al 10-lea de dorobanți, comandat de locot.-colonel Măldărescu.

Batalionul 1-iu, comandat de maiorul Șonțu.

Batalion 2, comandat de maiorul Lipan.

Coloana de flanc

Comandant, colonel Gramont A., șeful brigadei a 2-a.

Batalionul al 2-lea din regimentul 2 de linie, comandat de maiorul Paladi.

Regimentul al 9-lea de dorobanți, comandat de locot.-colonel Holban.

Batalionul 1-iu, comandat de maior Stroia.

Batalionul al 2-lea, comandat de maior Handoca.

DIVIZIUNEA 4-a

Coloana de atac nr. II.

Comandant, colonel Borănescu, șeful brigadei a 2-a.

Batalionul 2 de vânători, comandat de maiorul Candiano-Popescu.

Batalionul 1-iu din regim. 5 de linie, comandat de maiorul Iarca.

Batalionul 1-iu din regim. 14 de dorobanți, comandat de maiorul Arabu.

Batalionul 1-iu din regim. 16 de dorobanți, comandat de maiorul Jipa.

XVI

Noaptea de 29 spre 30 august 1877 cădea domol pe vietățile din jurul Plevnei, umedă, întunecoasă, ajutînd parcă gîndurile triste în roata lor. Începuse a ploua.

În bivuacurile regimentului al 10-lea de dorobanți, soldații stau strînși împrejurul tăciunilor. Niște gropi săpate în ripa dealului, ca niște cuptioare, apărau cărbunii de picături. Oamenii frigeau cite o bucățică de brinză, or prăjau fălii de pîine, vorbind rar.

— Ca la cules de porumb, nea Toadere, zicea un recrutar de la Călieni unui tovarăș mai în vîrstă.

— Păi !...

Toader fuma din lulea și tot trăgea din umeri mantaua ce scăpăta după el.

— Oare ce-o mai fi și ziua de mîine, nea Toadere ?

— Ia, 'o zi ca toate zilele...

Soldatul mai tînăr nu îndrăznea să mai întrebe. Dar îl muncea ceva :

— Nu de alta, da' am niște junci neplătiți, de la alde socru-meu... și-mi este c-o rămânea muierea cu datoria în spinare.

— Păi dacă-s de la socru-tău ce-ți pasă ?

— Vezi, că e om al dracului.

Toader iar tăcu. Întinse mîna la un cărbune, îl săltă de vreo două ori în palmă și-l aruncă în lulea, bătîndu-l cu unghia.

Peste dinșii veni un alt soldat mai vorbăreț.

— Plouă, măi vere, ca la Sfîntul Ilie. A făcut Dumnezeu pe voia domnitorului nostru, că cîcă așa-i place să se bată.

— Ai auzit tu...

— Ba eu n-am auzit, da', știi, mai spun oamenii.

— Păi vorbă-i !...

Soldatul cel tînăr iar o dete prin „ziua de miine“.

— Ce-o mai fi, măi vere, și cu noi !... Că nu de alta, da' am niște boi neplătiți.

— Ci tacă-ți floanca, măi Gorciule, cu boii tăi !...

Gorciu tăcu. Cel de-al treilea soldat iar începu :

— Ați auzit, măi, oameni buni, porunca domnului maiur ?... că cîcă să nu tragi, pînă n-ai ajunge la redută.

— Păi așa și vine, zise Toader ³⁶.

Se auzi un tropot de cal prin întuneric ; era un ofițer de ordonanță, care se opri lîngă cei trei soldați :

— Unde-i domnul colonel Ipătescu, măi băieți ?

Oamenii se uitară unul la altul :

— Nu putem ști... noi suntem din regimentul al 10-lea de dorobanți.

Ofițerul trecu înainte. După el venea un furgon cu munițiuni. Caii trăgeau la deal din toate puterile. Se auzea gîrbaciul rotașului pocnind, iar glasul lui strigînd la înaintaș :

— Ține, mă, hăisa, că dăm de mal... Ptiu ! bată-te crucea, că păcătos mai ești !

Caii nu mai puteau. Harabauă se oprise pe un povîrniș. Căprarul și artileristul săriră de pe capră.

— Ia puneți mîna, măi soldați.

Cei trei oameni de la foc săriră în ajutorul furgonului. Toader își chibzui umărul în stinghie și apucă roata de spițe :

— Minați, măi !

Călăreții opintiră caii și furgonul o luă de loc.

Ploaia se întindea. Apa străbătea pe sub corturi, udînd pe cei ce erau întinși pe pămîntul gol. Soldații se mai sculau să sape cîte un șențuleț. Alții se stringeau în manta.

De dormit, prea puțini dormeau. Gîndul de a doua zi îi ținea deștepți. Unii erau tocmai de prin vîrfurile Vrancei, alții de pe Siret, alții iar de prin podgorii or de la cîmp, și mințile se împrăstiau pe departe, pline de imaginea vie a munților, a tirlei, a holdelor. Scîrțiau pentru unii cotigele, încărcate cu doage ; suna pentru podgoreni mustui-torul în hîrdău ; venea Siretul mare pentru Gorciu și Toader ³⁷. Din cînd în cînd bubuitul tunului întorcea drumul gîndurilor spre viitor. Unii se vedeau cu scările în brațe alergînd la asalt ; alții parcă zăreau înălțătorul de la pușcă și ocheau tot în cealmaua *imamilor* de pe parapet ; Gorciu, cam păcătos, simțea iataganul turcului că i-a

intrat în coaste și, deodată, se scula, ieșea din cort și descărca pușca în vînt. Toader își ridica fruntea spre el :

— Ce faci, mă, zăpăcitule ! ?

— Am să dau în ei, nea Toadere...

Celălalt se întorcea cu spatele la el și bombănea dezgustat :

— Șterge-ți pușca, mă, și culcă-te.

Comăneșteanu se aruncase, îmbrăcat, pe pătul lui de cîmp. Un crîmpei de luminare ardea în sfeșnicul ce era înfipt într-o măsuță de campanie. Cu ochii țintiți în pinza cortului, el își recapitula ordinele ce avea de îndeplinit pe a doua zi : nimic extraordinar, decît poate vorba : „Înainte“, ce avea să rostească oamenilor. Se mai gîndea la chipul cum trebuia să se urce pe scări, la 3 or 4 metri înălțime, după cum spuneau schițele Statului-major rusesc ; la șanțul dimprejurul redutei ; la alunecuşul drumului. Dar nici una din aceste întîmplări viitoare nu avea puterea de ademenire a vorbei „Înainte“. Tot gîndindu-se cum s-o rostească mai bine, spre a fi auzit de întreaga companie, începuse s-o și rostească, la început încet, apoi mai tare, pînă ce se ridică pe un cîot și se puse să strige : „Înainte ! Înainte, băieți !“ Pe cînd comanda astfel în pustiu, se auzea pe sine și i se părea curios, dar nu avea puterea să se oprească. Întinzînd brațul a comandă, lovi lumînarea, care căzu jos și se stinse. Se sculă s-o aprindă. Pe măsuța de alături sta portofoliul lui, cu cifra numelui. I se păru ciudat să aibă cineva un nume. De ce un nume ? Grăi în gînd „Mihai Comăneșteanu“, și văzu că aceste două cuvinte nu mai erau sunete goale, ci coprindeau oarecum înțelesul ființei lui fizice și morale. Își aduse amînte

că portofoliul îl cumpăraseră de la Viena, și atunci alte în-
tîmplări îi răsăriră în memorie : lucruri băiețești, nimicuri.
Și ce era toată viața lui dacă nu un nimic ? Legă de de-
parte firul existenței, de cînd începuse a învăța, și-l duse
pînă acum : nimic. Fusesse un adolescent gentil, un tînr
cîmsecade ; iubise în dreapta și-n stînga ; chinuise pe alții
și pe sine, fără să rămîie nici o urmă în economia lui su-
fletească. Un egoist desăvîrșit. Și, cu toate astea, soarta
îi fusese mamă bună : avea tot ce trebuie unui om spre a
însemna ceva. Și nu însemna nimic.

Aceleași gînduri ca la otelul din București, cînd cugeta
la soldații ce se duceau poște întregi pe jos, pe cînd el
venea cu trenul sau cu trăsura. Cine se interesează de sol-
dați ? Ei nu au fărămături de astea de gînduri, nu au fine-
tea criticei de sine ; dar au și ei suflet, au doruri, au ne-
voi, pe care nu le spun, printr-o pornire de rușine, de
bărbătească stăpînire.

Și cel puțin dacă ar fi fost încredințat că-l iubește
Anna !...

Ah, Anna !...

Se uită drept într-un colț al gîndurilor, ca s-o regă-
sească. Nu voise să-i dea portretul. Mai bine. Ar fi fost o
dulcegărie mai mult.

Și cu toate astea !... Ce temeinic sprijin, într-o afecțiune
cinstită, cu legături pe viață !...

O alunecătură a gîndurilor în gol, îl făcu să tresară :
era să adoarmă. Se sculă, răsuci o țigară și rămase pe
marginea patului, privind înainte.

Va să zică poate să adoarmă omul și-n asemenea îm-
prejurări ?

Desigur. Chi-*r* așa și trebuia să fie : să adoarmă.

Atunci se întinse din nou pe pat. Acuma se lămureau lucrurile : trebuia să adoarmă, ca a doua zi să fie calm, hotărît, să-și împlinească datoria, cea dintîi ce i se înfățișa ca bărbat ; cea dintîi și cea mai înaltă, datoria de a merge înainte, de a muri dacă va fi nevoie. Vorba *înainte* aduse din nou imaginea companiei pornind la atac. Se văzu iarăși în fruntea oamenilor, strigîndu-le „Înainte !” Și iar prinse a o rosti, sculîndu-se din nou și comandînd : „Înainte ! Înainte, băieți !”

Se făcuse roșu și se turburase de tot. Se simți. Autocritica îl făcu să zîmbească o clipă. Se întinse pentru a treia oară pe pat, cu gîndul de a dormi.

Dar era așa de aprins că nu se lipea somnul de el.

Spune ceva vorba asta : datorie și țară ? or nu spune nimic ? Cea dintîi e mai logică decît cea de a doua ; dar cea de a doua spune mai mult decît cea dintîi. Că un om poate să fie mai fericit în țară străină decît în țara lui, — lucrul e foarte cu putință, dar vremelnicește. Căci ce fel de om trebuie să fie acela care să nu viseze la munții, la apele și la cîmpiele în preajma cărora s-a născut și a crescut ? cum trebuie să fie alcătuit sufletul aceluia ce nu se simt strîmtoși între necunoscuți, între obrăzuri altfel făcute, cu alt grai, cu alte mișcări ?

În Vrancea, la izvoarele Milcovului, curge apa limpede ; rid codrii în apusul soarelui ; mugesc buhații în prund ; cîntă în amurg cavaliul, adormind vietățile de pe corhane, sub sclipirea depărtată a stelelor.

Și e vorba să le aperi !

— He ! Comăneștene !

Era glasul maiorului Șonțu.

— Porunciți, domnule maior.

— Nu dormi ?

— Nu.

— Pot să intru ?

— Poftiți.

Deodată se ridica între ei o solemnitate curioasă.

Maiorul intră, cu gluga în cap, plouat pînă la oase.

— Am mai dat o raită pe la oameni, zise el, gîndindu-se. Nu prea dorm, bieții soldați...

Comăneșteanu rămăsese în picioare.

— Ia șezi, te rog. Ce mai faci ?

— Mă gîndeam la Șpencer ²⁸.

Maiorul nu înțelegea. Comăneșteanu urmă :

— Să fie dumnealui sănătos. Că dacă pentru un Șpencer patriotismul este prejudecată, pentru întregul popor englez este o calitate, și împotriva teoriei lui se ridică estetica tuturilor popoarelor. A fi cel mai complex om din vremea și țara ta este a fi omul cel mai complex, — deoarece un fond comun ne leagă și în același timp ne deosebește pe toți...

Maiorul se dase cu scăunașul mai înapoi și se uita lung la Comăneșteanu. Acesta prinse de veste că celălalt nu înțelegea nimic. În alte împrejurări ar fi rîs.

— Mă iertați, domnule maior : vă pare că vorbesc într-aiuri... Căutam să-mi explic unele lucruri.

Maiorul se gîndea întru sine : „oare nu-i e frică ?” Apoi zise tare, înțelegînd șirul ideilor :

— Ei, bată-te, Comăneștene, te-ai molipsit de la Milescu.

Comăneşteanu dete din cap şi tăcu.

— Ia ascultă-mă, Mihai. Venisem să te rog ceva...

— Orice, domnule maior.

Maiorul se desfăcu la manta, se desfăcu la tunică şi scoase portofoliul. Apoi, încet, gândindu-se, îi întinse un mic pachet, legat cu o panglicuţă roşie, dicolorată de vreme.

— Uite, te-aş ruga să dai asta surorii mele din Focşani, dacă s-ar întâmpla... cine ştie...

Comăneşteanu rămase uimit, de-abia îndrăznind să întindă mîna.

— Bine... poate să... cad eu..

Maiorul privea în pămînt. Ridică domol fruntea lui senină şi se uită lung la Comăneşteanu :

— Îţi urez să nu cazii... Ar fi păcat... Eşti tînăr şi totul te leagă de viaţă. Pe mine, la drept vorbind, ce mă costă să mor? Sunt singur. Am trăit destul...

Îşi trecu mîna pe frunte, cu un uşor tremur în degete.

— Afară de asta, împrejurările sunt aşa că, chiar dacă aş dori să trăiesc, am foarte puţine şanse. Şi eu şi Lipan şi Valter, — toţi comandanţii de batalioane. Eu trebuie să merg înaintea trupeii. Oamenii sunt oameni... Nu că mă tem de soldaţi, dar răspunderea e mare.

Tăcu din nou. Se uita înaintea ochilor, departe. Îşi rezemă capul de scaun.

— Să-ţi spui, frate Comăneştene : parcă nu ştiu cum, am presimţirea cea mai luminoasă a morţii mele de mîine. Îţi pare ciudat, nu-i aşa ? fiindcă e nenatural să presimţi ceea ce nu doreşti. Dar tocmai în asta şi stă explicarea siguranţei cu care îţi vorbesc, în dorinţa ce am avut-o

pururea de a muri pe cîmpul de bătaie. Acum, cînd sunt așa de aproape de ziua de mîine, poate că ființa mea pămîntească mă mînjește cu pofta de a mai trăi. Însă, din fericire, am o streaje în mine : judecata. Trebuie să moară cineva pentru țara asta !...

Se ridicase în picioare. Umbra ce i-o da lumina joasă se frîngea pe unghiul cortului cu pămîntul și se întindea pînă la ușe.

— Adio, Comăneștene. Să ne vedem sănătoși mîine.

Îl sărută frățește și ieși.

— Pe Milescu l-ai văzut astăzi ?

— Da, domnule maior.

— Bine. Adio.

În urma lui, Comăneșteanu rămase ca de lemn. Se putea să fie sincer un om cu astfel de gînduri ?... Și nici o lacrămă, nici o părere de rău !... Ba, parcă, o temere ascunsă de a nu se înduioșa, de a nu se moleși.

Se uită la pachetul ce i-l lăsase maiorul³⁹, și rămase pe gînduri. Își aduse aminte de Sașa. La drept, și el, ca și maiorul, n-avea pe nimeni, decît surorile. Se mai uită la pachet : părea un lucru de demult. Imaginea Sașei îl turbură de tot. Duse pachetul la gură și îl sărută ca pe o icoană. Un parfum depărtat îi adie prin amintire.

De la cine-o fi fost ?...

Strînse pachetul într-o hîrtie, scrise numele doamnei căreia îi era menit și dedesubt : „din partea maiorului Șonțu“ ; apoi îl puse în valiză și încuie.

După aceea se culcă.

În regimentul al 8-lea de linie, cortul lui Milescu se pierdea în linia fumurie a celorlalte corturi. Nici un

zgomot nu venea din partea aceea, nici un semn de viață. Numai ploaia cădea otova, întristînd sufletele.

Milescu se culcase liniștit, după ce chinuise foalele biete sale armonice pînă s-o rupă. Îi venise în minte imnul lui Haydn ⁴⁰, și își răzbunase pe ploaie, întinzînd capul pe o parte și cîntînd, cu note duble, melodia poetului de la Rohrau.

Era o particularitate a naturei lui darul acesta de a înfiripa în muzică toate pornirile triste. Prin ce filtru sufletesc străbăteau ele și ajungeau la robinet sub forma limpede a unor picături de cristal ?...

În seara aceea ploioasă se gîndise la Elena. Neînsemnata ei persoană se legase de notele lui Haydn poate prin adierea misterioasă a suavității.

Cît despre atacul de a doua zi, acela era pus la o parte, ca un lucru în sine, ce nu poate să ia altă formă și altă reprezentare. Atacul de a doua zi era războiul.

Iar pentru război, Milescu n-avea altă măsură decît a corpului său, înalt și voinic, pe care era hotărit să-l scoată înainte ca pe o redută mișcătoare.

De aceea se culcase și adormise în pace.

XVII

Nu se ridicaseră încă zorii zilei de 30 august, cînd batalioanele diviziei a 3-a se puseră în marș către vâlceaua ce se afla la aripa dreaptă a diviziei a 4-a.

Venea în frunte batalionul I al regimentului al 10-lea de dorobanți, care trebuia să formeze capul coloanei la dreapta ; după el, la răstimp de un ceas și jumătate, urma batalionul I-iu din regimentul al 8-lea de linie ; apoi iar batalionul al 2-lea din regimentul al 10-lea de dorobanți — și așa mai departe.

Ploaia încetase aproape de tot. Cele dintii lumini ale zilei băteau în aburul alb ce se înălța de pe văi, acoperind muchia dealurilor. Oamenii tușeau în răcoarea dimineții. Mîinile simțeau metalul rece al puștilor și se zgîrceau sub mîneca mantalei.

Umezeala pătrundea pînă la oase. Cîte un buratec, rătăcit prin ceață, pîrîia a ploaie. Nourii, jos de tot, se mișcau în palii lungi, încălecîndu-se unii peste alții.

Drumul, desfundat, șerpuia pe valea Bucovei. Nu se vedea nici înainte, nici înapoi. Soldații alunecau, dar mergeau liniștiți.

Flancul drêpt al coloanei nr. 1, era așezat în ordine de bătaie. Oamenii așteptau.

Ce gânduri îi muneau în momentele acelea de lungă așteptare, nimeni n-ar fi putut spune. Ideea măreață a *Țării* șerpuia prin suflete sub forma unor fiori, ce se aninau de nimicurile trecătoare ale ceasului de acum. Soseau ofițeri călări pe cai învăluiți în abur, aducînd cele din urmă ordine; cîte o secție de artilerie venea în goană, cu roatele sărind prin văgăuni; tunurile huiiau cu o năprasnică înviersunare, ca și cum, în adevăr, se apropia sfîrșitul lumii.

Pe la 9 ceasuri, o mișcare neobicinuită trecu prin rînduri. Doi călărași veneau în trapul cel mare. În urma lor, răsunau comandele, lungi, repercutate departe, pe văi: „dreepți!“ Liniele se formau repede, trupurile, ostenite de așteptare și nesomn, se ridicau ca de paradă. O vorbă trecea din gură în gură: „vodă, vodă“.

În adevăr, din fundul de ceață ieși un grup de cavaleri, în lungi mantale de ploaie, ce se întindeau pînă pe crupa cailor, cu pieptul deschis plin de aur, — iar în urma lor alți cavaleri, și în urma acestora alții. Ei se opreau la fiecare batalion, spuneau cîte un cuvînt comandantului și treceau înainte.

Iată-i. Soldații recunoscură în cel dintîi cavaler pe domnitorul lor.

Vodă!

Ce adînc răsuna acum vorba asta în toate gîndurile!

De cînd intrase în campanie, oștirea română simțise, de la cel mai ager ofițer pînă la cel mai de jos soldat, că în fruntea ei stă un *duce*, un stăpînitor, născut spre a fi ascultat și spre a împlini fapte mari. Ca toți oamenii adînci și prevăzători, domnitorul își cîștigase renumele de norocos. Încetul cu încetul, de la răspunsul ce dase căpeteniei rușilor, cînd voise să intre cu armată căzăcească în București, pînă la înfrîngerea lor peste Dunăre și chemarea românilor în ajutor, — tot ce voise și prooro-cise domnitorul se împlinise. Și era temere să nu se împlinească și acum vorba mării-sale, cu asalturile Plevnei... Dar, fiindcă domnul țării vrea să arate ce-i pot oamenii, gata era fiecare să-și facă datoria.

Iată vodă, ajuns înaintea maiorului Șonțu.

Unul călare, rece, solemn, înfipt pe murgul său ca în poveste, vorbind cu glas răsunător de argint; altul pe jos, drept ca o făclie, uitîndu-se în ochii albaștri ai domnitorului, cu respectul și iubirea ce le dă libertatea lăuntrică a marilor hotărîri.

Vodă duse două degete la chipiu și întoarse calul. Totul se urmă în liniște, aproape ca în vis.

După domnitor veneau doi ruși : marele duce Nicolae-fiul și principele Alexandru Battenberg, care erau de ordonanță; apoi comandantul diviziei, colonelul Angelescu G.; apoi ofițeri de stat-major ruși și români; în fine, garda personală a comandantului Armatei de Vest.

Domnitorul se ducea să primească pe împărat, la Te-Deum, ce avea să se slujească înaintea liniei a doua a trupelor, pentru sfîntul Alexandru.

Și oamenii așteptau. Era și bine că așteptau.

Cu încetul, prima impresie de aiurare ce o avuseră, văzîndu-se desfășurați în tiraliori, cu soldați printre dinșii ce duceau tot felul de năzdrăvăanii, scări, fascine, saci, — această primă impresie, a omului înaintea primejdiei, se împrăștiase. Acuma se uitau pe creasta dealului fără nici o sfială.

Linia întreață a atacului se completa cu noi trupe. Pe la o vreme se auziră salve de puști înspre partea rușilor. Ce era ? Unde ? Nu se putea ști.

Veni și vremea merindei. Un furgon cu căldări acoperite le aduse cîte puțină zeamă caldă.

La vederea acestor mucenici, ce din zori de zi stau pe picioare, nedormiți, plouați, așteptînd ceasul de a păși către moarte, și hrăniți în așa fel, Milescu și Comăneșteanu și toți cei ce aveau inimă se simțiră strimbați în gîndurile lor despre glorie.

Dar lucrul trecu repede.

Deodată, tunurile tăcură. O ciudată mișcare în toată lumea ; se deprinseseră cu bubuitul lor cum te-ai deprinde cu un ceasornic de perete.

Va să zică era 1. Mai aveau două ore.

O nouă împușcătură pe partea rușilor. De astă dată soldații întoarseră ochii într-acolo. Ce mai era ? Iar nu se putea ști.

O ușoară enervare începea să coprindă trupa de atîta lungă așteptare.

Un răsunset de comandă veni de departe. Șefii de batalioane nu pricepeau ce putea fi. „Dreeeepti !“ se auzea spre stînga coloanei. Oamenii își luau deja locul.

Valter Mărăcineanu alergia înaintea frontului : „Dreepți !“
Șonțu comandă și el *dreepți*, fără să știe pentru ce.

— Ce este, frate ? nu sunt încă 3...

În sfârșit putură afla că turcii făcuseră o ieșire spre pozițiunile rusești ale generalului Skobeleff și că generalul Krylof atacase într-aiuri reduta de la Radișevo, și fusese respins.

Atunci, în acești oameni, osteniți de așteptare, noțiunea războiului deveni deodată concretă : turcii ! La toți le părea rău că nu atacaseră mai devreme. Dar, ca și cum sufletele lor ar fi avut nevoie de mișcare, de acțiune și reacțiune, în urma părerii de rău veni spiritul de disciplină și-i făcu să aibă răbdare.

Ploaia începuse din nou. Burnița din negură, ca dintr-un burete, o pacoste de apă brobonată, ce se lipea de haine, de puști, de obrazuri, cu o adevărată încăpăținare. Soldații acopereau patrontașele cu mîneca de la manta, ca să nu le ude cartușele.

— Măi !... că nu vrea Dumnezeu să mai închidă zăgazurile !

Un bubuit de tun din bateriele române păru a da semnalul unei năpraznice bombardări. Gilgîia focul de pe toate movilele dimprejur ; huiiau văile ; se amesteca fumul cu nourii. Nu se mai vedea nici în cer, nici în pămînt.

Comandanții se uitau la ceasornice. Era 2 și jumătate.

Din fundul linielor se văzu colonelul Ipătescu venind călare. Se apropie pînă în capul coloanei și zise în fuga :

— Mă duc să schimb calul.

Apoi porni înapoi și dispăru.

Maiorul Şonţu scoase din nou ceasornicul şi se uită la el lung, ca şi cum ar fi numărat secunde. După aceea îl şterse de ploaie, îl puse binişor în buzunar şi se întoarse cu faţa către front. Făcu cîţiva paşi înapoi şi se opri. Căută cu ochii pe şefii de companii şi le făcu un semn din cap. Puse mîna pe garda săbiei. Rămase un moment astfel uitîndu-se la oameni.

— Marş !

Soldaţii porniră după el la deal.

Erau ceasurile 3.

Suişul, cam alunecos, se urmă în bună regulă. Oamenii mergeau întins la deal, fără şovăire, aproape bucu-roşi că se sfîrşise truda aşteptării pe loc. Unii se încurcau cu scările de tufişuri, alţii ocoleau cîte o groapă ; toţi tăceau. Cînd se apropiară de creasta dealului, se repeziră cu toţii înainte, fără ordin, ca şi cum un sentiment comun i-ar fi îndemnat să se arunce asupra apărărilor turceşti.

Amîndouă batalioanele din flancul drept ajunseră aproape în acelaşi timp pe muchie. Soldaţii lui Şonţu vedeau cu bucurie cum se iveau de după movilele din stînga infanteriştii lui Valter ; Comăneşteanu zări departe statura lui Milescu, ce despica ceaţa, cu sabia în mînă, întors spre compania lui, îndemnînd-o din grai şi din mişcări.

Cînd ajunseră pe deal, gata să se azvîrle pe întări-
rile inamicului, o dureroasă surprindere aştepta pe sol-
daţii români ; între ei şi tabia *Abdul-Kerim*, pe care
trebuia s-o ia, se întindea o nouă vale, adîncă şi alune-
coasă, iar dincolo un nou deal, pe care se ridica masivul

redutei, cu tranșee înainte și cu șanțuri. Pentru batalionul lui Valter, surprinderea fu îndoit de tristă, căci, în loc de o singură redută, cum era notat pe hărțile rusești, românii se găsiră în fața a două redute, ascunse una după alta.

Fu un moment de groaznică nehotărîre. Tunurile se opriseră ca să nu lovească în propriii lor soldați. De la turci, nici un semn.

Maiorul Șonțu ridică sabia, cît putea el de sus și strigă : „Înainte !“

Colonelul Ipătescu, ieșit din clipa de nehotărîre, comandă și el „Înainte, flăcăi !“

Batalioanele se aruncară pe coborișul alunecos. Avîntul lor se mărea, ajutat de repeziciunea văii. Ajunseră în fund, se repeziră la deal, încălziți de tot. Mușchii se destinseseră, voința se încordase. Comăneșteanu simți prin urechi o vijiitură ca de nebunie. Alerga în suiș, după Șonțu, întorcînd capul spre trupă, oamenii dau năvală, sprijinindu-se de-o tufă, de baioneta puștii.

Atunci din tranșee și de pe parapetele turcești, porni o grindină de gloanțe. Salve de infanterie trăgeau în carne vie. Deodată se umplu dealul de trupuri răsturnate. „Înainte, băieți !“ striga Șonțu, iar după el, Comăneșteanu, ca ieșit din minți, răcnea cît îl lua gura : „Înainte ! Companie înainte !“

Intraseră în retransamentul din fața redutei, gonind pe turci. Un caporal de lîngă Comăneșteanu întorsese pușca cu patul spre dușman și urla ca un nebun : „Înainte, don' locotenent !“

Dar năpraznicele Peabody și Winchester * din reductă secerau rindurile năvălitorilor. Sculați în picioare pe parapete, turcii vărsau valuri de foc și de plumb peste dorobanți.

Deodată maiorul Șonțu cade. Comăneșteanu, care nu-și lua ochii de la el, sări spre dînsul :

— Domnule maior !

— Înainte, Comăneștene !... Nu lăsa oamenii !...

— Mă rog, domnule maior !...

El căzuse pe spate, galben ca ceara. Gura i se umpluse de sînge. Cuvintele îi gîlgiau în gît fără sunete :

— Înainte ! Du-te ! Du...

Pe partea cealaltă, Valter mîna spre dușman în fruntea batalionului, către drumul acoperit ce lega reducta cu tabăra turcească de la Bucova. „După mine, copii !“ striga el ; și oamenii mergeau spre șanțuri, sărind peste găuri, peste trupurile tovarășilor.

Valter cade, străbătut de gloanțe.

Atunci Milescu ridică brațul sus : „Înainte ! Nu vă lăsați, băieți !“

Milescu se rostogolește în șanț.

Alte glasuri strigă în locul lui : „Înainte !“ dar și acestea se sting pentru totdeauna. Colonelul Ipătescu are calul omorît sub el. Locotenentii-colonei Măldărescu și Poenaru bagă în foc și celelalte două batalioane ale coloanei nr. 1. În zadar. Cad unii după alții.

Mayorul Lipan, tovarășul lui Șonțu, e rănit ; sunt răniți și scoși din luptă mulțime de soldați, omoriți ori răniți.

* Peabody și Winchester — tipuri de arme de foc engleze.

Și reduta nu cădea.

Coloana diviziei a 4-a nu fusese mai norocită. Ea își începuse asaltul pe partea opusă și, întâlnise reduta Gri-vița nr. 2. Așa că nu știa nimic de ce se petrece cu divizia a 3-a, pe care în zadar o aștepta.

Și aci, același eroism supraomenesc. Locot.-colonelul Voinescu, maiorul Candiano-Popescu, căpitanul Groza luptă cu înviersunare. Vinători, dorobânți, infanteriști de linie, aleargă în pas gimnastic spre întărituri. Cad, se sfoală, iar cad, iar se ridică ; trec peste cadavre, strigînd *ura* ; merg înainte, pînă ce *ajung* la zidul drept al redutei, de care voinicia lor se sfarmă ca de o stîncă. Și atunci cad, ca să nu se mai scoale.

Atacul era respins.

Trupele se adunară pe după o ridicătură de teren.

Comăneșteanu, înlemnit, se oprise pe loc, cu pumnul stîng ridicat în vînt. Ce era de făcut ?

— Păzea, don' locotenent ! strigă un sergent, aruncîndu-se la pămînt.

O bombă se sparse deasupra lor...

XVIII

Cînd se deșteptă Comăneșteanu, două figuri necunoscute stau aplecate către dînsul, cu ochii țintă pe ochii lui : una, cu părul alb, cu mustățile rase, gravă și gînditoare ; alta tînără, cu privirea puternică, ce păruse a străbate prin ploapele lui și a-l face să se deștepte. Cine erau acești oameni.

Comăneșteanu închise ochii din nou. Simțea că e deplin conștient, dar vedea cu limpeziciune cele două figuri : desigur, o halucinațiune. Deschise iar ochii și iar întîlni figurile plecate spre el. Atunci voi să întindă mina, ca să le dea la o parte. O durere străpungătoare îi țintui brațul la loc.

- Se deșteaptă, zise cel mai bătrîn.
- Se deșteaptă, adăogă celălalt.
- Te doare, căpitane ?
- Grozav mă doare, răspunse Comăneșteanu.
- Foarte bine, întări cel dintîi, ieșind. Te las, doctore.
- La revedere, domnule general.

Ce fel : foarte bine ? își zise Comăneșteanu în gând. Dar, în lumina ușei păru a recunoaște chipul simpatic al doctorului Davila ⁴¹. Va să zică era în ambulanță. Atunci încercă să-și adune ideile : cum în ambulanță ? pentru ce ? Se uită în plafon : un cort. Ridică binișor capul și privi împrejur : alte paturi, cu alți bolnavi. Se gândi să cheme pe domnul care se uitase așa de lung la el :

— Mă rog...

— Numaidecît...

Prin ușa cortului, deschisă, intra o lumină de toamnă palidă, incropită.

Domnul pe care-l chemase veni lângă el, cu un scaun, și prinse a-l privi din nou, cu ochii lui inteligenți :

— Ei, cum merge ?

— Rău. Unde sunt eu ?

Doctorul răspunse zîbind :

— Ești între prieteni, între oameni care te iubesc și te admiră.

„Oameni care te admiră !...” Pentru ce ? părea a zice privirea rănitului. Doctorul se uita la el lung.

— Nu-ți aduci aminte ?

Comăneșteanu se gîndea. Doctorul insistă :

— Ia yezi. Știi că suntem în război...

— Da.

— Știi că ai luat parte la asaltul Griviței...

Bolnavul căuta cu mintea.

— Cum să nu știi ?... Nu ești dumneata locotenentul Comăneșteanu ?

Deodată răsări în mintea rănitului, la numele lui, portofoliul de pe masă cu inițialele, și după aceea șirul

de evenimente : noaptea de așteptare, scena cu pachetul maiorului Șonțu, atacul, lupta... Ah! în fine!... Își aducea aminte!... I se ridică de pe memorie ca un vâl de ceață.

Medicul păru a pricepe :

— Nu-i așa că-ți aduci aminte?

Comăneșteanu dăte trist din cap.

— Nu ești mulțumit?

Celălalt iar mișcă din cap.

— Nu ești mulțumit că ai luat Grivița? Că v-ai bătut cu toții ca eroii? Că ai scăpat numai cu o rană... ușoară?

Ochii bolnavului se umpluseră de lacrimi. Doctorul se plecă spre el :

— Ce ai?

El nu răspundea. Vru să facă o mișcare cu brațul, dar un strigăt de durere îl pironi pe loc.

— Nu te mișca și nu te neliniști. Ce vrei?

— O batistă.

Doctorul îi dăte batista :

— Ia-o cu mîna stîngă.

O luă cu mîna stîngă și-și șterse ochii.

— În ce hal sunt!... zise el.

— Nici într-un hal. Ești rănit, zise doctorul cu convingere, dar te vei vindeca, și vei fi ca mai înainte.

— Unde sunt rănit?

— La umărul drept... Nu-i nimic. Ceea ce era mai serios a trecut. Îți aduci aminte de tot? Ia gîndește-te.

Comăneșteanu făcu semn că da.

— Asta e importantul. Dacă n-avem comotațiune cerebrală, totul merge bine. Ar trebui să iai ceva.

Doctorul se duse să-i pregătească o supă.

El rămase singur.

Ce gol, ce jale și ce pustiu !... Război. Moarte. Viață. De ce ? Unde erau ceilalți ? Își simți o vină în umărul drept, și-i veni în minte că poate se desfăcuse bandajul și curgea singele. Vru să cheme pe doctor. Dar parcă îi fu silă. Mizerabila de viață !... Închise ochii. Unde erau ceilalți ?

Un gemăt surd de alături îl făcu să privească din nou în jurul lui. Doctorul veni la rănitul care se văita :

— Ce este, căpitane ?

— Mor, doctore.

— Da' nu fi copil...

— Nu mă lăsa să mor, că-i păcat de viața mea...

— Nu mori, pe răspunderea mea.

Vocea rănitului se muia : parcă vorba hotărîtă a medicului îi făcea bine. Comăneșteanu se uita pe furiș la el : un chip lung, uscat, cadaveric, cu o legătură la cap ca o cealma. Era urît pînă a fi dezgustător.

Ce mister mai lega și pe cadavrul acesta singerat de viață ?

— Fă-mă bine, domnule doctor, și te-oi pomeni !... Mă ! afurisiții de turci !... Nu s-ar putea să-mi dai o zeamă mai acrișoară, dragă doctore ?

— Pentru astăzi, nu, răspunse doctorul, zimbînd.

— Aoleo !... gema rănitul. Aoleo, doctore... Tocmai bine mi se împlinește termenul de pensie... Aoleu !...

Cine-mi culege mie via?... Parcă aş fuma o ţigară şi parcă nu...

Apoi, sculat pe un cot, gîfîia, căsca şi gemea. Era respingător de urîciune.

Comăneşteanu închise ochii, ca să nu-l mai vadă.

Ce formă de erou mai era şi ăsta! Un cal de rasă simte mai mult. Intrase în foc ca un inconştient, gîndindu-se la pensie şi la culesul viei. Se bătuse, şi probabil se bătuse bine. Dar cîtă deosebire!... Nici o pregătire sufletească, nici o înălţare de entuziasm : pensie şi preţul vinului — asta era *țara* pentru el. Ah, Milescole! Milescole şi Şonţule! şi voi, toţi idealistii, morţi cu icoana luminoasă a Patriei în suflet, cît de sus eraţi!...

Dar, oare, să fi murit?...

Se gîndi un moment să cheme pe doctor ca să-l întrebe. Însă îi fu silă, parcă orce act de voinţă, orce act l-ar fi ostenit. Numai gîndurile curgeau. Unde erau ceilalţi? Unde era Milescu şi muzica lui?... Îl văzu la piano, ca în seara cînd rîsese Anna de poezia lui. O! Anna... Ce curios! O uitase. Iar acum, cînd îşi aducea aminte de dînsa, îi era silă, ca de tot. Muzica lui Milescu : *Preajma codrilor*. Ce farmec de vorbă!

Vorbele şi imaginele, asta ne hrăneşte sufletul.

Restul — căpitanul de alături.

Simţi un aer cald ce-i cădea pe obraz, ca respiraţia cuiva. Deschise ochii : era doctorul. Îl privi aiurit.

— Nu vrei să iai ceva?

El răspunse în silă :

— Ba da, dacă trebuie. Suntem legaţi...

Doctorul se uită la el :

— Mă cunoști ?

— Da.

— De ce suntem legați ?

— De viață, zise Comăneșteanu, zîmbind.

Doctorul se însenină :

— Bravo. Negreșit că suntem legați de viață. Un om
tînăr ca dumneata...

Comăneșteanu avu pornirea de a-l întreba de soarta
celorlalți ; dar un ciudat sentiment de jenă îl opri. Se
uită la doctor lung. Acesta băgă de seamă.

— Dorești ceva ?

— Nu... Aș vrea să știu... despre ceilalți.

— Ce anume ?

— Cîți au căzut și cine.

— Îmi pare rău că nu-ți pot împlini dorința, nu știu.

Apoi, dîndu-i supa, îl întrebă în treacăt :

— Aveai pe cineva de aproape ?

— De aproape nu. Despre doctorul Damian se știe
ceva ?

— Cred că e la Mecica, la ambulanțele de evacuare.
Fii liniștit, că totul merge bine. Am să caut să mă in-
formez de lista căzuților, și, cum vei fi ceva mai bine, te
trimitem spre țară... Ești mulțumit ?

— Da.

Așezat într-un furgon de ambulanță, pe un pat ca
un leagăn, Comăneșteanu se apropia de Turnu-Măgurele.
Venea de vreo trei zile pe drum. Se făcuse ceva mai
bine, sub îngrijirile lui cumnatu-său, Matei, care-l însoțea.
În același furgon erau și alți răniți.

Acum ştia tot. Ştia că murise Şonţu şi Valter şi Milescu şi alţii, cunoscuţi şi necunoscuţi. O lume întreagă pierise cu ei.

Iar el se întorcea spre ţară.

Sufletul lui plutea între vis şi realitate, nehotărît, zdrobit de imensa putere a *totului*. Pe cine să judeci? Pe nimeni. Totul se lega, se încurca şi se rostogolea mai departe.

Căi trăgeau din putere; soldaţii se legănau pe şea, într-o parte şi într-alta; toamna desfăşura vremea senină pe malurile Oltului.

Şi ce farmec avea din nou, chiar în mijlocul zdrobirei lui sufleteşti, numele riului! O adiere caldă trecea prin aer. Ah, Oltule, Olteţule!...

Doamne, sărmanul Milescu!

Era cu putinţă ca Milescu să nu mai fi fost!? Milescu, omul în toată fericita strălucire a perfecţiunii sufleteşti, făcut de natură ca să precumpănească miele de mizerii egoiste, ce, ca şi el, se ziceau oameni?... În ce să mai crezi?

De la bariera oraşului, lumea ieşea înaintea răniţilor, cu aerul înspăimîntat al mulţimei îndurerate. Priviri mîhnite, clătînări de cap, lacrimi, se ascundeau în stăpînirea demnă a suferinţei obşteşti. Parcă o rectificare a conştiinţelor urmasse după atacul de la Griviţa.

Cînd furgoanele ajunseră în curtea spitalului, jalea umplea toate inimele.

Grămădite pe scară, o mulţime de doamne aşteptau.

Cu grije, sanitarii coborîră pe răniţi, unul cite unul. Doctorul Damian aduse pe Saşa înaintea furgonului unde

era Comăneşteanu. Galbenă, dreaptă, mută, surora privea cu o intensitate de durere eroică spre patul lui frate-său. Victoria plîngea. Mary, văduvă, sta singură, rezemată de o scară, cu ochii uscaţi, fără să vadă şi fără să audă.

Mai în fund, o scenă sfişietoare se petrecea. Elena Milescu trecuse pe lângă furgoane, întrebuse pe toată lumea de bărbatu-său şi, cînd se încredinţase că nu era printre răniţi, plecase pe poartă. Anna şi alte doamne se repeziseră după dînsa s-o întoarcă înapoi, dar ea căzuse în drum, leşinată. Acum o duceau pe sus într-o cameră a spitalului.

Comăneşteanu dormea. Frigurile, care mai încetaseră în ambulanţa de la Griviţa, reveniseră. Osteneala drumului îi făcuse mult rău.

Nedezlipită de la capul lui, Saşa veghea.

Cîte şi cîte se petrecuseră de atunci !... Ea îl revedea, adolescent plin de viaţă, întinzînd mîna Tincuţei Murguleţ, cînd venea de la scăldat, cu Victoria şi cu Mary : patru copii, patru vlăstari ce creşteau din plin. Iar acum — Tincuţa, moartă ; Mary, văduvă ; Mihai, întins pe pat, între zidurile unui spital.

Credinţa femeii statonice părea zdruncinată. E vreun temei în viaţă ? sau nu e nici unul ?

Mihai deschidea ochii şi se uita lung la soră-sa. Ea îl întreba :

— Vrei ceva, dragă ?

— Elena Milescu.

— Mă duc s-o chem numaidecît.

Natalia Cantă venea dintr-o secție vecină și lua locul Sașei. Bolnavul o văzuse fără nici un interes, după cum vedea pe toată lumea, cu suprema indiferență a mințelor delirante : numai Elena Milescu îl interesa.

Îmbrăcată în negru, palidă, Elena veni binișor lângă dînsul. El o privi lung.

— Ce mai faci ? îi zise încet.

— Bine.

— Nu vrei să te duci acasă ?

Ea plecă ochii în jos. Comăneșteanu întinse mîna lui slabă către dînsa :

— Înțeleg... Dar nu mai vine...

Elena dete din cap, cu duioasa ei supunere către soartă. El o privea cu o intensitate de putere în ochi, ce da fiori.

— Unde e Anna ?

— Aici. Dorești s-o vezi ?

El făcu un semn din mîină că nu.

— Aș vrea...

Și închise ochii. Elena se plecă spre el :

— Ce-ai vrea ?

— Aș vrea să trăiesc... ca să nu vă las singure.

Vorbea cu ochii închiși. Elena făcu semn Sașei să cheme pe Anna. Natalia se duse ea s-o cheme. Anna veni repede și se așeză în locul Elenei. Dar bolnavul nu mai deschidea ochii.

Cei dimprejur se retraseră, de teamă să nu-l supere.

Anna, îmbrăcată și ea în negru, cu un șorț alb pe dinainte, făcea pe sora de caritate din toată inima. Ea se

plecă spre el, întinse cearceaful și-l așază la loc ; apoi îl atinse binișor pe mână. Mihai întreabă din nou :

— Unde e Elena Milescu ?

— Aici. Vrei s-o chem ?

La glasul ei, bolnavul deschise ochii. O privi în tăcere câteva minute ; apoi îi zise, lung, nehotărît :

— Tot mai ai ideile acelea asupra războiului ?...

Ea îi acoperi mîna cu colțul cearceafului, și duse un deget la gură, făcîndu-i semn să tacă.

Grația ei păru a-l înviora. Un zîmbet tîrziu i se ivi pe buze :

— Aș vrea...

Anna se apropie și mai mult :

— Ce ?

— Aș vrea să știi ce ai pierdut... cu Milescu.

— Știu, zise fata încet.

— Ai plîns ?

Ea nu răspunse, fiindcă îi dădeau lacrămile.

— N-ai plîns îndestul. Plîngi. Trebuie să plîngeți, și trebuie să vă renașteți... Unde e soră-mea ?

— Aici. Vrei s-o chem ?

El se uită la dînsa încruntat :

— Nu Sașa, soră-mea Mary. I-a murit și ei bărbatul...

Anna dete din cap.

— A plîns ? Să plîngă, și să nu-l uite. Și acela era un om.

— Liniștește-te, te rog, zise Anna, cu glasul blind.

— Să vă regenerați prin lacrimi, cum ne-am regenerat noi prin sînge.

— Te rog, Mihai...

— Să nu mă rogi... să plîngi.

— Mihai !...

El tăcu, uitîndu-se mereu la dînsa, aspru. Apoi închise ochii. Începea să tremure.

— Unde e Elena ? Aş vrea să-i vorbesc de Milescu... dacă nu mi-ar fi aşa de frig. Înveleşte-mă.

Tremura tot. Frigurile reveneau cu furie. Accesele se repetau de cite 7—8 ori pe zi. Saşa plîngea din adîncul sufletului. I se părea că i se deschid izvoarele vieţii şi se desface toată în pulbere.

După fiecare acces de frig, venea căldura şi delirul.

În cele din urmă, femeile fură despărţite de bolnav. Matei şi cu baciul Micu rămaseră singuri la capul lui.

Către ziuă, starea rănitului era disperată : nu mai ieşea din delir. Doi oameni se luptau să-l ţie şi nu era cu putinţă. Se scula de pe perne, întindea braţul şi rupea bandajele, strigînd : „Înainte !“ Cuvîntul acesta se repeta neîncetat, amestecat cu vorbele fără şir : „Maiorul, dom-nule maior, înainte !“.

Cînd cădea pe perne, rămînea ca mort. Ploapele parcă nu mai ajungeau să acopere lumina sticloasă a ochiului.

În fine, dimineăta, cînd soarele de toamnă biruia ceaţa şi venea să încălzească geamurile tristului locaş, rănitul se stinse. O tîrzie mîngiere aduse el sufletului călător, umplînd văzduhul cu melancolia iertătoare a vremii ce trece.

Baciul Micu, care-l văzuse de copil, închise ochii mortului, ochii ce se stinseseră cu imaginea războiului într-însii ; îi strînse minile pe piept şi i le sărută, privind nedomirit la nimicnicia omului.

Iar după mulți ani, tirziu, cînd cele trecute se uitaseră, Sașa își ducea băiatul la școala militară din Iași. El se numea acum Alexandru Comăneșteanu, cum dorise mortul.

Împotriva voinții lui tată-său, copilul stăruise cu orce preț să se facă soldat. Poate că în mintea lui ne-coaptă, străluceau pintenii și sabia; dar, desigur, în sufletul lui curat se ivea imagina mortului în război, de la care moștenea numele și dragostea de pămîntul țării.

Elena rămăsese singură de tot.

Anna se măritase. Viața își redobîndise împărăția ei. Cîteodată, vara, la Stănești, se primbla prin curte în amurg, cîntînd încet : „un castel pe malul mării preajma codrilor o ține“.

Înțelegea acum așa de bine ce vrea să zică „domn pe legile uitării amintirilor din sine“.

NOTE

ÎN RĂZBOI

1 — *România liberă* nu apărea încă la data menționată aici — 11/23 apr. 1877 — primul ei număr va ieși cu o lună mai târziu. Dacă e totuși menționată, faptul trebuie pus pe seama frecvenței încălcări, din partea scriitorului, a exactității stricte a faptelor. E și un omagiu adus ziarului, la care fusese redactor cu 15 ani înainte.

2 — *Podul Calicilor*, vechiul nume al uneia din principalele artere ale Bucureștilor de altădată, azi Calea Rahovei, în amintirea luptei de la Rahova (Bulgaria), la 21 nov. 1877.

3 — *Podul Mogoșoaiei*, arteră principală a vechiului București de la 1878 : Calea Victoriei.

4 — *Piața Teatrului* era locul principal de adunare al birjarilor, fiind cel mai întins loc deschis din centrul capitalei, în apropierea marilor hoteluri și restaurante.

5 — *Dumitru C. Brătianu* (1818—1890), frate mai mare al lui I. C. Brătianu, șeful partidului liberal. Dimitrie C. Brătianu a fost el însuși prim-ministru liberal, în locul fratelui său, pe care l-a părăsit, provocând căderea lui, în 1888, când a și reluat cunoscuta formulă demagogică : „hoții la pușcărie” ; orator îndrăzneț dar

fără controlul vorbei, a rămas **de pomină** prin absurditatea formulărilor sale.

6 — „*Tratatul de la Paris*“ (Convenția de la Paris), s-a semnat în 1858, în urma războiului Crimeii (1853-1856) și privea situația Țărilor române. Speculînd prevederile acestui „tratat“ s-a realizat Unirea (1859). Printr-o serie de acte succesive de guvernămint, Convenția a fost practic scoasă din uz și înlocuită, dar prevederile ei, care stipulau și garantau neutralitatea României, erau considerate în vigoare; ele **fundamentau** o anumită independență a țării, înainte de proclamarea neatrîrnării, la 9 mai 1877.

7 — Este neclar la care Mihnea se referă scriitorul, deoarece nici unul din cei patru domnitori cu acest nume nu s-au ridicat la nivelul marilor personalități menționate mai înainte, în luptele **pentru independența țării, îndeosebi față de turci** — cu excepția, firește, a imaginărilor „*Asanachi Vrînceni*“, înaintași familiei Comăneșteanu !

8 — *Andrieași*, de data aceasta nomenclatura utilizată de scriitor pare să se refere la geografia reală : Andrieșu de jos și Andrieșu de sus sînt două sate în apropierea izvorului Milcovului, **așa cum se spune în roman**. Natalia Cantă, originară din aceste locuri, unde se află și una din moșiile Comăneștenilor, ar putea aparține de asemenea familiei reale, Canta, de bogată tradiție moldoveană.

9 — Necesitatea retragerii lui Comăneșteanu în munți se va lămurii ceva mai tîrziu, atunci cînd **va apare în toată amploarea dragostea Nataliei Cantă pentru el**. Soțul acesteia îl și roagă pe erou să plece din București, **pentru a curma o legătură cam de scandal**. „*Cauzele de ordine publică*“ ar fi deci intenția de a feri o căsnicie de primejdia destrămării. **Mihai Comăneșteanu e și el de acord cu solicitările ce i se adresează și pleacă, mai întîi la moșie, apoi la regiment.**

10 — Cu privire la **ascendenții Annei Villară se impun cîteva precizări**. Oarecum scăzută în ochii proprii pentru faptul că e

grecoaică — în romanele următoare ea va afla chiar un prilej de mândrie în origina sa — fata își declară meritul ei de a fi, după mamă, descendentă din familia Goleștilor. Anna avea deci de ce se mândri cu strămoși după mamă — dar este evident că scriitorul îi alesese cu grijă și ascendența după tată : un Villarà, Alexandru, grec de origine, făcuse parte din Societatea Filarmonică (1827) și era destul de legat de mișcarea de la 1840, când a avut și rol politic în Adunarea Obștească. „Au fost și boieri patrioți pe vremea fanarioților“, spune cu dreptate Milescu, în cursul exploziei sale retorice, care, cu toate confuziile și exagerările vorbitorului, are un punct de plecare curat patriotic.

11 — Cu numele *Orientul* au apărut mai multe ziare în București, dar scriitorul se referă la *L'Orient*, care apărea în limba franceză, începînd din 1877 și care, peste doi ani, se va transforma în *L'Indépendance roumaine*, unde va publica și scriitorul celebrele articole împotriva „dotației“ regale. Astfel de amănunte explică de ce Mihai Comăneșteanu e pus de autor să citească tocmai *L'Orient* — dar, ca și în alte împrejurări, și aici apare una din nepotrivirile atît de frecvente la scriitor : scena din roman se petrece precis la 12/24 aprilie 1877, pe cînd primul număr din *L'Orient* apărea o lună și jumătate mai tîrziu — la 2 iunie 1877 !

12 — Deși avea trei surori în București, Mihai Comăneșteanu, în trecerile sale scurte prin capitală, „sta liniștit la hotel“ — așa cum va face mereu și Duiliu Zamfirescu. Hotelul în care locuia tînarul Comăneșteanu se numea „Broft“ și era în fața fostei clădiri a Teatrului Național. Este „Continentalul“ de mai tîrziu.

13 — „Răscoala din Hertegovina și războiul sîrbilor“, expresia nu are în vedere marea răscoală populară din 1804 sub conducerea lui Gheorghe Karagheorghevici, continuată ani la rînd și ajunsă la apogeu prin cea condusă de Milan Obrenovici (1815), în urma căreia s-a dobîndit autonomia Serbiei. Cruzimile turcești îngroziseră și atunci lumea ; ca și în tulburările cele mai recente, din 1876, care zguduiseră Bosnia și Hertegovina, sîrbii interveni-

seră, fără succes însă, în favoarea răsculaților. Duiliu Zamfirescu se referă la acestea.

14 — Una din scăpările de altă natură, mai puțin întâlnite la Duiliu Zamfirescu : de ce „tocmai atunci Elena băgă de seamă“ prezența lui Comăneșteanu în cameră, dacă, doar patru rînduri mai sus, ea privea „și la unul și la altul aiurită“ ? Lucrul nu se explică altfel decît prin ceea ce însuși scriitorul spune : că n-a mai citit nici manuscrisul cărții — ci l-a trimis direct la *Con-vorbiri* — nici edițiile ei ulterioare.

15 — *Valahia mică*, nume sub care era cunoscută, uneori, pînă în secolul trecut, Oltenia, spre deosebire de Muntenia, care era Valahia mare.

16 — Condițiile erau acestea, întrucît România nu era atunci un stat beligerant, ci își păstra neutralitatea față de Rusia. Dar, prin însuși faptul că permisesese trecerea trupelor rusești peste teritoriul ei, și chiar în condițiile schițate de scriitor, România își declara din capul locului o atitudine ostilă față de turci, ceea ce explica schimburile de focuri, uneori chiar canonade, și incursiunile unor mici unități otomane, sau simple bande, pe malul stîng al Dunării — de unde teama unor bucureșteni de invazia armatei regulate. Tocmai pentru a preveni astfel de acțiuni, cele două corpuri de armată menționate luau poziție pe malul Dunării, iar aceasta echivala, în anumite limite, cu o stare de război.

17 — „Putem iubi și uita de atîtea ori ?“, se întrebă Mihai Comăneșteanu, cu gîndul la numeroasele sale amori trecute. Ceva mai departe el își aduce aminte cu melancolie de Tincuța, acum moartă, care „rămăsese întreagă în sufletul lui“, „fără nici o știr-bire“ dar și „fără nici o durere în aducere aminte“. Ceea ce poate însemna că nu fusese propriu-zis o dragoste profundă ?

În legătură cu întrebarea dacă „putem iubi și uita de atîtea ori“, Duiliu Zamfirescu a fost în mai multe rînduri — ultima oară la 60 de ani — în împrejurarea de a-i da răspuns. Într-o perioadă de început, însă, nu mai tîrziu de 1883, el avea să noteze : „Musset a spus că omul poate muri de mai multe ori, fiindcă poate iubi

și uita de mai multe ori. În această privință, eu cred că omul nu poate muri decît o dată”.

Problematika erotică a eroului izvorăște, într-o bună măsură, din experiența proprie a scriitorului, foarte bogată la acest capitol.

18 — *Fanny* și *Martens*, din formula de aci, nu sînt două persoane diferite, ci una singură, cîntăreata de muzică ușoară *Fanny Martens*, de origine franceză. Stabilită de o vreme în țara noastră, împreună cu sora și cu tatăl său, tirolez de origine, a dat recitaluri nu numai în București, ci și în alte orașe. Cînd Duiliu Zamfirescu avea 23 de ani, adică în 1881, ea a fost chiar la Focșani, unde a rămas mai mult timp. La ea se referă pe larg corespondența scriitorului de atunci.

19 — *Bichet* (Bechet), localitate de peste Olt, deci la destulă depărtare de locurile unde se întîlnește Mihai Comăneșteanu cu ceata de fugari speriați. Lucrurile sînt cam amestecate în roman, în legătură cu Bechetul : aici, în adevăr, o unitate turcească mai mare a trecut Dunărea și a prădat satul, dîndu-i foc — dar aceasta se petrecea la 11 mai, deci la cîteva săptămîni după sosirea lui Mihai la Giurgiu ; în roman, însă, acțiunea cade, dacă ținem seama de datele romanului, exact la 14/26 apr. 1877 și nu în mai.

20 — „Bine, zău, c-au venit ai noștri la guvern...”, aceste cuvinte ale lui Ion Paraipan sînt cam fără obiect, sau cu o bază neclară pe fondul evenimentelor. „La guvern” se afla I. C. Brătianu, încă din 24 iulie 1876, iar în acel moment — mai exact : la 3 aprilie — nu se făcuse decît o singură schimbare în componența cabinetului — la externe venise Kogălniceanu, în locul lui Nicolae Ionescu.

21 — *Gheorghe Șonțu*, maior (n. 1851), originar din jud. Putna, chiar din Focșani, de unde era și scriitorul. La 25 ani este avansat maior și moare, în fruntea batalionului pe care-l comanda, acoperit de glorie. Personajul e construit însă cu destule elemente imaginare, în orice caz urmînd numai aproximativ datele exacte ale realității. În discuțiile cu Mihai Comăneșteanu, și ca urmare

a faptului că acesta e doar locotenent, iar celălalt maior, se înțelege că Șonțu e mai vîrstnic bine decît Comăneșteanu — de altfel, în roman, are și mai multă experiență. Ii și spune lui Mihai : „Ești tînăr, totul te leagă de viață. Pe mine, la drept vorbind, ce mă costă să mor ? Sunt singur. Am trăit destul...” Însă, Șonțu nu avea atunci decît 26 de ani, pe cîtă vreme, calculînd datele oferite de roman, Mihai ar trebui să albă cel puțin tot aceeași vîrstă, de vreme ce în *Viața la țară* era prezentat drept „un tînăr ca de 20 de ani !”

22 — Este unul din discursurile cele mai semnificative din carte, în ce privește viziunea lui Duiliu Zamfirescu asupra războiului, diferită de cea oficială. Scriitorul întemeia dobîndirea succesului nu pe contribuția regală sau guvernamentală, ci pe „valoarea oamenilor, a ofițerilor și a soldaților”, aceasta fiind singura care „hotărăște de soarta războaielor” (în speță, a celui de la 1877-78). Superioritatea „prin forțe morale” a ostașilor îi apare scriitorului hotărîtoare. „Ștefan cel Mare ? întrebă retoric Șonțu. Are să se nască !...” — ceea ce, tradus, înseamnă curat că un mare comandant nu exista la 1877, el abia trebuia să apară ! — deci în nici un caz nu era regele.

23 — Ideea rousseau-istă despre pervertirea omului în contactul cu societatea este acceptată parțial, după cum se vede, de Șonțu, adept straniu al unei teorii despre necesitatea de a distruge prin forță, dar care nu e totuși anarhismul clasic, confundat dezinvolt de erou cu nihilismul.

24 — Versurile citate sînt din poezia *La izvoarele Clitumno* de Carducci (strofa 22, vers. 3-4). Duiliu Zamfirescu a tradus această poezie, care l-a impresionat nespus, și a publicat-o, cu trei ani înainte de scrierea romanului *În război*, în revista *Ateneul român*.

25 — Este vorba de *Sonata la lumina lunii* (opus 27 no. 2) în *do diez minor* de Beethoven, dedicată Julietei Guicciardi (cea la care se gîndește și Tincuța în *Tânărul Sotiu*). Despre un *allegro* al acestei *Sonate*, Liszt spusese că seamănă cu „o floare între două

abisuri", ceea ce se apropie de comparația scriitorului : „cîteva note... păreau ca niște petale de flori pe un mormînt". *Sonata* este, deci, una din bucățile muzicale cele mai apreciate de scriitor.

26 — Cum s-a văzut și în *Viața la țară*, și în nuvele, Duiliu Zamfirescu obișnuia adesea să introducă poezii proprii în lucrările sale în proză, dar mai pe toate le-a introdus și în volumele de versuri. De data aceasta, poezia, numită mai tîrziu de Mihai Comăneșteanu *Preajma codrilor*, a rămas numai în paginile romanului și n-a fost cuprinsă în sumarul volumului *Poezii nouă*, scos la doi ani după apariția romanului. Explicația poate fi căutată în faptul că, în liniile ei mari, poezia pare un fel de replică la balada *Lorelei* a lui Heine.

În legătură cu această poezie, N. Petrașcu istorisește următoarea scenă : „În vara anului următor (1896), Duiliu, invitat de mine, îmi întoarse vizita ce-i făcusem la Roma, venind cu d-na Zamfirescu la Bellagio, pe lacul de Como... Într-o seară, pe lună, ne plimbam cu barca pe lac ; într-un moment, ne ajunse și trecu pe lângă noi o altă barcă cu doi inși, femeie și bărbat, italieni din popor cari cîntau în duo romanța : *Vieni sul mar*...

...Cu pălăria pe genuchi, cu fața emoționată, Duiliu mă întrebă :

— Cum poți traduce în cuvinte astfel de momente, atît de simple și atît de puternice în același timp ? Tot ce vei încerca să stringi în vorbe, în vorbe reci, uscate, strimte, nu va da nici pe departe o idee de puterea de fascinație a momentului... Cînd ar ști lumea ce chinuîți sunt bieții poeți.

Și deodată, fără nici o tranziție, prin o asociație de idei lăuntrice, Duiliu începu a recita rar și cadențat :

Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ține etc...

(Urmează transcrierea întregii poezii, n.n.)

Cînd termină și tăcu, el era cu ceva de copil nevinovat în figură.

Retrași într-un boschet, într-o dimineață, Duiliu îmi vorbi de noul său roman *În război*, „în care intrau versurile de mai sus” (N. Petrașcu : *Duiliu Zamfirescu*, „Cultura națională”, 1929, p. 126 și 133—135).

Dacă amintirea lui N. Petrașcu este exactă, înseamnă că poezia este cu cel puțin un an anterioară scrierii romanului.

27 — Această declarație a lui Miclescu e o destăinuire, dar mai curînd o hotărîre, un program de viață, aparținînd mai mult autorului decît eroului său. În epoca respectivă scriitorul fusese bîntuit, după cît se înțelege din corespondența sa, de o pasiune extraconjugală dar în nici un caz de natură să-i pericliteze căsnicia. Scrierile către Elena Miller-Verghi o spun aproape clar ; cele către Maiorescu de asemenea (scrisoare din 9/21 și 12/24 martie 1895), dar veselia („Bate vîntul a tinerețe, cît o mai bate”) se amestecă repede cu melancolia, vîrsta — scriitorul era totuși tînăr, avea 38 de ani — își spune cuvîntul și episodul se încheie repede, și datorită tactului soției, care și-a meritat astfel din plin, ea însăși, elogiul adus de scriitor prin cuvintele profunde ale atît de nestatornicului Miclescu. (Vezi nota la poezia *Phenix*, în vol. I al prezentei ediții.)

28 — *Mingrelia*, nume vechi al regiunii din nordul Caucazului, în Georgia, unde se află astăzi, teritoriul Republicii Autonome Abhazia, regiunea Kutaisi etc.

29 — *Bimbașa Sava*, șef al gărzii de arnăuți, în timpul mai multor domnitori fanarioți, la începutul sec. al XIX-lea, a rămas vestit prin luxul dar și prin îndrăzneala sa. A murit tăiat de turci la 1821. „Bimbașa” era un rang militar superior la turci.

30 — *Figaro*, cunoscut periodic francez, numit astfel după personajul principal al pieselor lui Beaumarchais. Inițial săptămînal satiric — ceea ce justifica titlul — ulterior cotidian de informații, *Figaro* a apărut din 1854 pînă azi (cu excepția anilor 1942—1944).

31 — *Școala soldatului*, titlul unui „reglement interior”, pentru instrucția militară în cazarmă. În conceptul scrisorii din nov. 1895

către Maiorescu, netrimisă în cele din urmă, Duiliu Zamfirescu cerea un „tractat de șmotru“ pentru soldați, intitulat tocmai: *Școala soldatului* — pentru toate armele, chiar și administrație. Aceasta pentru a dovedi, după cum își fixa în același concept de scrisoare, „cît este de nefirească și neumană instrucțiunea, curat mecanică, ce se dă soldaților noștri...“ Latura aceasta este cu mult mai palidă în roman, semn că autorul a mai temperat primele impulsuri, foarte critice.

32 — *Ouida*, pseudonimul scriitoarei Marie Louise de la Ramée (1839—1908), de origine franceză după tată, engleză după mamă, stabilită în Italia la maturitate (1868); romancieră, s-a bucurat în epocă de popularitate, datorită literaturii sale de orientare realistă, însemnând o rupere cu tradiția literaturii „feministe“ a epocii. Duiliu Zamfirescu i-a consacrat una din scrisorile sale către N. Petrașcu, cea din 18 septembrie 1888, adică nu mult după sosirea la Roma, cînd își propusese să realizeze o literatură epistolară.

33 — Citite izolat, versurile par să fie un fragment de marș; în realitate ele fac parte dintr-o poezie neterminată și nepublicată, care nu are comun cu marșul decît două strofe — a 3-a și a 4-a — restul fiind un admirabil tablou montan, unul din puținele de acest fel din literatura lui Duiliu Zamfirescu, recunoscut ca scriitor al peisajului cîmpenesc.

Iată textul integral, păstrat între manuscrisele poetului și din care, în *Convorbiri literare* și în toate edițiile succesive, n-a apărut decît o strofă, a treia :

La umbra pădurii, în limpede aer,
Se văd de departe ciobanii la tîrlă,
Pe vale se mișcă un nor ca un caier ;
În cîmp se zărește un prund alb de gîrlă.

Și ochiul coprinde priveliștea toată,
Iar tu, grănicere, vezi toate și taci.
Cît ține pămîntul, în jurul tău, roată,
E țara ta, țara străbunilor daci.

O, tu, ce din cetini auzi-le cîntul,
Stăpîne, stăpîne, cu brațul de fier,
O, Decebal, scoală, răstoarnă-ți mormintul,
Și umple tot golul din munți pîn'la cer.

Iar tu, strălucite și dulce părinte,
Traiane, eroul atîtor eroi,
Îndreaptă-ne brațul și adu-ne-aminte
De urma de sînge ce curge în noi.

Din codri sihaștri un vultur s-avîntă
Și falnic plutește spre granița țării.
Îl vede din tîrlă ciobanul ce cîntă
Și, palid, își uită de focul cîntărei.

Și cornul de bivol desprinde din țință
Își ia gluga-n spate cu țira de hrană,
Din coardă ridică rugina de flintă
Și merge să sune pe-un dîmb de corhană.
Și huie Ceahlăul și Bistrița huie.

.

Notăm și aici cîteva forme intermediare ale unor versuri, caracteristice fie pentru tonalitatea mai personală a poeziei, fie pentru legătura ei mai strînsă cu momentul cînd se zămislește în mintea personajului — acela al războiului — fie, în sfîrșit, pentru accentuarea mai deschisă a latinității noastre :

V. 9 : O, tu, ce din *vremuri străbați pîn'la mine*.

V. 14 : Traiane, *întoarce-ți privirea spre noi*.

V. 15 : *Armează-ne brațul și adu-ne-aminte*.

V. 16 : a. De *nobilul* sînge ce curge în noi ;
b. De urma *romană rămasă în noi*.

V. 17 : În manuscrisul poeziei, cuvîntul *sihaștri* lipsește; textul se restabilește după transcrierea strofei în manuscrisul romanului *În război*.

După caligrafie, manuscrisul poeziei e anterior romanului, deci aceasta a fost concepută separat, ca și *S-aud*, și aceasta dedicată tot peisajului montan, dar atribuită lui Mihai Comăneșteanu (*Viața la țară*).

În forma inițială a romanului, trimisă la *Convorbiri literare*, după ce se reproducea strofa existentă, figurau următoarele rînduri : „Dar Traian parcă nu merită și el patru versuri !... Copilăros și sentimental, se gîndi la chipul bărbătesc și trist al marelui nostru împărat. (Urma strofa a patra a poeziei — cu o singură modificare : V. 2 : *tulpină* în loc de *eroul* — după care continuau gîndurile lui Milescu, n.n.) Nu prea era mulțumit de strofa închinată lui Traian. Ce-ar fi zis Annicuța de tulpina care îndreaptă brațul ?... Eh ! Annicuța n-avea entuziasm de două parale...” Spiritul critic al Annei este invocat pentru că, puțin mai înainte, ea analizase amănunțit, deși cam fără o bună receptivitate, metaforele cumnatului său din poezia *Preașma codrilor*.

Din scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu (30 oct./11 nov. 1897) deducem că acesta i-a cerut reducerea textului improvizat de personaj în timpul marșului, ceea ce scriitorul a acceptat, desigur nu destul de convins. „Admit cîteva propuneri și anume : reducerea poeziei...” etc. Criticul a operat reducția corespunzătoare și aici, împreună cu textul de proză aferent, dar și ceva mai departe, unde continuau alte două strofe din poezia pe care o reproducem mai sus, anume a 5-a și a 6-a. La primirea romanului, după apariția acestuia în *Convorbiri literare*, Duiliu Zamfirescu a șters el însuși, apăsător, textele respective, cu tuș negru, interzicîndu-le deci pentru totdeauna dreptul la acces în versiunea publicată a cărții sale.

Ansamblul tabloului cu grănicerul din vîrfurile muntelui — poate un grănicer real, pe creasta Carpaților trecînd atunci vechea frontieră cu Austro-Ungaria, poate numai ciobanul comparat cu un grănicer — apropie poezia de *Sentinela română* a lui Alecsandri, și aceasta un imn al latinității noastre. Intercalată în contextul întregii construcții, strofa din roman nu ne mai apare ca una de marș, ci ca o invocatie patetică, promițătoare de ample desfășurări. Simbolistica poeziei ne duce cu gîndul la sensurile celorlalte

două volume ale ciclului, *Indreptări* și *Anna*, orientate spre ideea unității românilor, a cărei viziune o are de pe acum grănicerul.

34 — Strofa această avea să fie reluată, după un deceniu, în poemul *Mirișă*, unde va inaugura cîntul XVI, invocarea maselor la luptă pentru apărarea hotarelor.

Și în acest punct al romanului fuseseră intercalate mai multe strofe, care au fost apoi înlăturate de la publicare, la cererea lui Titu Măiorescu, iar apoi șterse de scriitor în manuscris cu tuș negru.

Înainte strofei apărute în *Convorbiri literare* figurau deci strofele 4 și 5 din poezia cu Decebal și Traian, reprodusă de noi integral în cadrul notei anterioare ; după strofa cu sunetul coarnelor — care se lega numai aproximativ cu celelalte — urmau alte 13 versuri, care multiplicau sunetul de alarmă al coarnelor și buciurilor, reproducînd chemarea poporului la luptă :

„Măi pescar, ce dai cu plasa la ostreț, cînd apa crește
Și prinzi fetele la horă mai ușor decît prinzi pește ;
Pogonar, ce prin podgorii cît îi ziua nu mai taci,
Că doar dragostea de viță moștenit-ai de la daci ;
Tu ce paști buhail noaptea, la întiiul sfert de lună,
Și-ți stringi pletele pe creștet ca o falnică cunună ;
Măi plugar, cu spete late și chimirul lat la brîu,
Ce de-abia te vezi călare prin mănosal lan de grîu ;
Măi, lăsați-vă de glume, și de muncă și de horă,
Că vă cheamă peste graniți glas de tinără suroră.
Ridicatu-s-au din stepă hoardele de căpcăuni
Și călări pe deșelate vin (*cuvînt indescifrabil*) către huni
Și-mpreună să reteze oștile mării-sale.“

Și de mersul înainte
Al atîtor gînte arii,
De prin funduri de morminte
Se ridic legionarii.

Se observă numaidecît că succesiunea celor cinci fragmente, din care pe bună dreptate numai una a rezistat foarfecelui exigent al criticului, era o improvizație a scriitorului, care urmărea să sugereze că lui Milescu îi trec prin minte versuri în tot felul de cadențe, fără a realiza cel puțin o unitate de conținut cu sensul momentului din roman. Alăturarea hunilor cu ridicarea legionarilor, „gintele arii” și glasul de „tînără suroră” (care nu poate fi Bulgaria, ci ne duce mai degrabă cu gîndul la Transilvania!), creează o confuzie care arată concret un singur lucru : că începuturile respective existau în mintea poetului, dar încă nu se încadrau într-o construcție de ansamblu. Ulterior, invocația din cele 13 versuri („Măi pescar, ce dai cu plasa” etc.) va fi introdusă în cap. XVI, amintit, al poemului *Miriță*, capitol care începe chiar cu strofa reprodușă în roman : „Sună coarnele pe dealuri” etc. Finalul invocației avea să fie modificat și extins în *Miriță*.

În ce privește ultima strofă, la care scriitorul a renunțat după sfatul criticului, aceasta va deschide și ea cîntul XVII al poemului *Miriță*, cel în care se adună oastea chemată la arme în invocația interioară.

Poemul *Miriță* se zămislea, prin urmare, în perioada cînd erau așternute pe hîrtie piesele de bază din ciclul Comăneștenilor.

35. — Privitor la această depeșă au circulat în epocă mai multe versiuni, din care două sînt mai importante. Scriitorul a vrut să treacă repede peste această chestiune, astfel că n-a dat în roman textul întreg al telegramei, în forma găsită la Th. Văcărescu. Un fapt, însă, l-a determinat să analizeze mai în amănunt problema, anume publicarea, aproape concomitent cu romanul, a *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu, cărora criticul le-a alcătuit o introducere, intitulată *Scurtă privire istorică asupra ultimilor 30 de ani din istoria politică a României*. În acest compendiu, textul, „faimoasei depeșe” era diferit de cel din *În război*. Iată ce-i scria în această privință criticului : „Rezultă din studiul d-voastre istoric asupra războiului că telegrama marelui duce Nicolae, așa cum era pînă acum, e apocrifă. Vă mărturisesc că și eu am avut impresia asta, și, cu toate că, în scurta mea tramă istorică, aveam nevoie să o reproduc întreagă, m-am mărginit a da numai o parte

dintr-însă ; dar partea asta e esențială : «Treci Dunărea, unde vei voi, cum vei voi și sub orice condițiuni vei voi». În urma textului autentic pe care-l dați în studiul de acum, aceste grele cuvinte ar trebui înlocuite cu următoarele : «Turcii ne zdrobesc. Te rog să te unești cu noi, să faci demonstrațiuni etc.»

Înainte însă de a stabili textul pe care ar trebui să-l admitem, îmi pare că se pune pentru mine o altă chestiune :

Pînă astăzi nimeni nu poseda versiunea oarecum oficială a depeșii. D-voastră o dați cel dintîi. Studiul d-voastre și romanul meu apar în același timp, în aceeași revistă. D-voastră spuneți lui St. (eternul D.A. Sturdza, n.n.) adevăruri crude ; eu, fără să mă fi gîndit la dînsul, am pus în aceeași bolgie a *Infernului* lui Dante pe toți cei ce erau potrivnici războiului. Dacă și în încercarea mea s-ar insera textul rectificat al depeșii marelui duce, am avea aerul că am fost în înțelegere. E bine să avem aerul că am fost de acord, cînd nu am fost ? sau mai bine : *ayons l'air de ne pas avoir l'air* ? Știți cum stau cu Stz.

Îmi pare mai înțelept să se scoată cu totul din roman rîndurile cu depeșă. Dacă îmi aduc aminte bine, alineatul cu textul telegrammei începe așa : «Atunci, în locul d-lui de Nelidof, luă condeiful marele duce N. și scrise domnitorului nostru acea faimoasă depeșă etc.» Să rămîie așa, fără să se mai pună între ghilmete textul *treci Dunărea etc.*» (scrisoare din 21 oct. / 2 nov. 1897).

Care a fost răspunsul la această scrisoare nu știm. Fapt e că și puținele cuvinte din telegramă, notate de scriitor în roman — așa „apocrife” cum erau — au fost păstrate de critic.

Problema în litigiu era aceea a păstrării bazei proprii de atac a armatei române, după declararea războiului, și a comandamentului propriu ; neadmițînd trecerea armatei române sub comandament rus și împărțirea unităților ei printre cele rusești, s-a ajuns la situația neparticipării noastre la prima fază a operațiunilor militare. Dar condițiile războiului au fost curînd altele, devenind indispensabilă participarea românească. De aceea era necesară precizarea, în telegramă, a felului cum înțelegea comandamentul rus să aibă

loc intrarea în foc a armatei române. Aceasta primea satisfacție integrală.

Iată textul telegrammei, reproduc de Maiorescu în lucrarea sa (*Convorbiri literare*, XXXI, 10 oct. 1897), acela în jurul căruia scriitorul a purtat discuția epistolară cu criticul: „Les tures ayant amassé les plus grandes masses à Plévna, nous abîment. Prie de faire fusion, démonstration et, si possible, passage du Danube que tu désires faire. Entre le Jiul et Corabia cette démonstration est indispensable pour faciliter mes mouvements. Nicolas“.

Meritul acestei politici a guvernului român revine în primul rând lui Kogălniceanu, chemat la Ministerul de Externe chiar la începutul stării de război, la 3 aprilie 1877. Istoriografia oficială relevea, mai cu seamă în acest moment, rolul regelui.

Romanul lui Duiliu Zamfirescu este una din primele cărți care se apropie de realitatea propriu-zisă, exaltând rolul și patriotismul maselor de ostași și ofițeri, sugerând simțul politic al unora din guvernanți, cum era Kogălniceanu. Este de înțeles, încă o dată, de ce lui Sturdza și palatului nu putea să le convină orientarea generală a romanului în această privință.

36 — Atmosfera întreagă a acestei scene, cu soldații care stau de vorbă despre ale lor — munci de toamnă, datorii rămase neplătite etc. — este cea care va domina mai târziu în balada de război a lui G. Coșbuc, și în *Povestiri din război* ale lui Sadoveanu, ulterioare romanului. Scriitorul inaugura o nouă tradiție în evocarea războiului, cu soldați plini de autenticitate, țărani purtați pe front, dar rămași ancorați la viața lor — imagine diferită de a lui Alecsandri, cu țărani eroici, patetici, ca Peneș Curcanul.

37 — „Venea Siretul mare pentru Gorciu și Toader“, iarăși o scăpare a scriitorului — de ordin literar, nu istoric. Gorciu, cel cu boii neplătiți, era din *Călieni*, după cum s-a spus cu o pagină mai înainte — iar Călieni e un sat în fostul județ Mehedinți, spre nord-est de Turmul Severin. Siretul putea veni mare cel mult pentru Toader, despre care nu ni se spune de unde este — deși, după cum se alcătuiau pe atunci regimentele, cam pe regiuni, nici el nu era, probabil, de pe Siret.

38 — „Seriile evoluționiste” ale lui Herbert Spencer (1820—1903), contemporan cu scriitorul, au atras intelectualitatea epocii, cea cu elemente materialiste în gândire. Duiliu Zamfirescu îl admira pe filozoful englez, îl cetise și în traduceri franceze, dar și în traducerea românească a lui Maiorescu, care îl aprecia în chip deosebit. „Foarte interesantă, foarte limpede traducerea din Spencer”, îi spune scriitorul, mirându-se, „ce cap minunat are creștinul ăsta” și apreciindu-i „valoarea, curat științifică, a observărilor sale, sinceritatea cu care recunoaște lipsurile actuale” (scrisoare din 11/23 oct. 1893). Dar, numai după patru ani, Mihai Comăneșteanu va critica pe celebrul englez, pentru depreciera patriotismului și excluderea acestuia din noțiunea „omului complet”.

39 — Scena poate avea și o bază reală. Șonțu va fi lăsat cuiva să transmită surorii sale din Focșani documentele, unele lucruri personale etc. Legînd-o de eroul său, scriitorul a introdus în acest fel în roman și pe sora maiorului, pe care, în timp ce lucra la roman, și-o amintea zguduît, intrînd „nebună în templu” — în biserica Sf. Ioan din Focșani, la parastasul pentru cei căzuți la Grivița (scrisoare către N. Petrașcu din 3/15 iun. 1897).

40 — Imnul la care se referă scriitorul este una din compozițiile cele mai populare ale lui *Haydn* (1772—1809); a fost închinat patriei sale (pe care o identifica cu imperiul habsburgic). Faptul că Milescu cîntă tocmai acest imn e semnificativ. Cîteva rînduri mai jos, se face referire la „melodia poetului de la Rohrau” — este tot acest imn, poetul de la Rohrau fiind Haydn, care se născuse în mica localitate austriacă.

41 — Strălucită figură a medicinei românești, descoperitor în domeniul farmaciei și medicinei, doctorul Carol Davila (1828—1884) a venit în România la 1853, remarcîndu-se prin măsurile de organizare a spitalelor, a activității sanitare și a învățămîntului medical. A organizat ambulanțele militare care s-au dovedit de un neprețuit ajutor răniților în războiul de la 1877/78.

Scanare și prelucrare digitală

EM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

